

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AZRA ERHAT

EN HAKİKİ MÜRŞİT

Göllelâ'ya Anılar

TÜRKİYE BANKASI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://rantey.org>

2. basım

Genel Yayın: 4674

Azra Erhat (1915-1982, İstanbul), ilk ve ortaöğrenimini Belçika’da tamamladı. 1939’da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ni bitirdi. 1946’da doçent oldu. 1948’de sol eğilimli oldukları gerekçesiyle aynı fakülteden Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Adnan Cemgil, Niyazi ve Mediha Berkes’le birlikte görevine son verildi. 1949-56 yılları arasında *Yeni İstanbul* ve *Vatan* gazetelerinde yazılar yazdı. Uzun yıllar Uluslararası Çalışma Örgütü’nde (ILO) kütüphanecilik yaptı. 12 Mart döneminde Vedat Günyol ve Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte tutuklandı.

Fransızca, Almanca, İngilizce, Latince ve Eski Yunancadan çeviriler yaptı. İlk çevirileri *Tercüme* dergisinde çıktı. Sophokles’ten *Elektra*’yı, Aristophanes’ten *Barış*’ı, Exupéry’den *Küçük Prens*’i çevirdi. Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte çevirdiği *Hesiodos, Eseri ve Kaynakları* 1977’de basıldı. A. Kadir ile birlikte *İlyada* destanından yaptığı çevirinin birinci cildi 1959’da Habip Edip Törehan Ödülü’nü, üçüncü cildi 1961’de Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü’nü aldı.

Eserleri

Mavi Anadolu (1960); *Mavi Yolculuk* (1962); *İşte İnsan-Ecce Homo* (1969); *Mitoloji Sözlüğü* (1972); *Mektuplarryla Halikarnas Balıkçısı* (1976); *Sevgi Yönetimi* (1978); *Karya’dan Pamfilya’ya Mavi Yolculuk* (1979); *Troya Masalları* (1981); *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına* (2002); *En Hakiki Mürşit-Gülleylâ’ya Anılar* (1996).

**AZRA ERHAT
EN HAKİKİ MÜRŞİT
GÜLLEYLÂ'YA ANILAR**

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2014
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
PINAR GÜVEN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTMEN
MUSTAFA ÇOLAK

DİZİNİ HAZIRLAYAN
OZAN KIZILER

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: EN HAKİKİ MÜRŞİT ADIYLA CEM YAYINLARI, 1996, İSTANBUL
2. BASIM: GÜLLEYLÂ'YA ANILAR (EN HAKİKİ MÜRŞİT), CAN YAYINLARI, 2002, İSTANBUL

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDA

1. BASIM: OCAK 2020, İSTANBUL

2. BASIM: TEMMUZ 2020, İSTANBUL

ISBN 978-625-7999-29-8

BASKI
AYHAN MATBAASI

MAHMUTBEY MAH. 2622. SOKAK NO:6/3 I BAĞCILAR/İSTANBUL

Tel: (0212) 445 32 38 Fax: (0212) 445 05 63

Sertifika No: 44871

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İstiklal Caddesi, Meşelik Sokak No: 2/4 Beyoğlu 34433 İstanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Anı

EN HAKİKİ MÜRŞİT
gölleyleâ'ya anılar

AZRA ERHAT

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Sunu.....	vii
-----------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM GÜLLEYLÂ'YA ANILAR

YANGIN VAAAR!.....	3
İZMİR.....	27
VİYANA.....	43
BRÜKSEL.....	65
DÖNÜŞ.....	95
BİLİME AÇILIŞ.....	117
ANKARA.....	145
ATATÜRK'ÜN GÖZLERİ.....	163
Cehalete Karşı Savaş.....	170
Harf Devrimi.....	171
Çalışkanlık.....	174
Medeniyet ve Kültür.....	175
Aydınların Eleştirisi.....	185

İKİNCİ BÖLÜM KOĞUŞTAN SEVGİ'YE

YAZILMAYAN ANILAR.....	189
------------------------	-----

Dizin.....	207
------------	-----

Sunu

12 Mart dönemi. Sıkıyönetim Komutanlığı 3 No'lu Askeri Mahkemesi'nin 21/7/1971 gün, 971/31 Karar No'lu tutuklama kararı ile tutuklanır Azra Erhat. Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesine aykırı eylemde bulunmak savıyla Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Magdi Rufer ve Yaşar Kemal'in eşi Tilda ile birlikte 4 ay Maltepe Askeri Cezaevi'nde tutuklu kalır. Bu dönemdeki aydın kıyımından payını almasına karşın kırılmaz, yıkılmaz, en canlı, en güçlü günlerini yaşar. İşte bir özyaşamöyküsü olan “Gülleyle”ya Anılar” bu dönemde yazmayı planladığı *En Hakiki Mürşit* adlı kitabın dört bölümünden birincisidir. “Çok haksız yere tutukluyum,” der anılarında. “Suç işlemek şöyle dursun, 56 yıllık ömrümü, insanlık ve özellikle Türkiye diye, yalnız içinde doğduğum için değil, bütün bilincim ve sevgimle, kendime yurt, biricik vatan olarak seçtiğim bir ülkenin kültür hizmetine vermiştim.” Oysa onu, mevcut düzeni bozmak için gizli bir örgüt kurmakla suçlarlar. 1947'de evlenip 1948'de boşandığı eşinin Macar olmasına ve 1965 yılında yaptığı bir telefon konuşmasının bant kayıtlarında yer alan, “...biz Sabahattin ve Vedat'lı bir trioyuz...” ifadesine dayanarak. Savunmasında, bu ifadenin aralarındaki dostluğu anlattığını, yoksa yayın yoluyla komünist ihtilali hazırlamak için cemiyet kurdukları yolunda bir anlamda

kullanılmadığını ve kullanılmasının düşünülmemeyeceğini belirtir ve ilk celsede dostları ile birlikte serbest bırakılır.

Uzun yıllar çalıştığı Uluslararası Çalışma Bürosu bu zor devrinde Azra Erhat'ı destekler ve tutuklanmasından davası sona erip aklanıncaya dek geçen bir buçuk yıla yakın sürede maaşını düzenli öder. Azra Erhat, bu süreyi değerlendirerek öncelikle *Mitoloji Sözlüğü*'nü hazırlar. Sonra, yalnız kendisiyle ilişkili görünen anıların kendisinden çok ayrı koşullar içinde yetişen Türk gençlerine yararı dokunmayacağı kaygısıyla *En Hakiki Mürşit* kitabını tamamlamaktansa, ustası Sabahattin Eyüboğlu'nun tüm eserlerini derler ve yayımlatır. Hastalanmasından hemen önce, Atatürk'ün 100. doğum yılına yetiştirmek üzere “Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına” adını verdiği bir imece kitabı hazırlamaya koyulur. Atatürk'ün bizden ne istediğini, ne kadarını yapabildiğimizi araştırır.

Biz ailesi olarak, ölümünden önce kendisinin ve dostlarının haklı dileğini yerine getirmek amacıyla anılarını yayımlamayı borç biliyoruz. Azra Erhat'ın düşünce üretilişini izleyebilmek içinse *En Hakiki Mürşit* kitabı için tasarladığı ama son kitabı gibi tamamlamayı yaşamına sığdıramadığı bölümlerin başlıklarını okuyucuyla paylaşmak istiyoruz.

II. Bölüm: Koğuştan Sevgi'ye (yalnız bir yazısı yazılmış: “Yazılmayan Anılar”. Öbür başlıklar şöyle:

Birinci Tutuklama, İkinci Tutuklama – Kara Atatürk – Mavi Atatürk – Maltepe'de Bir Yaz Tatili – Bir Sav, Bir Savcı, Bir Savunma.

III. Bölüm: Atatürk Yılları

1936 ile 1947 arasındaki dönem: Atatürk'ün kurduğu kültür kurumları, nasıl meydana geldiler, nasıl çalıştılar (her birinin içindeki yaşantısı) – İkinci Tarih Kongresi – Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi – Türk Tarih Kurumu.

“Tutukevinde yardımına koşan bunca kişiye bir merhaba akayım,” diye yazmış olduğu *Gölleyleâ’ya Anılar*’ın Azra Erhat’tan okuyucularına bir “hoş seda” olarak kalmasını sağlayanlara teşekkür ederiz.

Gölleyleâ
Mart, 1996

BİRİNCİ BÖLÜM
GÜLLEYLÂ'YA ANILAR

YANGIN VAAAR!..

Gülüm, sana anılarımı anlatayım diyorum, ama nereden başlayayım? İlk anım, en eski anım hangisidir? Düşünüyorum da aklıma bir imge, gözle görülür bir şey gelmiyor. Bir ses duyuyorum yalnız, boğuk bir çağrı ve taşlarda çınlayan, gece karanlığında yankılanan bir vuruş: Yangın vaaar!.. Bütün bedenimde bir ürperti, yatağım sarsılıyor, ben de içinde tir tir titriyorum. Yangın var! Dum, dum, dum!.. Yatağımda doğrulmuş, kulak kesilmişim, var gücümle dinliyorum. Bir kapı, birçok kapılar açılıyor sanki aşağıda, komşu evlerde. Bir kadın sesi, dadım mı, soruyor: “Hayrola, bekçi baba?” Sonradan öğreniyorum ki, bekçi babaya yangının nerede olduğunu sormak olmaz, yakışık almaz. “Hayrola bekçi baba?” diyeceksin. O da sopasını vurarak, hiçbir soru duymamış gibi, uzaklaşacak bağıra bağıra: “Yangın var.. Üsküdar’da, Şemsipaşa Mahallesi’nde...” Dum, dum, dum. Yangın var! Ve uzaklaşan adımlar, adımlar uzaklaştıkça yaklaşan bir tehlike yatağımın yalnızlığında. Şiştikçe şişen bir korku beni boğacak, ezecek gibi.

Yangın! Yangın ne demekti 1920’li yılların İstanbul’unda? Hiç yangın görmemiştim, ama asıl korku, asıl tehlike yangındır, biliyordum. Büyükler hep yangınları anıp dururlardı benim önümde: Fatih yangını, Beyazıt yangını, daha birçok

evi mahalleyi kül eden yangınlar. Uykularıma giren bu yangınlar neydi acaba? Bir sabah kapımızın önünde gördüğüm kocaman ölü sıçan gibi bir şey mi, yoksa sokağımızda çöplerin arasında dolaşan köpek sürüleri gibi mi? Ama değil, bu bekçi babanın uzaklara yansıyan gür sesi ömrümde duyduğum ilk müzikti; yayılıyor, uzuyor, hiç bilmediğim koca bir alanı, İstanbul denilen uçsuz bucaksız bu giz dolu şehri sarıyordu. Korkunç ama güzel bir şey olmalıydı bu yangın dedikleri, büyüklerin anlatıp da bitiremedikleri bu afet. Yangın var! Yangın var, ninnisiyle dalıyordum gene uykuya. Ertesi günü de uyanınca unuttuyordum bile sormaya, yangın neredeydi, ne olmuştu.

Kedim vardı benim. Kocaman bir tekir kedi idi. Adını ben koymuştum biliyorum. Pisi ağalar demiştim ona. Çok severdim Pisi ağalar'ı, onunla benim aramda bir tür, bir cins farkı olduğunu aklımdan bile geçirmeden konuşurdum onunla. Pisi ağalar da beni severdi, hem de benim onu sevdiğimden daha çok. Böyle olduğunu dadımın, annemin davranışlarından anlardım. Pisi ağalar benden hiç ayrılmazdı, bütün gün oynardık birlikte, yalnız akşam oldu mu yok olurdu ortadan. Dadım onu aramaya koyulur, homurdanır, söylenirdi ararken: "Pis hayvan, gene bir yerlere saklanmış olacak, gene girecek çocuğun yatağına!" Pisi ağalar benim göğsüme uzanacak ve beni boğacak diye korkarlardı aptallar! Kıs kıs gülerdim bu hallerine. Pisi ağalar'ı bulamamışlar, kilere kapatamamışlar, diye dilerdim içimden. Gelsin benimle yatsın da göstereyim bizim daha akıllı olduğumuzu.

Pisi ağalar'la dostluğumuz çok uzun sürmedi gibime gelir. Bir gün kedimi bulamaz oldum. Evi bir telaştır sarmıştı: Taşınıyorduk, sandıklar açılmış, bavullar indirilmiş, denkler bağlanıyordu. Ne olduğunu, ne olacağını pek anladığım yoktu. İzmir'e gitme diye bir laf dolaşıyordu. İzmir ne, taşın-

mak ne demek, bilmiyordum, ama annemle aşçıbaşı Bedros Ağa arasında bir fiskos duymuştum. O akşam Pisiağalar gene bulunmaz oldu, ama yatağıma gelmedi, sabah da gelmedi, akşam da gelmedi. “Nerede Pisiağalar, nerede kedim? Kedimi isterim!” diye avazım çıktığı kadar bağıryordum. Gitti gelmedi, dediler, yarın gelir, öbür gün gelir, ama Pisiağalar bir daha gelmedi. Ağlamadım, çocukluğumda ağladığımı pek anımsamıyorum. Ağlamaz, ama içimden öyle bir kin, öyle bir hınç duyardım ki, öleyim isterdim, öleyim de görsünler cezalarını, cenazemin arkasından yürürken ağlasınlar, dövünsünler, pişman olsunlar bana yaptıklarına. Hele o hain Bedros Ağa yok mu, yemeyecektim artık o balon gibi şişkin pufböreklerini, ağzıma koymayacaktım kaymaklı kadayıflarını. Oh olsun, patlasın, yemeyecektim işte!

Şişli’de oturuyorduk. Anacadde ile Küçükbahçe Sokağı’nın kesiştiği köşede üç katlı büyük bir evdi evimiz. O ev daha on-on beş yıl öncesine değin duruyordu da, şimdi oraya çirkin bir apartman oturttular. Caddeye bakan yanında ufacık bir bahçesi vardı evin, bir demir parmaklık, birkaç gül fidanı ile bir sarmaşık, ama her nedense hiç gitmezdik o bahçeye. Giriş kapısına sağlı sollu beş-altı basamaklı bir merdivenle çıkılırdı. Üst katta da bir cumba vardı, önündeki sedire diz çöker, pencereden caddeye bakardım. Ama benim için evin en çekici yeri merdiven altındaki bodrum katıydı. Büyük bir taşlığa mutfak, çamaşırhane, kilerler ve bir de ağabeyimin oyun odası açılırdı. Her zaman kalabalıktı oraları, ama nereye gitsem kovarlardı beni. Hele ağabeyimin izci takımları, futbol topları, bisikleti, pompaları ve trenleri ile dolu o oda yok mu, oradan komşu evlere telefon kurduklarını bilirdim, arkadaşları gelip giderdi ağabeyimin. Bütün evi saran bir gürültü yükselirdi o odadan. Neler, kim bilir ne müthiş şeyler olurdu orada, benim bilmediğim!

Bir gün evde gidip gelmeler oldu, fısıltılar, sırlar. Ne oluyor diye anlamaya kalmadı ki, dadım beni apar topar teyzemin evine götürdü. Teyzem –Teyzecik derdik biz ona– annemden on beş yaş küçüktü. Annemin beş kardeşi olmuş, beşi de erkek, beşi de ölmüş derlerdi, kızıldan, kuşpalazından. En sonunda Teyzecik doğmuş. Neneme herkes acırdı oğulları yaşamadı diye. Oysa hiç acınacak bir hal görmüyordum ben nenemde. Cıva gibi bir kadındı, durmadan cigara sarar, kahve içer, sigarasını tüttürürdü. İkide bir hizmetçisine “Varsenik, bir kahve ile bir fosfat!” diye buyururdu. Fosfat dediği bir bardak beyaz su idi. Ailemizde her derde deva sayılırdı bu fosfat. Sonradan öğrendim ki Sulfosudol denilen mide ve karaciğer ilacıymış nenemin içtiği. Hasta mıydı neydi bilmiyorum, ama nenemin sofraya oturup yemek yediğini hiç görmemiştim. Oturduğunu da pek görmezdik ya, boyuna devinim halinde, zayıf, sinirli, ufak tefek bir kadındı. Çok şık elbiseleri vardı, gerdanını saran danteller, tüller, başında ipekli yemeniler, sokağa çıktığı zaman da pırıl pırıl siyah ya da eflatun çarşaflar, peçeler. Hele fotinleri, dillere destandı nenemin fotinleri. Bizim ailenin bütün kadınları gibi o da 33 numara ayakkabı giyerdi. Topuklu, sivri burunlu siyah rügan ya da gümüşü süet deriden ayakkabılarına bayılırdım ben. Neneme bayılırdım zaten. Pisiâğalar’la aramda nasıl gizli bir bağ var idiye, nenemle de öyleydi. Biz başkaydık! Ama neden başka? Bir zeki lafıdır giderdi ailemizde. Nenem çok zeki idi, herkes Fatmanım der durur, nenemin zekâsı, işgüzarlığı önünde eğilirdi. Bir hayır cemiyetinin başkanı mı neydi, nenem. Bizim evle teyzemin evi arasında bulunan bir apartmanın bir katında otururdu nenem, dedemle birlikte. Oraya sık sık çarşafli hanımlar gelir, toplantılar yapılırdı. Hep de nenemin emir veren tiz sesi duyulurdu. Nenem erkeklerden de kaçmazdı. Dedemle tartışıklarını duyardım

–sonradan nenemin siyasette de bezi olduğunu öğrendim, bilmem kimi kaçırmaya, saklamaya yardım etmiş, Cavit Bey’in adı da dolaşırdı evimizde–; nenem kaşlarını çatar, ekşi bir sesle “Fadıl Efendi...” diye çıkışırdı dedeme. Dedem de palabıyıklı, iri, yakışıklı bir erkek, ezilip büzülürdü onun önünde “Aman Fatmanım...” diye kaçamak arar, yaka silkerdi. Cin gibi bir kadındı nenem, küçücük boyuyla ailede her şeyi evirip çeviren oydu besbelli. Güzel değil, çirkin bile denirdi ona. Göğüsleri yassı olduğu için, pamuktan memelikler takardı. Dedem için de çapkın derlerdi. Kimi fısıltılar da duymuşumdur sonradan ki, annemin başka anadan bir kardeşi varmış. Dedebeş güzel kadınlardan hoşlandığını hiç saklamazdı, seksenlik bir ihtiyarken, en kıvrak kadınların, acar kadınların Macar kadınları olduğunu söylemişti bir gün bana. Bir Macar kadınıyla bir macerası olmuş muydu, yoksa yalnızca bir özlem miydi dile getirdiği, bilmiyorum, herhalde ben çok sonra bir Macar’la evlendiğimde, ah ne yapayım, dedemin esiniyle oldu, dedim, kendi kendime.

Dedem bana pek aldırılmaz, ama nenem çok severdi. Torunları arasında en çok da beni sevdiğini haksızca belli ederdi. Ehat Ağabeyimle beni şımartır, Akile Ablama hiç yüz vermezdi. İki kız kardeş kavga ettiğimizde hep beni tutar, haksız da olsam hep benden yana çıkar, ablamı azarlardı. Ta çocukluğumdan beri, tuhaf bir ikilik sezerdim ailemizde. Ehat’la ben anne tarafından, Akile ile Fazıl baba tarafından sayılırdık. Bizler akıllı, onlar güzeldi. Çirkin olduğumu çocukluğum boyunca hep duydum. Akile güzel, Azra çirkin, ama akıllı, deyip dururlardı. Ben de eziklikle üstünlük karışımı bir duygu duyardım ablama karşı.

Teyzem evleneli çok olmamıştı. Sokağın ucunda Karlo Apartmanı’nda otururdu. Onun düğünü de aklımda yer etmiştir. Ama kendi anılarım mı, yoksa bana anlattıkları

mıydı belleğimde canlanan? Çünkü bu düğün gününü hep anlatır dururlar, hem de fotoğrafını gösterirlerdi. Dedemin evinde olmuştu bu düğün. Gözlüklü, zarıf, sarışın ve çok az konuşan bir kocaya vermişlerdi teyzemi. O gün Teyzecik ne güzeldi gelinlik elbisesiyle, duvağı da vardı yerlere kadar. Annem siyah bir dantel elbise giymişti, Ehat beyaz yakalı bir bahriyeli üniforması, Akile ile ben pembe ipekliden kat kat farbalı birer esvap. Fotoğrafta öyle görülüyor. Saçımızda da mum çiçeğinden birer çelenk var. Ehat, Akile, ben ve bir de akraba çocuğu yerde oturmuşuz, arkamızda gelinle güvey, kaynanalar, kayınpederler, annem, babam, halalar, teyzeler. Bir aile fotoğrafı ki, bugün bile bakmaya doyamam. Ama o düğün bir kâbus olmuştu benim için. Misafirlerle dolu salonda birdenbire Teyzeciğı bir haliya sarmaz mı dedem, elinde kılıç üstüne yürümez mi? Ne yaptığını göremedim, çığığı basıp annemin kucacağına sığındım. Derken altın paralar, pirinçler, şekerler yağmaya başladı, çocuklar üşüştiler, altınları kapan kapana. Ben annemin dantel elbisesinin içine gömülmüş, gözyaşlarımdan ne altın gördüm, ne şeker. Sonuna kadar küs kaldım dedeme de, teyzemi götürecek olan o sivri burunlu yabancıya da.

Karlo Apartmanı'na bu kez neden götürüldüğümü, ne kadar kaldığımı bilmiyorum. Evde ne teyzem, ne eniştem, kimsecikler yoktu. Bir ara telefon çaldı, dadım telefonu açtı ve bir sevinç çığığı ile beni kaptığı gibi sokağa fırladı. Koşa koşa eve doğru gidiyorduk. Ne vardı, ne oluyordu, hiç anlamıyordum. Dadımda olağanüstü bir hal, anlamsız sözler söyleyip öpüyordu beni. Eve girdik ki bir başka hava, hem sessizlik, hem de salonda bir sürü hanım. Dosdoğru yukarı kata çıkardılar beni, annemle babamın yatak odası kapısı açıldı ve büyük halam kolları arasında kundakta bir bebekle karşıma çıktı “İşte bak kardeşin oldu,” dedi. Beyaz,

bembeyaz bir şey uzattı bana, bu kadar pembe-beyaz bir nesne görmemiştim ömrümde, yeni doğmuş bebek görmemiştim. Şaşıtm kaldım. Ama yangın bekçisinin sesi kulağıma nasıl bir müzik gibi geldiyse, o beyaz top bebek de gözümde ilk güzellik kavramının doğmasına yol açtı. Ne söylediğimi bilmiyorum, ama bir şey söyleyebildimse, “Ne güzel!” demiş olacağım.

Küçük Fazıl’ın doğumunu izleyen olaylar karışık ve üzücü olaylardır. Annem doğurduktan hemen sonra bir kulak hastalığına tutuldu, ameliyat oldu. Emziremedi Fazıl’ı, bir sütnine tutuldu. Sütnineyi görünce dondum kaldım, saklanacak delik aradım. Bir Arap sütnineydi. Fatma Teyze –Rumeli şivesiyle Fatma Tıyze dediğimiz ufak tefek bir akrabamız vardı, eve gelir, işler görürdü, işleri arasında da bana masal anlatırdı. Fatma Tıyze’nin masalları dünyanın en güzel masalları idi bence: Tokmacık masalını, kedilerin çamaşır yıkayışını anlatırdı. Hepsinde de bir Arap bacı, daha doğrusu bir Arap cadı geçerdi, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte. Arap, Tokmacık’ı kaçıır, iğneli fıçıya sokardı. Eh, peki şimdi beyaz bebeği ne yapacaktı Arap sütnine? Kaçırarak mı, yoksa iğnelerle delik deşik mi edecekti? Niçin, niçin gelmişti bu kadın, deli miydiler, sokulur muydu eve bu Arap? Korkudan günlerce yaklaşamaz oldum sütnineye. Oysa bembeyaz bir süt akıyordu memelerinden. Fazıl da kana kana emiyor, tosuncuk gibi geliyordu. Bir gün dadım sütninenin sütünden bir kahve fincanına damlatıp bana da içirdi. Hiç tadı yoktu bu sütün. Sevmedim, ama beyaz olmasına beyazdı, o kara memeden bu kadar beyaz bir süt aktığına şaşıtm. Günler geçti, derken evimizde bir gece kıyamet koptu. Ben bile kalktım yatağımdan. Salona, sofaya polisler dolmuştu. Annem “Ah, elmaslarım!” diye hüngür hüngür ağlıyor, dövünüyordu. Babam bir ona, bir de çılgına

dönmüş dadiya, bir de odanın köşesinde birbirine sarılmış, korku ile bakan Ehat'la Akile'ye koşuyor, bir yandan da polislere bir şeyler anlatıyordu. Neden sonra anladım ki, Arap sütnine o akşam annemle babamın evde olmayışından, dadının da bizimle üst katta bulunuşundan faydalanarak, annemin yatak odasına girmiş, dolabı açmış ve mücevher kutusunu olduğu gibi çalmış götürmüş. Annem yıllar yılı bu kutuda neler, ne yüzükler, ne bilezikler, ne beşibirlikler, ne küpeler olduğunu sayıp dururdu. Akile'nin ve benim mine yüzüklerimiz de vardı içinde. Altın saatler, daha ne bileyim neler, hepsi gitmişti. Bu Arap sütninenin hırsızlığı olayı yılan hikâyesi gibi uzayıp gitti ailemizde, zehir etti evin havasını. Bir süre sonra polis sütnineyi buldu getirdi, ama mücevherleri Kapalıçarşı'da bir kuyumcuya satmıştı, kuyumcu da bilmem kime satmış ya da vermişti, arandı tarandı, gele gele Akile'nin ve benim mine yüzüklerimiz geri geldi. Annemin asıl kıymetli parçaları sır olmuştu, yalnız o gece parmağında bulunan tektaş yüzükle kulağındaki inci küpeler kalmıştı. Arap sütnine böyle ayrıldı gitti hayatımızdan, ama evde bıraktığı korku ve güvensizlik havası silinemedi bir türlü. O sıralarda bütün İstanbul korku ve güvensizlik içinde yaşıyordu, İstanbul'un işgal günleri idi.

Beş-altı yaşında bir çocuk çevresinde olup biteni bilinciyle kavrayamaz, yalnızca sezer. Ama bilinçsiz sezgi duyguların en etkeni olacak ki, çocukluğumuzun iyi ya da kötü olayları bizde en çok yer edenlerdir. 1920 yıllarının başında İstanbul'da ne oluyordu? İstanbul diye bir ad işitmiştim herhalde, ama Türkiye adını hiç duymamıştım. Şimdi düşünüyorum da, yalnız benim çocuk kafamda değil, çevremdeki büyüklerin bilincinde de yoktu böyle bir kavram. Ama bir şeyler oluyordu ve yalnız bizim sıska aç köpeklerin dolaştığı mahallede değil, çok daha yaygın bir çevrede oluşmaktaydı

bu olgu. Ama neydi? Büyükler bir şeyler fısıldaşıyorlardı aralarında, duvarlardan sakınır gibi kuşkulu bakışlarla. Mustafa Kemal adını hiç duymuş muydum? Bilemiyorum kesinlikle. Ne var ki, olup bitenin buralarda, yangın bekçisinin dolaştığı bize yakın ya da uzak mahallelerde olmadığını sezinliyordum. Uzak bir yerlerde bir şeyler oluşuyordu, ama ne? İstanbul sessizliğe gömülmüş susuyordu, duyulur duyulmaz yankılara kulak kesilmiş gibiydi. Bir tuhaf adamlar dolaşıyordu ıssız caddelerde, kamyonlar dolusu asker geçiyordu. Kimdi, neydi bu adamlar, anneme, dadıma sorsam bir yanıt alamayacağımı biliyordum. Herkes gözlerini yere indirmiş, birbirinden sır saklar durumdaydı. Hiç sokağa da çıkarmıyorlardı beni. Fazıl uyuyordu beşiğinde, bense pencereden bakıyordum hep. Bir sabah tramvay raylarına bir adamın eğilerek bir şey koyduğunu gördüm. Dadım da sedirde yanımda oturuyordu. O adam ne yapıyordu: “Bak, bak, dadı bak, ne yapıyor, fena bir şey yapıyor!” demeye kalmadan, dadım beni kolunun altına aldığı gibi sofaya kaçırdı. Bir patlama oldu. Ama bırakmadılar beni bir daha odaya gireyim, pencereden bakayım. Korkulu bakışlarıma, sorularıma kimse bir yanıt vermeye yanaşmıyordu. Neydi bu büyüklerin benden sakladıkları sır? Rahatsız, sinirli, aksi bir çocuk olmuştum, oturttukları yerde bir an olsun kalamıyordum, oturağımın üstünde bile duramıyordum. Yaramaz çocuk, kakasını yapmak istemiyor, diye çatıyorlardı bana. Kırmızı-mavi çiçekli bir porselen oturağım vardı, çatlamıştı, dadım beni onun üstüne oturtmaya yanaşmıyordu, ama ben ille de çiçekli oturak diyor, yoksa kakamı yapmam, diye direniyordum. Ta ki günün birinde çiçekli oturağım yarıldı ve bir parçası arkamda büyük bir yara açtı. Kıyamet koptu o gün, annem evde yoktu. Erenköy’deki doktor dayımıza gitmişti sanıyorum. Nenem bağıra çağıra geldi, al kanlar içindeydin.

Sonra ne oldu bilmiyorum. Yaram zamanla iyileşti, ama ta yarı belime kadar uzanan izini göstermekten yıllarca övünç duydum. Ailede dillere destan olmuştu bu olay, kahramanı da ben olduğum için çok memnundum. Yeni çinko oturağımın üstünde yeteri kadar oturabiliyordum artık, hep aklımdan o şanlı yaralanma olayını geçirdiğim için.

Büyüklerin benden sakladıkları sır birden patlak verdi. Bir sabah Teyzecik ağlaya ağlaya çıkageldi. Geceydi, doğurmak üzereydi, bir ikinci küçük bebek de teyzemden doğacak diye müjde vermişlerdi bana. Ama bebek doğurmaya gelmemişti besbelli teyzem bu sabah. Ağlama bütün evi sardı, derken beni bırakıp herkes sokaklara döküldü. Neden sonra öğrendim ki teyzemi evinden kovmuşlar. Niçin, yangın mı oldu, diye sordum, hayır, İngiliz askerleri işgal etmişler evini. Bunun da ne olduğunu anlamak kolay değildi benim için. Ancak çevremdeki herkesin yüzünden fışkıran kin ve nefret belirtilerini görünce, bu İngiliz askeri denilen kişilerin masallardaki devlerden, cinlerden de beter, kötü kişiler olduklarına kanaat getirdim. Teyzemi evinden kovmak ha! İçimde bir şeylerin köpürdüğünü duyuyordum. Bir sopa alsam, gidip vursam ya da kedi gibi üstlerine atlayıp tırmalasam, ısırısam mı?

Teyzemle eniştem başka bir yere taşındılar, caddede kaynanası Nazmiye Hanım'ın evine olacak. Orada bir oğlan çocuk daha doğdu: Ata, bizim Fazıl'dan birkaç ay küçüktü, ama kardeş gibi büyüdüler. Nenem Fazıl'ı, "Hem beyimdir, hem paşam, hem canımdır, hem kocam," diyerek seviyor. Nazmiye Hanım da kendi kocasının adını taşıyan Ata'yı kollarından düşürmüyordu. Ne var ki, bizim tombul, sarı bukleli Dudul, esmer ve biraz zayıf Ata'dan daha güzel bir bebektir. Teyzecik evinden olmuştu. Zavallı, avukatlık yapan dedemin devlet kapısındaki bütün tanıdıkları bu durumu önleyememişlerdi. Ben yine de bir şey anlamıyordum, ev

teyzemin eniştemin evi diyorlardı, peki niçin bu korkunç adamlar oraya girmiş de teyzemi atmışlardı? Olağanüstü bir durum vardı, ama şimdi iyice anımsıyorum, bu durumun savaşıla ilişkisini belirtmemişlerdi bana. Savaş ya da harp sözü geçmemişti benim önümde. Ve şimdi anlıyorum ki işgal altındaki İstanbul'un halkı harp sözünü ağzına alamayacak kadar ürkmüş, pısıriklaşmıştı. İngiliz askerleri, Fransız askerleri, peki Türk askerleri neredeydi? Düşman sözü geçmediği gibi, Türk sözünü ara da bul. Kadın-erkek herkes kara bir çarşafın altına saklanmış, sinmiş, pusmuş gibiydi. Kaçamak bakışlar, sorulan sorulara karşılık vermeme, suskunluk hep ve her yerde, bir soru sorsam, bir açıklama istesem, "Sus, ağzına biber sürerim!" ya da "Sus, iğne batırırım diline!" Ne iğrençti bu insanlar! "İdare-i maslahat" diye bir lafı hiç düşürmüyorlardı dillerinden. Bizim bugünkü boş vermemiz gibi bir şey. Ne yalan söyleyeyim, daha o yaşında tiksinti duydum çevreme karşı. Annem, babam, en yakınlarım bile benden bir şeyler saklayan yabancılar gibi göründü gözüme. Evdeki hizmetçi takımı çok daha yakındı bana, onlarla açık açık konuşabiliyordum. Sonradan anladım ki, sınıf çıkarlarını korumayı her şeyden üstün tutan ailem, nemelazımcılığı baş ilke bilmekte, hak ve haksızlık, doğru ve eğri konusunda açık seçik ve savaşımçı bir tutumu kınamaktadır. Bu yüzden, çok sevdiğim, beğenildiğim halde, daha ilk çocukluğumda beliren başkaldırıcı davranışlarım ailede bir rahatsızlık kaynağı olmuş, bu tutumla başıma bela geleceği, üstelik de ailenin başına bela kesileceğim kanısı daha o zamanlar başlayıp bugüne dek süregelmiş, hatta kuşaktan kuşağa aşılarmıştır. Eh haklı da çıkmadılar denemez, bu satırları şimdi bir hapishanede yazdığımı göre...

Günün birinde kabak bizim başımıza patladı. Sabah erkenden evin önüne iki kamyon dikildi. Leyleğe benze-

yen üniformalı bir adam kapıdan içeri girip 24 saat içinde evi boşaltmamızı buyurdu. Bu kez olup biteni benden saklamaya bile girişmediler. Sandık odasına bir koşuşma, dolaplardan yere indirilen çamaşırlar, elbiseler, paltolar: Bir anda evimiz bitpazarına döndü. Ben de deli gibi oradan oraya koşarak ne götüreceğimi araştırıyordum. Bir kuklam vardı, elbisesi kırmızı benekli, saç beyaz fiyonklu idi. Sımsıkı sarmıştım o bebeği kollarımın arasına, ondan başka ne götürebileceğimi düşünemiyordum bir türlü. Dedem, babam, eniştem, amcam, ne kadar tanıdık akraba erkek varsa, hepsi Karagöz perdesinde gider gelir gibi, bir girip bir çıkıyorlardı. Birdenbire daha kötü bir haber gelmiş olacak ki, her şey durdu ve bir ölüm sessizliği kapladı ortalığı. Yasakmış, evden en lüzumlu giyecek eşyalarından başka bir şey taşımak yasakmış, ev olduğu gibi bütün eşyaları ile teslim edilecekmiş İngiliz askerlerine. Kuklama daha sıkı sarılıp kaskatı kesildim. Ama çok geçmedi ki, nenem kara çarşafı bir alay kadının başında bir kumandan gibi içeri girdi. Ve eşine rastlanmadık bir tiyatro sahnesi oynanmaya başladı. Hanımlar bir anda çarşaflarını çözdüler attılar, dolaplardan indirilen elbiseleri üst üste giyerek, çarşafı, örtülere, havlulara sarınmaya koyuldular, gümüş çatal bıçak, çanak çömlek, sürahi vazo ne varsa, hepsi bezler arasında hanımların vücuduna yerleştirildi ve hepsinin üstüne çarşafı geçirerek, hanımlar beş-altı kat şişman olarak çıktılar kapıdan dışarı. Onlar gitti, başkaları geldi, onlar da yüklenip gittiler, geldiler, akşamüstü ev neredeyse bomboştu. Şanlı bir çıkış yapmaya hazırlanırken, bir de ne görelim: Evin önündeki kamyon tozlu dumanlı bir osuruk gümbürtüsüyle cehennem olup gitti. Ne olmuşsa olmuş –elbet benim gibi çocuğa asıl nedenini bildirmedi ama– İngiliz işgal kuvvetleri bizim eve yerleşmekten vazgeçmişlerdi.

Bizim evdeki hayat gene eski düzenine girdi. Uskuyi Dadı, ak saçlı, kalın göğüslü, yumuşacık bir kadın, daha çok Fazıl'la uğraşıyordu şimdi. Özgürlüğümü kazanmıştım bir bakıma. Evde daha serbest dolaşıyor, arkadaşlarımla oynuyordum. Arkadaşlarım kimdi? Nenemin emekli kâhya kadını Madam Olga'nın kızları Eleni ile Ernestina. Madam Olga duldu herhalde ki kocasını hiç görmemiştim. Uzun boylu, iri, sağlıklı ve güler yüzlü bir kadındı. Nenemin, bizim, teyzemin evini kendi başına çekip çevirirdi. Her şeyi bilir, her işi mükemmel yapardı Madam Olga. Ütü masasının başına geçti mi, biz çocuklar hayranlıkla bakardık elinin altından çıkan kolalı, fistolu, dantelli çarşaf, yastık kılıfı, masa örtüleri ve peçetelerin tiril tiril duruşuna. Ne de güzel bir temizlik kokusu çıkardı bu çamaşırlardan! Madam Olga'ya çarşafı çekmek katlamak için yardımda bulunabilmek büyük bir şeref sayılırdı, ne yazık ki benim boyum çok kısa olduğundan, pek eremezdim bu mutluluğa. Akile ile Eleni yardım ederlerdi. Eleni Akile'den biraz küçük ve Akile gibi güzeldi. İkisinin de uzun saçları vardı, ablamın kumral, Eleni'nin gözleri de, saçları da kuzguni siyahtı. Onlar Ernestina ile bana yüksekte bakarlardı. Ernestina benim süt kardeşimdi: Madam Olga beni emzirmiş, annem de Ernestina'ya süt vermişti. İkimiz de güzel değildik. Saçlarımız kısa idi, benimkileri hiçbir zaman uzatmamışlardı her nedense, kulaklarımın altına kadar inen düz saçlarım vardı. Ernestina'ninkilerse kıvrır kıvrır, ama sert ve kaba. Çok sonraları İzmir'de Akile modaya uymak için saçlarını kestirmişti de kıyamet kopmuştu evde: babam kızmış, kesilmesine izin verdi diye annemi azarlamıştı. Akile'nin kesilmiş saç örgülerini sandığa koymuştu annem. Ben de başında durup, keşke benim de uzun saçlarım olsaydı da kesilseydi, diye düşünmüştüm. Bu çirkinlik lafı çok koyuyordu bana, ama

bir alinyazısı gibi, ses çıkarmadan katlanıyordum bu halime. Annem babam çocuklar arasında hiçbir ayrıcalık gözetmezlerdi. Evde tam bir eşitlik havası estiği halde, babamın daha çok Akile’yi, annemin de daha çok beni sevdiğini sezerdim. Tombul Dudul ise hepimizin gözbebeği idi. Akile’yi kıskanır mıydım? Sanmam, ömrümde kıskanma diye bir şey duymadım, pek bilmem ne olduğunu. Ne var ki Akile ile iyi geçinmezdik, ikide bir kavga ederdik. Bir gün mavili yeşilli bir vual elbisesini yakasından tutup aşağıya kadar yırttığımı anımsıyorum, ama yalnız öfkemden idi bu. Aslında Akile’ye özenir, yüzüne bakmaya doyamazdım, ama o genç kız, ben çocuk diye beni hep yanından ittiği için derin bir üzüntü, kimi zaman da hınçla dolu bir öfke duyardım. Çok küçük yaşımdan beri aşırı duygulu, coşkulu bir çocuktum. Babam hiç hoşlanmazdı bu coşkularımdan. Durgun, o zamanın deyimiyle durenmiş, ölçülü, akıllı ve bütün çevremizde bilge diye geçinen, herkesçe sayılan, sevilen bir adamdı babam. Konu komşu gelir ona fikir danışır, en ufak bir bencilliği olmadığı, varını yoğunu hep ailesine ve dostlarına harcadığı, başkalarına yardımını kendisine ülkü edindiği herkesin dilindeydi. Beybaba ve Siz derdik ona, kendisine yaklaşamayaçağımızı, benzeyemeyeceğimizi bile bile. Bizi sevip okşadığı zaman bile –ki ailemizde çocukları sevmek, öpmek pek âdet olmamıştı– nedense oralı değilmiş gibi dalgın ve düşünceli bir tavır takınırdı. Bir kez bana “Tavşan” dediğini hatırlıyorum. O gün bana dünyaları bağışlamış oldu. Bize en yakınlık gösterdiği zamanlar çocukluk anılarını anlattığı günlerdi. O anılarda babamız yaramaz, şakacı, muzip bir çocuk gibi çıkardı karşımıza. Neler neler anlatırdı! Kendisinden iki yaş küçük Kudret Amcamla Tutacık denilen pinti sütninelerinin yastığı altından bir gece ipe nasıl para kesesini yürüttüklerini, lalaları Recep Ağa’yı nasıl aldatıp sabah karanlığında

balığa çıktıklarını, nasıl evden kaçtıkları için iki gün kuru ekmekle ve suyla kilere kapatıldıklarını... Selanik, yalılar, dedemin oradaki apartmanı, eski zamanın güzel ve kolay yaşamı gözümün önünde büyürdü. Selanik’i hiç görmedim ben, annemin ailesi uzun yıllardan beri İstanbul’a yerleşmişmiş. Ne var ki kendimi bildim bileli “mübadil” “gayrimübadil” diye, anlamını pek kestiremediğim sözler duyardım. Dedemin bir apartmanı varmış Selanik’te, annem gelin olarak oraya gittiğinde, dedem çok nazlı büyüttüğü kızı kaynana evinde ezilmesin diye, bir ev yaptırmış ona. Selanik’in ilk apartmanı imiş bu, üç katlı kâgir bir bina, öyle derlerdi. Bugün de dururmuş o apartman, fotoğrafını çekip getirmişti ağabeyim, güzel bir yapı. Dedem ömür boyu yaban elde kalan bu apartmanın –belki daha başka mülklerinin, bilmiyorum– karşılığını Türkiye’de almaya çalıştı. Bir bonolar lafı duyardım. Ama seksen yaşına kadar bir şey geçmedi eline ve bir ağustos günü fenalık geçirip öldü. Mübadele lakırdısı da böylece kapanmış oldu ailemizde.

Dedemin Büyükada’da Hıristos Tepesi’nde bir evi vardı. Ehat orada doğmuş derlerdi. Ben o evi hiç anımsamam her nedense, sonraları gösterdikleri zaman bile hiçbir anı canlanmadı içimde. Ola ki biz Ada’da başka evde otururduk. Yılını pek bilemeyeceğim ama bir yaz Nizam’ın bir yan sokağında güzel bir evde kaldığımızı anımsarım. Bahçesinde renk renk camlı bir kameriye vardı, yusuvarlak, pırıl pırıl bir evcik. İşte o benim evimdi. Büyüklerden kaçabildikçe, gidip oraya kapanırdım. Kızgın güneşin altında, mavi, yeşil, sarı ve mor ışınların içinde tek başıma, ya cennette ya da masallardaki sırça sarayların birinde sanırdım kendimi. Oraya kimsenin gelmesini istemezdim. Tek başıma düşler kurardım, ışınlarla oynayarak. Ama içeride evcilik oynamaya bayılırdım, masanın altına girer, masa örtüsünü yere kadar çeker, ne

kadar karanlık olursa o kadar hoşlanır, mika fincanlarımda kahve ikram ederdim gelene. Misafirlerim de ya Fazıl ya da Ernestina idi. Masanın tahtasına tok tok vurup örtünün altına girdiklerinde tıpkı büyükler gibi temenna eder “Safa geldiniz!” derdim. Onlar da safa bulduk karşılığı verir, bağdaş kurarlardı. Annemle misafir hanımlar nasıl konuşurlarsa, öyle konuşurduk biz de, nazik ve terbiyeli.

Bir gün ben bahçedeyken, evde gene bir telaş oldu, nenem gene koşa koşa çıkageldi, telefonlara sarıldılar, birkaç saat sonra da Doktor Melek görüldü. Doktor Melek aile doktorumuzdu, onu herkesten çok severdim, babama benzerdi, ama babamdan çok sever ve okşardı beni. Bu kez beni kucağına bile almadan, Fazıl’ın hasta yattığı üst kattaki odaya çıktı. Sonra gene bir patırtı, bir gürültü, eczaneye koşmalar, ne oluyor demeye kalmadan gene akrabadan bir hanım beni kaptığı gibi başka bir eve götürdü. Meğer kuşpalazı olmuş Fazıl, Ada’daki doktor anjin diye aldırmamış da, annem anlamış, çabuk davranıp Doktor Melek’i getirtmiş ve hemen serum yapılmış. Böylece beş dayımın korkunç ölümünden kurtarmışlar bizim küçük Dudul’u. Difteri serumu da yeni bulunmuş mu, İstanbul’a yeni gelmiş mi ne, herhalde annemin basireti ile kurtulmuş çocuk. Annemin doktorluğu dillere destandı ailede. Biz hastalandık mı, doktordan önce davranır, doktor geldi mi, teşhisi ona koydururdu, ama o çok önceden bilirdi ne olup ne olmadığını. Hastalık bizim ailede bir çeşit ibadetti. Birimiz hasta olduk mu, annemin ilk işi odayı derlemek toplamak, yatağa tertemiz çarşaflar serip bizi gelin yatağına yatırır gibi yatırmaktı. Savaşta komutan kesilirdi başımıza, öyle bir ciddiyet takınır ki, hiçbirimiz gık demeye cesaret edemez, her dediğini kuzu kuzu yapardık. Onu böyle görünce de, öyle bir güven girerdi ki içimize, Azrail gelse bizi annemizin elinden koparıp götüremeyece-

ğine inanmıştık. Hasta olmak bir zevkti benim gözümde. Kötü güçlere karşı bir savaş ki, annemin komutanlığı altında her zaman kazanılırdı bu savaş. Bugün bile dostlarımın biri hastalandı mı, derlenip toparlanıp hastanın başına geçerim. İşi ele alır, doktorlara direktif vermeye koyulurum. Hasta odasına girilmez, hastaya olur olmaz sorular sorulmaz, derecesinin ne olduğu kendisine bildirilmez, savaş büyük bir ciddiyet havası içinde sürdürülsün isterim. Dostlarım anlamaz bu davranışımı, hasta evinde laubaliliğe karşı direnmemi. Alay ederler benle, “Kılıç Azra” derler bana.

Ailemizin baba tarafı çok kalabalıktı, ama onları daha az görürdük nedense. Babaannem evinden çıkmazdı, Ananyan Apartmanı’nda onu görmeye, elini öpmeye giderdik. Sedirinde bağdaş kurmuş olarak oturur, başında süt beyaz yemenisi ile yuvarlak, ak pak yüzünde hafif bir gülümseme belirir, elini ağır ağır kaldırır, öpüp başımıza koymamız için uzatırdı. İçinden de dualar mı okurdu ne. Babaannemin de adı Fatma idi. Ama neneme öylesine benzemez, onun ağırlığı ile öbürünün duraksızlığı –Selaniklilerin sözlüğünde büyük bir yer tutan ve benim için boyuna kullanılan bu “duraksız” sözcüğünün Türkçe olmadığını, daha doğrusu İstanbul Türkçesinde kullanılmadığını neden sonra öğrendim– o denli karşıttı ki, bu kadar ayrı iki insanın nasıl aynı adı taşıyabildiklerine şaşardım. Akile Ablamın göbek adı da Fatma idi, ama ben doğunca –ki benim erkek olmamı beklediklerini, kız doğunca bütün ailenin hayal kırıklığına uğradığını söylerlerdi– göbek adı olarak büyük halamın Ayşe adını takmışlardı. Azra da annemin genç yaşta ölen, çok sevdiği bir arkadaşının adı imiş. Halamı herkes gibi ben de çok severdim. O bir melek sayılırdı ailede. Ömründe kocasından da, bütün çevresinden de hep kötülük görmüş, ses çıkarmadan her şeye katlanmıştı. “İyiliğin bu kadarı

da olmaz” diye bir söz dolaşırdı ailede. Dolaşan bir söz de halalarımın çok talihsiz olduklarıydı. Üçü de kocadan gün görmemişler, üçü de mazlum ve boynu bükük kadınlar olarak babamı tek destek olarak bilirlerdi. Babamın ailesine olan bağlılığı ve kardeşlerinin de ona taparcasına sevgileri aile dayanışmasına bir örnek olarak kalmıştır gözümde. Annemle babam arasındaki ilişki de çocukluğumda duyduğum mutluluğun kaynağıdır sanırım. İki birbirinden çok ayrı karakterde insanlar oldukları halde, birbirlerine ne denli bağlı oldukları, aralarında ne derin bir uyum bulunduğu belliydi. Babam anneme hep takılır, onun kolayca öfkeye kaçan mizacı ile alay ederdi, ama bu alaylı sözlerin ardında anneme ne denli güvendiği, ailesinden miras aldığı fazla iyiliği annemin keskin zekâsına vurarak nasıl dengeleştirdiği apaçıktı. Baba ailemin daha kibar olduğu söylenirdi. Bu kibarlığın nasıl bir şey olduğunu ben anlamazdım. Babamın babası sarrafmış, ama çok genç ölüp büyük bir ailenin idaresini 17 yaşındaki babama bıraktığı için, Ehatzadeler sarsılmışlar, bir bakıma fakir düşmüşler. Annemse çok nazlı büyümüş, kızken hiç mutfağa girmediği, ev idaresini yalnız hizmetçilere emir vermekle öğrendiği, üstelik de her hoşuna gideni almaya, en iyi ve en pahalı dükkânlardan alışveriş yapmaya alıştığı için, babamca “müsrif” olarak eleştirilirdi. Ne var ki annem, nenemden aldığı terbiye ile olacak, hiç aldırılmazdı bu eleştirilere, kendi başına buyruk davranır ve evin idaresinde kadının egemenliğine inanırdı.

Babam çok yakışıklı bir adamdı, gençlik fotoğraflarına hayranlıkla bakar, Fazıl ile olan benzerliklerini vurgulardık. Güzellik-çirkinlik her nedense bir layt-motifti ailemizde. Annemi 14 yaşında nişanlamışlardı babama. Annem İstanbul’da, babamsa Selanik’te olduğu için, aralarında romantik bir mektuplaşma başlamıştı. Annem o mektupları

bir sedef çekmecede saklar, fırsat düştükçe bize okurdu. “İki gözüm Nusile Hanım” diye başlayan babamın mektupları hep “Gözlerinden pus ederim” diye biterdi. Biz katılırdık gülmekten onları dinleyince. İlk ve sonbaharlarda sandıklar havalanmak ve naftalinlenmek üzere açıldığı zaman, annemin gelinlik elbisesi çıkardı ortaya. Hafifçe sararmış beyaz atlastan yapılmış, eteklerine dantel dikili bu gelinliğin beli o kadar inceydi ki, 14 yaşındaki Akile’ye bile uymuyordu. Annem hastalıklı büyüdüğünü, evlendiği zaman 39 kilo olduğunu bir çeşit gururla anlatırdı. Babamın güveylik bohçası da o derecede ilginçti: tirşe ipekliden, beyaz işlemeli uzun bir gecelik, üstü nakışlı peşkirler, yakasız, kolalı beyaz gömlekler, PE markalı ince keten mendiller. Bütün bunlar sandıkta durur ve bir sürü fistolu çarşaf, yorgan yüzü ve yastık kılıfıyla birlikte define gibi korunurdu. Bunları görmek, giyerek ellemek biz çocuklar için büyük bir nimet sayılırdı. Sandık odasına huşu ile girer, sandıklara üstün birer varlık diye bakardık. Her sandık açılışında Madam Olga kapıda bekçi durur, annemle Rumca bir şeyler konuşurlardı.

İlk öğrendiğim dilin Rumca olduğunu söylerler. Çok tuhaf, sırrını bugün de açıklayamadığım bir şey, Rumcayı niçin ve ne zaman unuttuğumdur. Dadımla öğrendiğim bu dili Viyana’ya gidene kadar konuşurdum. Annem ise Rumcayı çok iyi bilir, Ermeniceyi bile anlar ve biraz konuşurdu. Bizim evimizde en azından üç dil kullanılırdı: Türkçe, Fransızca ve Rumca. Babam Rumca konuşmazdı her nedense, ama Fransızcayı hep bilirdik. Nasıl, nereden? Annemin ve sonra da Akile’nin Matmazel Fortunée diye Fransa’dan gelme ve yıllarca evimizde kalmış bir mürebbiyesi vardı. Onu ben de tanımışım, ama fotoğraflarından başka bir şey hatırlamıyorum. Matmazel Fortunée ölmüş mü, gitmiş mi orasını da bilemiyorum artık. Ama Fransızca,

Türkçe kadar anadilimiz olmuştı o yılların Frenkleşmiş İstanbul’unda. Rumcaya gelince; Viyana’ya taşınıp Almanca öğrendiğimizde bu iki dilin kafamda biraz karıştığını sezinler gibi oldum, ilkin aldırmadan. Aradan daha birçok yıl geçti, Brüksel’de lisenin ikinci sınıfında eski Yunanca öğrenimine başladığımda çocukluğumun Rumcası sırra kadem bastı. Okulda o iki dil arasında bir bağ kurmak, bir ilişki görmek aklımın köşesinden bile geçmemişti. Nerede o Osmanlı konaklarındaki ayaktakımı dedikodularına uygun Rumca ile Batı’nın en üstün edebiyat ve felsefesine yol açan o anlamlı, ancak üstün yetenekli öğrencilerin sökebilecekleri o zorun zoru klasik Yunanca! Hoş Türkçeyi de epey unutmuştum, anlatmak benim için bugün de kolay değildir, eski Yunanca uzmanı geçinir, Rumca ise “kalimera, kalispera, pos iste, ti kanis?” gibi birkaç beylik sözcükten başka bir şey anlamam ve konuşmam da. Bir kez Atina’ya gidip birkaç hafta kaldığımda, o dil bilincimin altından yeni baştan doğacak gibi oldu, ama İstanbul’a döndüm ve gene içimde kaldı. Bir türlü vakit bulamadım Rumca bir gramer alıp da bu dili eski Yunancayı öğrendiğim gibi bilimsel bir yöntemle yeniden benimsemeye.

Bunun kaynağında öfke ve bir küçük görme duygusu da yatar sanıyorum. Batı ülkelerinin klasik liselerinde 16. yüzyıl bilgin ve düşünürü Erasmus’un yorumuyla okutulan eski Yunanca bugünkü Rumcadan o kadar ayrı, öylesine sesçe ve sözce daha zengin, daha üstün bir dildir ki, modern Yunanistan’ın karmakarışık edip, ses zenginliğini hiçe indirdiği, söz dağarcığını barbarlaştırdığı, sonra da sözüm ona bir onarımla “katarheousa” diye halk dilinden ayırdığı düzme dile en ufak bir ilgi duymam. Öyle ki, 1959’da Fransa’nın Antibes sayfiyesinde ünlü Kazancakis’in karısı ile tanışıp, *İlyada*’yı çevirdiğim için bana yeni ölen kocasının

Rumca *İlyada* çevirisini verdiğinde, bu çeviriyi karıştırmış ve Homeros'un sadeliğini hiç yansıtmayan şişkin diline şaşmış-tım. Söylemesi belki yakışık almaz, ama A. Kadir'le bizim yaptığımız *İlyada* çevirisinin Kazancakis'in çevirisinden üstün değilse de, Homeros'un insan kaynağından fıskıran arı ve doğal diline daha yakın, daha uygun olduğunu ileri sürerim. Yunanlılar bunu okusa beni boğarlar, ama ben daha ileri giderek eski Yunan kültürünün Anadolu'da daha gerçek, yüz yıllık Batı hayranlığının romantik ve sahte süs-lerinden arınmış olarak yaşayıp geliştiğine inanırım. Ama bunun çocukluk anılarımla bir ilişkisi yoktur belki. Şimdilik geçelim, daha çok döneceğim bu konuya.

Düşünüp düşünüp çözemediğim bir sorun daha: Ne zaman, nerede ve kimden yazma okuma öğrendiğimdir. Belleğimde en ufak bir iz bulamıyorum bu konuda. Sanki yazma okuma bilerek gelmişim bu dünyaya. Ne harf, ne alfabe, ne defter... Hiçbir şey hatırlamıyorum. 1920'den sonraki yıllarda Türkiye'de Arapça harflerle eski yazı kullanılırdı. Annem babam bu harfleri inci gibi dizerler, dedem ise tezhip ustası geçinirdi. Evimizin duvarlarında onun yazısı ile yazılmış birçok levha görülürdü. Ben de altı-yedi yaşlarında bir çocuktum, çok zeki olduğum, bir yaşında konuşmaya başladığım, her şeyi şıp diye kaptığım söylenir dururdu. Peki, bu böyleyken bana niçin yazı öğretilmedi? Dadımla sokağa çıktığımız zamanlar en sevdiğim gezinti Şişli'ye doğru cad-deden yürümekti. Bugün Şişli Camii'nin olduğu yerde, sağ kaldırımda basık evler vardı –son yıllara kadar bu evlerin biri polis komiserliği olarak korundu sanırım–, o evlerin sokağa açılan pencerelerinin önünde durup durup içeriye bakardım: sıralarda oturan çocuklar ve dipte bir hoca. Bir mektepti bu. Ne olduğunu pek bilmediğim halde, özlemle bakardım içeriye, dadım zorla çekerdi elimden, ben direnir,

ancak daha öteye, dut bahçelerine doğru gideceğimizi işitince razı olurdum oradan ayrılmaya. Beni mektebe göndermek söz konusu bile olmamıştı. İyi aile kızları mektebe gitmezdi o zamanlar. Ama evde bana yazı öğretene oldu mu olmadı mı, bilmiyorum, olmadı herhalde, bir bildiğim varsa kendimi bildim bileli Latin harfleriyle her türlü yazı ve kitabı okuduğumdur, Arap harflerini hiç öğrenemediğimdir. Eski yazıyı niçin öğrenmedim, öğrenemedim? Doğal bir direncin sonucudur bu, bakın anlatayım: Avrupa’da iken bana birkaç kez hoca tutmuşlardı eski yazıyı öğrenmem için. Ama birkaç ayda öğrendiğimi birkaç gün içinde unutmam bir oluyordu, bir daha hoca geldiğinde yeni baştan başlıyor, yeniden unuttuyorum. Türkiye’ye dönene kadar bu böyle gitti, döndüğüm zaman eski harfler kalkmıştı ama gene de edebiyat okuyacak bir genç kızın Arapça harfleri bilmesi gerekti. Gene hoca tutuldu, gene başladım... Aynı sonuç. İşin tuhafı, öğrenmek istediğim ne kadar güç olursa olsun, öğrenmeyi aklıma koydum mu öğrenirim. Bir şey öğrenemediğim, bilmediğim zaman da korkunç iç facialar içinde kıvranırm, bu böyledir ta çocukluğumdan beri. Ama Arap harflerini sevmedim, onların bana verebileceği hiçbir şey olmadığına derinden inanmış olacağım ki öğrenemedim eski yazıyı. Hoş, pişman da değilim pek, ama düşünün, ya Atatürk gelmeseydi, ya yazı devrimi olmasaydı?..

1922 yılının sonbaharında birden bir haber: İzmir’e taşınıyoruz. O sıralarda Pisiağalar gitti gelmedi, ama ben İstanbul hayatına doymuş, bıkmıştım. Bilince uyanıyordum, sokaklarda sıska köpekler dolaşan Şişli’den çok uzaklarda başka şeyler döndüğünü, yaşadığım çevrenin kuşkulu, fiskoslu, Frenkleşmiş havasında bu olayların ne olduğunu, kafamı ne kadar yorsam anlayamayacağımın ayırımına varmıştım. Gerçeği sana söyleyeyim mi, Gülleyle, inanılmaz

gibi görünür ama doğrudur, İstanbul'u hiçbir zaman sevmemişim, şimdi de pek sevmem. Ne denli güzel de olsa, köhne Bizans'ın damgasını taşır bu şehir. Başımı alıp da gezdiğimde İstanbul'da mutlu duymam kendimi, gerilir, sinirlenirim hep, bir yerinde bana batan bir şeyler sezerim her zaman. Neyse, anlatamam. Ama benim çocukluğumda mutlu olduğum şehir İstanbul değil, İzmir'dir. Bundan sonra İzmir'i anlata-yım sana.

İZMİR

Sabah güverteye çıktığım zaman, ömrümde görmediğim bir manzarayla karşılaştım. Deniz, çevresi kalemle çizilmiş gibi yusuvarlak bir tepsi, vapurumuz o düzlükte fış fış ilerliyor güneşin altında pembe-beyaz parlayan bir taş yığınına doğru.

Aylardan ekim ya da kasım mıydı? İzmir'e geliyorduk: Annem, Akile, Fazıl ve ben. Ehat İstanbul'da kalmıştı, Galatasaray'da yatılı olarak okuyacaktı. Babamsa bir süre önce gitmiş, bize yer hazırlayacaktı. Babamın ne iş gördüğünü pek bilmiyordum, aslında para ve geçim diye bir kavram da yoktu kafamda. Yalnız şunu biliyordum ki, bundan böyle İzmir'de yaşayacaktık, çünkü babam orada müdür olmuştu. Son zamanlar babam İstanbul'da daha da sessiz, daha da durgundu. İşleri iyi gitmiyormuş. Günün birinde eve gelmiş, anneme bir telgraf göstermişti. Kâzım Emin, tütün şirketi diye bir laflar dolaşmıştı, bir süre evde sevinçli, övünçlü bir hava estikten sonra, bir gün babam hepimizi öpmüş, elinde bir bavulla kapının önüne gelen bir arabaya binmiş gitmişti. Birkaç hafta sonra biz de arabaya binmiş, rıhtıma gelmiş ve büyüğün büyüğü bir vapurun merdiveninden yukarı çıkmış, sandıklı sepetli bir kamaraya dolmuştuk. Gidiyorduk, ne güzel, başka bir şehre gidiyorduk! Ömrümde Şişli dutluk-

larıyla Osmanbey bahçesinden öteye gitmemiş olan benim için dünya umulmadık bir enginlikle açılıveriyordu birden. Vapur, deniz, kaç gün sürdüğünü bilmediğim, ama bana bir ay kadar uzun sürmüş gibi gelen bir yolculuk. Yemekhanede günde üç kere, Bedros Ağa'nın pişirdiği yemeklerden daha da nefis yemekler. Birçok tanımadığım yüz. Artık hayat başlıyordu besbelli. Annemle yolcu hanımlar arasında evdeki fiskoslar gene sürüyordu, yangın, harp, felaket gibi sözler geçiyordu. Ama büyüklerin konuştukları ile gerçek arasında derin bir uçurum olduğunu artık anlamıştım, aldırımıyordum bile. Ne yangını? Gece değildi, bekçi babanın sesi duyulmuyor, hiçbir tehlike havası esmiyordu. Güneş pırıl pırıl parlıyordu güvertede, bir sürü çocuk vardı vapurda. Onlarla koşmaca, saklambaç oynuyorduk, demir merdivenlerin birinden yukarı tırmanıyor, öbüründen aşağı iniyorduk, güle oynaya eğleniyorduk. Ya o cankurtaran filikaları, tahlisiye simitleri, ikide bir kapkara dumanlar salarak canhıraş düdükler öttüren o kocaman baca, bizi bir gün iskemlenin üstüne bindirip dürbünle kıyıları seyrettiren o babacan süvari... Felaket neresindeydi bunun? O zamanlar açık konuşma korkusu insanların içine öylesine sinmişti ki, olup biteni çocuklara açıklamak şöyle dursun, aralarında konuşmaktan bile çekiniyordu büyükler. Ağza aldıkları tek tük kelimeleri ve isimleri ancak anlamlı bakışlar, baş sallamaları, tuhaf el işaretleriyle tamamlıyorlardı. Bu sağır ve dilsizler konuşmasını çözümlemeye çalışımıyordum bile. Başı sonu olmayan cümleler arasında Mustafa Kemal ve Latife Hanım adları geçtikçe, gözlerde umutla kuşku karışımı parıltılar görüyordum, ama onları da yorumlamaktan vazgeçmiştim artık. Şu İzmir'e varınca her şeyi kendimin anlayacağını sezinliyordum.

Vapur rıhtıma, daha doğrusu büyük bir dubaya yanaştığında, kalabalık arasında babamı hemen tanıdım, yanında iki

kişi vardı, biri sarkık kızıl bıyıklı dev gibi bir adam, öbürü tıknaz, gözleri kapkara, dişleri bembeyaz ışınlar saçan bir genç. Mustafa Arnavut, Bahri Anadolu, Konyalı mı, Afyonlu mu neydi. Vapurdan inince Mustafa Fazıl'ı omuzlarına oturttu, Bahri de otuz iki dişini gösteren coşkun bir gülüşle benim elime sarıldı. Ve başta zürafa adımlarıyla Mustafa ile Fazıl, arkadan el ele Bahri ile ben Kordon boyunca evimize doğru yürüdük. Bu iki adam kimdi? Mustafa'ya kavas diyorlardı, Bahri de her işe koşan memuru idi yazıhanenin. İkisini de ilk gördüğüm anda sevdim diyemem, sevmekten öte bir duygu ile bağlandım onlara. İzmir bu iki adamdı benim gözümde. Her biri tek başına yaşıyordu aramızda, yani ne Mustafa'nın ne de Bahri'nin hiçbir yakını, hiçbir akrabasını görmemiştim. Bizde yatıp kalkarlardı, bizden başka hiçbir bağları yoktu sanki. Mustafa Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarından kopamayan bir kalıntısı, Bahri kurtuluş ordularının Ege kıyılarına dek sürükledikleri bir Anadolu köylüsü, kara topraktan fışkırmış bir gelecek müjdecisi.

Bu iki adamın bizi sandıklarımız sepetlerimizle götürüp yerleştirdikleri Kordon boyundaki ev Şişli'deki evimize benzemediği oranda çekici ve anlamlı göründü gözüme. Eski İzmir evlerindendi, üst katı geniş cumbalı, iki katlı beyaz bir yapı, arkasında asmaları duvarlardan yukarı bitişik eve doğru tırmanan ufak bir bahçe, giriş kapısının iki yanında iki oda, üst katta da sofaya açılan üç oda. Alt kat yazıhaneydi, üst katta biz oturacaktık. Bahçenin dibinde basık bir yapı vardı: mutfak, odalar, helalar ve hamam. Burasını hatırlamıyorum bile, çünkü orası önemli değildi. Hayat Şişli'dekinin tam tersine, içeride değil, dışarıda geçiyordu İzmir'de. Evin önünde ya da cumbada.

Kordon boyunca yalnız bir sıra ev korunmuştu yangından, arka balkondan tepelere kadar uzanan sokak sokak taş

yıgınları, alabildiğine enkaz ve yıkıntı görölüyordu. Yedi-sekiz yaşında bir çocuk bu yıkık beldenin ne denli bir faciaya sahne olduğunu anlayamaz da ondan mı, yoksa başka bir nedenle mi, İzmir bana günlük güneşlik bir bahçe gibi görünüyor, İstanbul'un sıkıntılı, boğuk havasından kurtulduğuma seviniyordum. Ayrıca İzmir'in nasıl ve neden bu hale geldiğini ya benim önümde konuşmuyorlardı ya da konuşmalar bile ben ülkenin ne korkunç günler yaşadığını kavrayacak durum ve yaşta değildim. Ama genellikle Ege'nin üstünde esen fırtına rüzgârı gelmiş geçmişe benziyor, İzmir kendi içine dönmüş, binlerce yıldan bu yana sürdürdüğü ışıklı yaşamı sürdürüyordu.

Bir çocuk için bundan daha renkli bir yaşam olamazdı. Düşünün bir kere, cumbanın önünde açılan mavi deniz, körfezi çevreleyen ve akşamları gökkuşağının olanca rengine bürünen kat kat dağlar, tepeler; önümüzde durmadan bal-yalar, çuvallar yüklenen vapurlar, mavnalar, kayıklar ve en hoşu, rıhtım boyunca uzanan ak mermer şeridin biraz berisinde atlı tramvaylar, renk renk arabalar, kırmızı, mavi, yeşil, açık ya da perdeli ve içinde bebek gibi oturan insanlar, bir-iki basamakla inenler binenler... O ne cümbüştü o! Kendimi kocaman bir bebekler dünyasında yaşar sanıyordum; gerçek, kafamda canlanan düş âleminden de daha renkli, daha parıltılıydı.

Bir de evimizin biraz ötesinde bir sinema vardı! Sinema! O ne sihirli şeydi 1920 sularında. İstanbul'da sinemaya hiç gitmemiştim. Sinema olduğunu bile bilmiyordum. Oysa İzmir'de sinema birkaç adım ötede, öyle sokak üstündeydi... Hemencecik giriliyordu. İki üç kezden fazla götürmediler beni sinemaya belki, ama karanlık salona girip de piyano eşliğinde seyrettiğim bir Atlantis filmi, birkaç Şarlo oyunu tüm iç dünyamı değiştirmeye, gözlerimi artık unutulmaz

imgelerle doldurmaya yeter ve artardı bile. Sinemanın yarattığı gerçekten daha etkili gerçek havasına dalmam ve ondan sonra da bu izlenimi hep arayıp tiryakisi olmam oradan başlar.

Kordon boyunun eğlenceleri bununla da bitmiyordu. Müthiş bir rastlantı: Evimizin bitişiğinde liman idaresi vardı, bahriye üniformalı denizciler gidip gelirlerdi. Bizim gibi cumbalı olan evde pencere önleri hep doluydu, güler yüzlü ağabeyler, beni alıp sandala bindirdikleri de olurdu, cumbadan cumbaya mendil salları, gülüşürdük. Öbür yandaki bitişik evde ben yaşıta küçük bir Musevi kızı vardı, adı Blanche. O bana gelir, bebeklerimizle oynardık. Akşamüstleri, İzmir'in o yakıcı güneşi battıktan epey sonra, serinlik basınca herkes evinin önüne çıkardı, iskemleler dizilir, soğuk limonatalar içilirdi, bardacık incirleri, parmak üzümleri yenirdi. Babam Selanik'ten beri hasretini çektiği balık avına vermişti gene kendini. Kimi sabah gün doğmadan kayıkla balığa çıkar, iş saatinden önce dönerdi. Ama çoğu zaman akşamları kapı önünde balık tutardı. Balık takımlarını, yem kutularını alır, tramvay raylarının ötesinde rıhtıma oturur, oltasını sarkıttır-
dı. Biz de her çıkan balığa sevinç çığlıkları atarak tepinirdik. Tutulan balıkları Mustafa şıp diye kızartır, getirir, ayaküstü yerdik. Sofraya oturmak, peçete bağlamak, çatal bıçağı şöyle ya da böyle tutmak... İstanbul'daki o protokol yoktu ya da çok azalmıştı burada. Özgürlük, herkesle birden yaşamak, oynamak, gezmek, ne büyük zevkti! Babam hiç görmediğim gibi neşeli, annem konuşkan, Fazıl suda balık gibi, Akile genç kızlığının ilk mutlu günlerini yaşıyor: Bir gramofonu var! Bir gramofon, düşün bir kere, hani o koca hunili, köpekli, Sahibinin Sesi markalı. Kim almış, kim getirmiş, varlığının verdiği coşku o denli kapsayıcıydı ki, kaynağını aramayı bile geçirmiyordum aklımdan. Bir gramofon ve

birkaç plak. Gerçi Akile'nin hepsi, benim dokunmam yasak, ama ne çıkar, çalışıyor, ben de dinliyorum. İğnesini değiştirebiliyorum kimi zaman ya da kurabiliyorum ses foslamaya başlayınca. Aman o ne güzel şarkılardı onlar!... Hele “Les millions d'Arlequin” diye Fransızca bir plak vardı, ağlardım onu dinleyince, palyaçonun milyonları para değil de dertti, acılarıydı herhalde, her ne ise müthiş dokunurdu o şarkı bana. Danslar da vardı, tango, vals... Bir de ne göreyim, Akile komşu kızlarla dans etmeyi öğreniyor. Olacak şey değil, acaba ben de bir gün dans edebilecek yaşa gelir miyim?

Günün birinde, öyle bir şey oldu ki, gözüme inanamadım: Yazıhaneye bir otomobil alındı. Kırmızı bir Studebaker'dı, İzmir'in ilk özel otomobillerinden biri. Babam tütün satın almak için Bornova'ya, Buca'ya, Torbalı'ya, Manisa'ya gitmek zorunda, bu gidiş gelişleri kolaylaştırmak için alınmış olacak bu otomobil. Belki de Viyana'dan gönderilmiş, ne bileyim. Kimi zaman bizim de bu otomobille gezmemize izin veriyor. Düşünüyorum şoförü kimdi bu otomobilin? Kim olacak: Bahri herhalde. Bahri'nin elinden gelmeyen bir şey mi vardı!

Dostlar, akrabalar çoktu çevremizde. Annemin çoktandır İzmir'e yerleşmiş olan amca kızları vardı. Biri Göztepe'de otururdu. Akile ile ben yaşta birer kızı, bir de benden biraz büyük bir oğlu vardı, adı Kemal. Kemal ünlü şanlı bir isimdi, Mustafa Kemal Paşa'nın adı İstanbul'da olduğu gibi gizli gizli fısıldanmaz, kurtuluş kahramanı olarak anılırdı İzmir'de. İzmir'e girişini, at üstünde sokaktan geçişini gören mutlu kişiler vardı. O günleri ballandıra ballandıra anlatırlardı, bu destanları onların ağzından dinlemek bile bir mutluluk sayılırdı. Bana o kahramanlık günlerini Bahri anlatırdı. Onları yaşamış mıydı, yoksa uyduruyor muydu? Bu soruyu bir an olsun sormadım kendime. Anadolu'nun

kurtuluş destanını herkes yaşıyordu İzmir’de, o günlere tanık olanlar da, olmayanlar da.

Annemin bir başka amca kızı da Emine idi. Emine, kocası ve Fazıl yaştaki oğlu Osman’la bizden dört beş ev öteye gelip yerleşmişlerdi. Fazıl’la Osman canciğer arkadaş. Akile’nin İzmir’de hem Türk, hem de Frenk aileleri arasındaydılar arkadaşları vardı. En yakın dostu da yazıhanenin ikinci müdürü Osman Bey’in kızı Melek’ti. Melek çok okumuş, felsefeden, edebiyattan dem vurduğu için hayrandım ona. Küçük kardeşi Reşat, Kemal yaşındaydı. Akile’nin çevresinde aşk ve kotra laflarının dolaştığını duyuyor, ben de kendime bir ideal arıyordum. Sinemanın da etkisi vardı elbet, o zamanın filmlerinde bugün olduğu kadar açık saçık sahneler gösterilmiyorsa da, gene de en büyük rolü aşk, yedi sekiz yaşındaki bir kızın hayalinde yer etmeye başlar elbette ki. Sinema artistlerinin fotoğrafları, romantik sevişme ve öpüşme sahnelerini gösteren kartpostallar kafamı kurcalıyordu. Âşık olursam, bunca zamandır imrenip de içine giremediğim Akile’nin çevresine alınacağımı sanıyordum. Hayatımda büyük aşklar yaşayacağıma inanmaya başlamıştım. Güzel değildim, ama sevme gücü vardı, hem aşkta güzellik aranmaz diye avutuyordum kendi kendimi. En çok sevilen kadınlar ille de güzel kadınlar değildir, bu sözü duymuş mu, bir yerde okumuş muydum, kim bilir? Herhalde Akile’nin güzelliğinden ancak bu yolla bir gün öç alabilmeyi tasarlıyordum. Bir Fransızca şiirde adım da geçiyordu, Azralar diye bir Bedevi boyu varmış, kızlar orada ölesiye severlermiş. Bu yolda şanlı bir geleceğe kavuşacağımdan emindim. Ama şimdi Kemal’e mi, yoksa Reşat’a mı âşık olayım kestiremiyordum. Kemal daha yakışıklı, Reşat daha akıllıydı. Sorunu, bir ona, bir ötekine âşık olduğuma kendimi kandırmakla çözümledim.

Hayat bu minval gidiyordu. Kış gelmişti, deniz rıhtımdan yukarı tramvay hattına kadar çıkıyor, zehir gibi poyrazlar esiyordu. Tramvayların muşamba perdeleri sımsıkı kapanmıştı. Sırtlarına inen dağ gibi dalgaların altında atlar sendeliyor, kimi zaman kayıp düşüyorlardı. O zaman yüreğim parçalanıyor, burnum pencereye dayalı ağlıyordum uzun uzun. O korkunç havalarda motorlar, mavnalar rıhtıma çarpıyor, Karşıyaka vapuru ceviz kabuğu gibi sallanıyordu koyda gidip gelirken. Ya açık denizde, kapkara enginde neler, ne facialar oluyor diye, cumbadan dışarıya bakmaya korktuğumuz günler vardı. Cumba da buz gibi soğuktu zaten, öyle esiyordu ki, sofada sobanın çevresine sığınmaktan başka çare yoktu. Bir gün, hiç unutmam, rüzgârın uğultusuna karışan çığlıklarla bütün Kordon halkı pencerelere üşüştü. Bitişikteki bahriyeliler koşuşup kurtarma sandallarını denize indirdiler, halk birikti, düdükler çalındı, dalmalar çıkmalar, bir de anladık ki denize uçmuş bir otomobil. Heyecandan, yürek çarpıntısından yarı baygın bir haldeyim. Sonunda ne oldu, adamlar kurtarılabilirdi mi, kurtarılamadı mı anlamadım. Öylesine kendimden geçerdim ki, olup biteni algılamaya olanağım kalmazdı. Beni bu kez de içeri alıp ilaçlar içirerek yatıştırdılar, herkes kurtulmuşmuş... Ama kim inanır? Ertesi günü vinçler geldi, boş otomobili denizden çıkardılar, bu facia belleğimde öyle yer etti ki, her otomobil geçişte denize düşecek diye ödüm kopuyordu. Cumbadan dışarıya bakmanın tadı kalmamıştı.

Dadım bizimle gelmemişti İzmir'e, bana bir şeyler öğretilmesi için de hiçbir kıpırdama görmüyordum çevrede. Çok iyi, ben de okumak filan istemiyordum, günlük yaşamdan öğrendiklerim bana yetiyordu. Bir gün, uzun bacakları üstünde sallanan, siyah giyinmiş, yağlı saçları tel tel sarkmış bir İtalyan piyano hocası çıkageldi. Akile ile bana piyano

dersi verecekmiş. Arka odada bir piyano bulunduğunun ayrımına bile varmamıştım ben. Neyse, coşkuyla sarıldım bu işe. Hocamız, adı Signor Alfonso mu neydi, yumuşak, utangaç bir adamdı. Bana notaları öğretti, gamlar yaptırdı, ama ellerim o kadar küçüktü ki, dört beş tuşa bile uzanamıyordum. Gene de durmadan övüyordu beni Signor Alfonso “Bene, molto bene!” deyip duruyordu. O sıralarda Emine’nin oğlu Osman’a İtalya’dan bir matmazel getirildi. Adı Gina idi, soyadını hatırlamıyorum. Kuş gibi cıvıldaşıyordu gün boyu, öyle de kıvrak ve şendi ki, büyülemişti hepimizi. Onun aracılığıyla olacak, *Corriere dei Piccoli* diye bir çocuk gazetesine abone oldum. Bayılıyordum renkli sayfalarını karıştırmaya. Bu gazetede ki öykülerin kahramanı, tirolyen şapkalar da ki tüy gibi tek tel saç ı olan bir çocukt u. Her taş ın alt ından kalkan, büyüklere akla hayale sığmaz oyunlar oynayan muzip bir çocukt u bu... Bak, bulamıyorum şimdi ad ını, unutmuşum, oysa uykular ıma girerdi bu tek saçlı oğlan, bizim Dudul da onun gibi olsun isterdim. Bir de Fransızca Bécassine albümlerim vardı. Yeş il-siyah başlıklı, tahta nal ın lı köylü kızı Bécassine’in baş ına gelenler anlat ılırdı bu albümlerde. Bu kız ın baş ına gelenler de pişmiş tavuğ un baş ına gelmezdi. İtalyan çocuğ u ne kadar zeki ve kurnaz ise, Bécassine o kadar bön, hantal ve budalaydı. Oh olsun derdim içimden, düş, kır kafanı, geber, bu kadar aptal olma!

İtalyanca, Fransızca, bunların baş ka baş ka diller olduğ unun ayrımına varmamıştım. Her konuş ulanı anlardım sanki, kendim de o zamanlar ne dil konuştuğ umu bilmiyorum, konuştuğ um dil önemli değil de, en çok Bahri ile konuş maktan hoşlandığ ımı biliyorum.

Gina geldikten sonra bize de bir matmazel geleceğ ini duyduk. Eh ne lüzum vardı matmazele, hazır rahat etmiş tim, Bahri ve Mustafa ile dolaşıyorduk ne güzel. Neyse belki

Gina gibi güzeldi bu gelecek olan. Avusturya'dan gelecekmiş, mektup yazılmış, kontratı gönderilmiş. Bir süre sonra hindiye benzer bir yaratık çıktı vapurdan. Merdivenleri ağır ağır inerek, Martha Brixia diye kendini tanıtarak sıktı elimizi. Yüzü kâğıt gibi beyaz ve buruş buruştu. Yaşlı da değildi, ama başına taktığı siyah ya da beyaz dantelden tencere gibi şapkalar o kadar komikti ki, bir asır öncesinden kalma derdin. İzmir'in imbatı boyuna uçururdu Martha Brixia'nın şapkalarını. O, uçan şapkasının peşinde koşar, bizse katılırdık gülmekten. Her şeyi bir tuhaftı bu matmazelin, konuştuğu dil de başka. Almancayı öğrenmeye hiç heves etmedim onunla. Hindi gibi kabaran bu matmazelin hiçbir şey umurunda değildi. Bize bir şey öğretmeye değil, renksiz fersiz gözleriyle etrafı seyretmeye gelmişti sanki. Çok geçmeden annemin sinirine dokunmaya başladı, kontrat montrat denmeden eline dönüş bileti ile bolca para sıkıştırılarak gerisin geri memleketine gönderildi.

Yaz geldi mi, İzmir çok sıcak diye İstanbul'a giderdik. Nenemi, Ehat'ı göreceğime sevinirdim, ama yazı ille de İstanbul'da geçirmenin gereğini bir türlü anlamazdım. Topu topu iki kez gittik İstanbul'a, birinde İzmir'e döndük, ikincisinde ne yazık ki dönemedik bir daha. Birinci dönüşü izleyen olaylar çocukluğumun en parlak yaşantısıdır. –Çok ayıp, Gülleyle, ama yaşadığım bu büyük bayramın 9 Eylül İzmir'in kurtuluşunun yıldönümü mü, yoksa 29 Ekim Cumhuriyet'in ilanı mı olduğunu unutmuşum.– Bu olaylar tarih olmamıştı daha, bunların adı değil, kendileri vardı, canlı canlı yaşıyorduk onları. O ne güzel gündü 29 Teşrinievvel –Ekim ayına öyle derlerdi o zaman– 1923 günü! Bir şey patlamış, bir çağ açılmıştı. Benim sekiz yaşındaki çocuk gözümde patlayan kötülüklerin hepsi, açılan da güzelliklerin tümüydü. Kemal Paşa! Gazi Mustafa Kemal! Yaşa! Bin yaşa, sesleri çınliyordu. Yaşasın

Cumhuriyet, diye bağırdığını da duymuş olacağım, ama ne bileyim ben Cumhuriyet'in ne olduğunu o zaman? Gazi'nin resimleri gelmiş, babamın yazıhanesine asılmıştı. Mustafa Kemal resimli küçük bir bakır plaka da bana verilmişti. –Taşınması kolay diye o plakayı evden getirttim, yanımda duruyor şimdi şu Maltepe Koğuşu'nda. 1921 tarihini taşımakta, kalpaklı genç Atatürk portresinin altında Arapça harflerle adı yazılmış, daha altında Fransızca olarak MOUSTAPHA KEMAL PACHA diye yazılı. – Bayram için bana ve Akile'ye beyaz organzeden, kırmızı kurdelelerle süslü esvaplar dikilmişti. Bayram sabahı erkenden o esvaplarla Konak Meydanı'na gitmiştik. Çiçek arabaları sıralanmış duruyordu, kırmızı-beyaz karanfillerden ne sepetler, ne bayraklar donatılmış! Ömrümde ilk kez görüyordum böyle güzel bir şey. Biz de elimizde bayraklar binmiştik arabanın birine, poz verip olduğumuz gibi kalmamız gerekiyordu yol boyunca. Sokaklardan geçerken, kaldırımlarda dizili duran kalabalıklar bizi alkışlıyor, coşkuyla çiçek ve konfetiler atıyorlardı üstümüze. Yaşasın Cumhuriyet, diye bağıryorlar, ağlıyorlar, birbirlerine sarılıyorlardı. İzmir çınlıyordu sevinç ve övünç çığlıklarıyla. Benliğimi saran zafer duygusu içimde taşlaşmış, heykelleşmiş gibiydi. Bu duyguları en iyi açığa vuran gene Bahri oldu: Tabancasını almış, havaya ateş ediyordu. Onunla kalmadı, eve girip iki el ateş etti duvara. Duvar delindi, ama ne babam, ne annem, kimse bir şey söylemedi. Kurtuluş günüydü, zafer günüydü, yasak diye bir şey yoktu. Gece fener alayında, Kordon'da havai fişekler arasında koşarken, göklere uçuyor, evrene karışıyordu sevincimiz.

1924 yılını yaşıyorduk. Hayat sonsuz bir bahar gibi açılıyordu gözümün önünde. Konu komşu, akrabalar, arkadaşlar birlik beraberlik içinde yaşıyorduk. Babam çok iyi bir ün yapmıştı İzmir ve çevresinde. Tütün ekicileri, köy ağaları, bağ ve bahçe sahipleri evimizin alt katına gelir gider olmuş-

lardı. Sepetle üzümler, incirler, kasa kasa şeftaliler, domatesler, daha bir sürü yemişler geliyordu bize. Babamla ikinci müdür Osman Bey'in Nesim Otelinde ziyafetler verdiklerini, bu iki yöneticinin çabalarıyla İzmir tütün piyasasına iyice girdiklerini, Viyana'daki patronların çok memnun olduklarını işitiyorduk. Babam hem iyi bir tütün eksperiydi, hem de ağzından sigarayı düşürmeyen bir tütün tiryakisiydi. Sigara içmek bir üstünlük sayılırdı bizde. Akile gizli gizli tütündürüyor, ben de büyüyüp sigara içebileceğim günü özlüyordum.

Günün birinde babamın dostlarından bir çiftlik ağası bize bir kuzu gönderdi. Minnacık kara bir kuzuydu bu. Pisi ağalar geri gelmiş gibi oldum, çok büyük bir sevgiyle bağlandım kuzuma. Bahri arka bahçede otlardan bir döşek yaptı ona, ben de gider gelir kuzuyu sever, başını kollarımın arasına alır öperdim. O sırada bu kuzu gönlüme en yakın bir dosttu her nedense. Bir süre böyle gitti, sonra bir gün sabahın Göztepe'ye, Kemallerin evine gittikti biz çocuklar. Akşam eve döndük ki, taşlıkta kurulmuş büyük bir sofraya çıktım. Yoksa bir sini miydi, her ne hal ise, çevresinde babam, Osman Bey, daha birçok ağalar, beyler oturuyordu. Selam vermeye, el öpmeye kalkmadan, bizi yukarı gönderdiler. Helaya gideyim diye bahçeye indim, kuzum nerede? Kuzum yok... Mutfağa koştum, Mustafa'ya seslendim, Bahri'ye saldırdım: "Kuzu, benim kuzum nerede?" Cevap yok, gözlerini yere indirmişler, bakmıyorlar yüzüme. Hemen anladım ve ok gibi taşlığa fırlayarak avazım çıktığı kadar bağırdım: "Canavarlar, kuzumu kesmişsiniz, yiyorsunuz! Boğazınızda kalsın! Pis herifler, boğazınızda kalsın!" Babamın şimşek çakan bakışlarını görmemle Bahri'nin kolları arasında merdivenden yukarı çıkarılmam bir oldu. Ama içimdeki kıyamet kolay kolay dinecek gibi değildi. Annem gözlerini açtı, diline iğne batırırım diye her zamanki gözdağlarını verdi, fayda etmedi.

“Canavarlar, yamyamlar! Boğazlarında kalır, boğulurlar inşallah!” diye hem hıçkırıyor, hem bağıırıyordum. Annem ne yapsın, elini kaldırarak ömrümde yediğim ilk tokadı indirdi yanağıma. Donakaldım, taş kesildim, koştum yatağımanın içine gömüldüm ve yorganların altında sürdürdüm çığlıklar-la hıçkırıklarımı: “Beni de öldürün, beni de kesin, canavarlar, yamyamlar!”

İzmir anılarım bu faciayla biter gibime geliyor. Ondan sonrası hep acı, hep buruk bir tat bırakmıştır belleğimde. Gene yaz gelmeden, İstanbul’a gidilecek diye bir sürü hazırlık. İstanbul’da nenemi, teyzemi doya doya görmeye vakit bulamadan daha korkunç bir facia: nenemin ölümü. Bir perşembe günü, ikinci vaktiydi, dedemin apartmanında kalı-yorduk, çünkü Şişli’deki ev bizim değildi, kira ile oturuyorduk. İzmir’den gelince de kimimiz nenemin, kimimiz teyzemin evinde misafir kalırdık. Nenemle annem giyinmişler, Ehat’ı Galatasaray’dan almaya gidiyorlardı. “Beni de götürün!” diye yalvararak aşağıya indim, ama “Şimdi geleceğiz, sen evde kal, ağabeyini bekle,” dediler. Üzgün üzgün yukarıya çıktım. Siyah ipekli çarşafıyla beni içeriye iten nenemi hiç böyle görmemiş-tim. Bu görüşüm son görüşüm olacakmış meğer.

Yarım saat geçmemişti ki kapılar çalındı, hizmetçiler aşağıya koştu, kapıcı, aşçı, kim varsa herkes koştu, nenemi baygın olarak yukarıya taşıdılar. Arkadan telefonlar, Doktor Melek, bir, bir doktor daha, dedemin arkadaşı Akil Muhtar, dedem, Ehat, annem, gidip gelmeler, dövünmeler ve her zaman olduğu gibi benim apar topar teyzemin evine götürül-mem. Biraz sonra Akile, Eleni, Ernestina da geldiler, teyzemle eniştem evde yok. Akile ile Eleni bir köşede fısıldaşıyorlar, ben yaklaştım mı kaçışıyorlar, susuyorlar. Ne oluyor? Ne oluyor gene? O gece, ah o geceyi hiç unutmam! Salonda şilteler seril-mişti bizim için. Akşam yemeğinde börek yedirmişlerdi bana.

O börekleri bütün gece kustum. Kustuk  a ağladım, ağladıkça kustum. Nenem! Neneci  im benim, diye sayıklıyordum. Nenemi bir daha g  rmeyece  imi biliyordum. Nenemsiz hayat olmaz, yaşayamazdım ben. Neneci  im al beni, ben de   leyim! İlk defa gözyaşlarım öfke gözyaşları değildi.

O ne uğursuz yıld   ! Nenemin boş evine döndüğümde babam da oradaydı, acı haberi alınca ilk vapura binmiş gelmişti. Dedem yıkılmış, takkesi başında yatak odasındaki minderinin üstünden kalkmıyordu. Ba  da   kurmuş, bir top insan, omuzları sarkmış. Salonda iskemleler duvara dizilmı  , siyah   ar  afllı hanımlar dolmuştu. Her içeri giren kanepede yan yana oturan annemle teyzemi öpüyor, sonra da bir boş iskemleye çıkıp a  lıyordu.   rkek bir hayvan gibi köşede duran beni de öpmeye, kucaklarına alıp avutmaya çalışıyorlardı. Varsenik elinde kahve tepsisiyle gidip geliyor, a  la-maktan şişmiş gözlerinin şaşkın bakışlarıyla etrafı tarıyordu, nenemin emirlerine kulak verir gibiydi: “Varsenik, bir kahve ile bir fosfat...”

Sonra, sonra küçük Fazıl tifo oldu. Aradan bir hafta geçmemişti ki, 40 derece ateşle yatağa düştü, kırk gün kırk gece   l  mle pen  ele  ti. Başına vurdu dediler, midesine vurdu dediler, annem s  z  ld  k  e s  z  ld  , ama kırk gün kırk gece hastanın yanından ayrılmadı ve yavrusunu bir kere daha kurtarmış oldu. Akile, Ehat, ben neredeydik, ne yapıyorduk, bilmiyorum. Hiçbirimiz yokluk yaşamadık. Ta ki Fazıl kurtuldu, tehlike kalmadı, iyileşti, dediler ve hasta odasına girdik, saçları dökülmüş, bir deri bir kemik kalmış bir   ocuk gördük. Sarı bukleli Dudul da yok olmuştu.

Artık İzmir’e gitmenin sözü bile edilmiyordu. Anladım ki İzmir de yok artık. İnsan bu kadar varlığı nasıl birden yitirir, diye düşünüyordum. Ama kızmıyordum,   l  m ve yıkım karşısında kızmamaya o günlerde alışmaya başladım. Ondan

çok sonra bütün sevdiklerimi bir bir yitirdikçe, gözyaşı dökmeden her gideni içime almayı başardım. Ölülerimin hiçbiri yok olmamıştır, hepsi içimde yaşar.

Çok geçmeden babam yeni bir haberle İzmir'den döndü: Viyana'ya gidiyormuşuz. Kâzım Emin denilen o patron kimse, çok memnunmuş babamın hizmetlerinden, merkeze alıyormuş onu umum müdürü olarak. Viyana neydi, neresiydi. Martha Brixia'nın memleketi mi? Ne işimiz vardı bizim orada? Kâzım Emin ve kardeşlerinin oradaki zenginliğini, yaşadıkları lüks hayatı anlatmakla bitiremiyorlardı. Bana ne zenginlikten! Parayı oldum olası sevmedim, Gülleyle, babam da parayı sevmeyen az rastlanır tüccarlardan biriydi. Tüccar da değildi aslında, görevine düşkün bir adamdı. İşini dürüstlükle görmekten başka bir düşüncesi yoktu. Öyle olmasaydı, o Kâzım Emin işinde dönen milyonlardan kendine bir pay çıkarmasını başarır ve 52 yaşında öldüğü zaman bizi parasız pulsuz, elimizde yalnız iki yıl sonra ödenmesi gereken bir alacaklı sene-diyle bırakmazdı. O senet de ödenmedi, bunca doğrulukla hizmet ettiği patronlar sözlerini yerine getirmek için kollarını kıpırdatmadılar, ama nasıl kıpırdatsınlar ki, milyonları çarçur etmişler, kendileri de batmışlardı. Babamın ölüm döşeginde anneme yazdırdığı son sözler arasında paraya ilişkin bir tek söz yoktur. Annem bizim geleceğimizi düzenlemeye yarayan bu güzelim sözleri eski yazıyla bir küçük yeşil deftere yazmıştı. O defter bende durur. Annem bana okurdu zaman zaman. Babamın bir sözü de şu olmuş: "Nesibe, çocuklara mal mülk alma, ev alma, başlarına bela olur." Annem bu sözü tuttu, ben de sürdürüyorum.

Ama sana neden anlatıyorum bunları, Gülleyle? Şimdi vardığımız 1924 yılında babam daha ölmemişti. Bir sona eren varsa, o da benim çocukluğumdu. Viyana'ya gidiyorduk, yeni bir yaşam için.

VIYANA

İstanbul-Viyana yolculuğu üç dört gün sürerdi o zamanlar. Orient Express'in yataklı vagonları rahat ve konforlu idi. Sonradan bu trenle öyle çok gidip geldik ki, ilk yolculuğum bende hiçbir anı bırakmamış. Babam gene önden gitmiş, Ehat İstanbul'da Galatasaray'da kalmıştı. Bizimle dedem gelmişti. Viyana'ya gitmek ailemizde gelenekmiş. Anlattıklarına göre, beni de küçük bebek olarak Viyana'ya Cottage Sanatoryumu'na götürmüşler. Kalbimde bir kusurla doğmuşum ben. Bugün böylelerine mavi çocuk diyorlar, bu deyim o zaman yoktu. Çirkinliğim yetmiyormuş gibi, bu kalp sakatlığı da ayrıca beynimi kurcalardı. Koşmak, ip atlamak, fazla yorulmak bana yasaktı, daha kötüsü evlenemeyeceğim, çocuğumun olamayacağı söylentileri fısıltı olarak dolaşırdı büyükler arasında. Bu durumumu doğduğumdan birkaç ay sonra annem anlamış, iki buçuk üç yaşındayken de beni Viyana'ya götürüp büyük doktorlara göstermişler. Hiç anımsamadığım bu ilk Viyana yolculuğu sonradan anlatılan öykülerle süslü olarak kalmıştır belleğimde. Sanatoryumda Egon adlı 17 yaşında bir oğlan varmış, ben ona tutkunmuşum, âşık olduğumu da her önüme gelene ilan edermişim, akşamları Egon yatağıma gelip beni öpmezse uyumazmışım bir türlü. Üç yaşında bir çocuğun koket bir kadın gibi kırı-

ması, başta doktorlar olmak üzere, herkese eğlence konusu olmuş sanatoryumda. Bu olayı nasıl yorumlayacağımı bilmiyorum bugün: Viyana'nın genel havasıyla ilgiliydi. Nitekim sonraları Viyana'da kaldığımız iki yıl süresince yaşadıklarımı o zaman tuttuğum hatıra defterlerinden okuyorum da, hep aşk sözcüğüne rastlıyorum. On on bir yaşlarında bir çocuktum o zaman, anormal de değildim, olsa olsa zengin ailelerde olduğu gibi yersizce şımartıldığım için, biraz büyümüş de küçülmüş bir halim, bugün çocuklarda görünce çok tiksindiğim bir papağan bilgiçliğim vardı. Ama bu yaşta bir çocuğun boyuna aşk konularıyla uğraşmasının asıl nedeni ne olabilirdi? Bunu anlaman için, o yıllarda Viyana'nın nasıl bir kent olduğunu bilmen gerek Gülleyle, kolay olmayacak ama sana onu anlatmaya çalışacağım.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Avrupa'nın en uzun ömürlü, en sağlam ve yaygın imparatorluklarından biriydi. Başındaki hanedan, yanılmıyorsam, kaynağını Charles Quint, yani Beşinci Şarl denilen 16. yüzyılın başında yaşamış ve egemenliğini bütün Orta Avrupa'da yaymış bir imparatorlardan alıyordu. Bugünkü Almanya, Çekoslovakya, Macaristan ve Balkanlar'a kadar yayılan bir imparatorluğun merkezi, parlak başkenti Tuna Irmağı kıyılarına kurulmuş Viyana şehriydi. O zamanlar üç büyük güç uygar dünya üstündeki egemenliği paylaşıyorlardı: Batı'da Fransa krallığı, Orta Avrupa'da Cermen İmparatorluğu ve Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu. Kanuni Sultan Süleyman'ın bu kuvveti yıkmak için Viyana seferine giriştiği, şanlı zaferlerden sonra Viyana kapılarına dayandığı, ama Balkanlar üstündeki hükümlanlığıyla yetinerek gerisin geri dönmek zorunda kaldığını bilirsin, tarih kitaplarında bütün ayrıntılarıyla okumuştundur. Viyana halkının Türklerden korunmak için kurduğu büyük savunma hattının bulunduğu

yerde bugün göz alabildiğine uzanan bir park vardır, buna Türkenschanzpark, yani Türklere karşı tahkimat parkı derler. Ne tuhaftır ki, 1924-25 yıllarında Viyana'ya yerleşmiş biz Türkler hep bu parkın dolaylarında otururduk. Ömrümde gördüğüm en yaşlanmış, en görkemli ağaçların altındaki sıralarda çiftlerin sarmaş dolaş oturup, dünyanın en seçkin çiçeklerinden göbeklere, çimenlere romantik bakışlarla baktıkları bu parkta dolaşmak çocukluğumun eşsiz zevklerinden biriydi. Evet, ne diyordum, Viyana uygar dünyanın başkentlerinden biri sayılırdı. Paris'le boy ölçüşürdü şehircilikte, sanatta, modada. Bir bakıma Paris'ten de üstündü, soylular sınıfının kentleşme ve uygarlaşma tarihi Fransa'dakinden daha eskiydi, kibarlığı daha bir kökleşmiş, daha bir incelmşti. Nitekim Fransa kralları Avusturya hanedanından kız almayı şeref bilirdiler: XVI. Louis'in eşi Marie-Antoinette Avusturyalıydı; Napoléon Bonaparte Avusturya Prensesi Marie-Louise ile evlenebilmek için çok sevdiği Joséphine'i boşamış ve ancak bu evlenmeden sonra imparatorluk tacını giyebilmişti başına. Viyana'nın Schönbrunn Sarayı Avrupa'nın en göz kamaştırıcı saraylarından. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Fransız ihtilali gibi bir devrim olmamıştır. Soyluluk, kibarlık kesintisiz bir geleneği sürdürüyor, başta müzik olmak üzere kültürün en uygarcasını, en yaygınını yaşıyordu. Yirminci yüzyılın ortalarına doğru bile on dokuzuncu yüzyılı yaşıyordu Viyana. Gariptir ki, ünlü İmparator Franz-Joseph'in portreleri her yerde görülüyor, etkisi ölümünden ve imparatorluğun yıkılışından sonra da duyuluyordu. Prensler, dükler, baronlar, kontlar gururla taşıyordu unvanlarını, çoğu servetlerini yitirdikleri halde, borç harç eski debdebelerini sürdürmekte direniyorlardı. Birinci Dünya Savaşı çatıp geçmiş, üstya-pının temellerini yıkmış, kökenlerini çürütmüştü. Ama

toplumun yapısındaki değişiklikler umurlarında bile değildi sanki Viyanalıların. Görünüşü korumak bu milletin başlıca çabasıydı ve bugün de öyledir gibime gelir. Viyana değişmez, havası hep o parlak kültür ve eğlence havasıdır. Konserleri eşsiz, operası birinci sınıf, tiyatroları tıklım tıklımdır; halkı aynı kibarlık ve nazıklık geleneğini sürdürüp, aynı coşkunu eğlence hayatını yaşamakta, Grinzing’de “Heurigen” şarabı içmekte, balolarda “Mavi Tuna” valsleriyle fır dolayı dönmekte, Sacher Pastanesi’nde aynı güzel kokulu “Wiener kaffe”yi içip, aynı nefis “Torte”leri yemektedir. Kadın-erkek hizmet edenlerin hepsi müşterilere bir asır önceki aristokratlarmış gibi “Küss die Hand” (Ellerinizi öperim) diyerek yerlere kadar eğilmektedir. Kız çocuklar kendilerine uzatılan eli sıkarken “Knix” yapmakta, oğlanlar ayaklarını birbirine vurup askeri bir gerilimle başlarını eğmektedirler.

Sarımtırak, çamurlu suyu ağır ağır akan sözüm ona mavi Tuna’nın yüksek rıhtımlarında, kuleleri sivri kayalar gibi yükselen gotik kiliselerin gölgelediği meydanlarda, geometrik bir düzenle budanmış ağaçların arasında, kalemle çizilmiş gibi düz yolların kesiştiği, fıskiyelelerin mermer basamaklardan saydam havuzlara döküldüğü parklarda, büyük adam heykellerinin gözü altında dolaşan Viyanalıları zaman hiç etkilememiş gibiydi. Hele kadınlara karşı davranışlarında romantik bir şövalyelik geleneğinin taşlaşmış kurallarını uygulamaktan başka bir şey yaptıkları yoktu sanki. Kadınlara, genç kızlara kur yapılır, pazar günleri çiçek gönderilir, aşk ilan edilirdi. Büyük saygı ve hayranlık gösterileriyle el öpmek adabı muâşeretin kaçınılmaz kurallarındandı. Bütün bunlar bana ilk gününden biraz yapmacık, yüzeyde kalan bir terbiyenin belirtileri gibi göründü. Ama çocukluğumdan beri her gördüğümü çabucak kapma, ortama kolayca uyma yeteneğim vardı. Onun içindir ki, üç

ay içinde okuma yazmayı öğrendikten sonra ömrümde ilk kez olarak okula gittim ve o zaman kullanılan gotik harflerle bir hatıra defteri tutmaya bile koyuldum. Bu hatıra defteri, şimdi sana düşünce taşına anlatmaya çalıştığım Viyana'nın havasını çok iyi yansıtmaktadır.

Viyana'ya vardığımızda babam bizi karşıladı ve şehir merkezinde büyük bir otele yerleştirdi. O zaman bana yeni bir dünya açıldı: Büyük mağazalar dünyası Kaerntnerstrasse denilen bizim İstiklâl Caddesi gibi bir cadde vardı –bugün de var– ama ne cadde, ne göz kamaştırıcı mağazalar! İki mağaza özellikle benim ilgimi çekiyor, biri çocuk konfeksiyon mağazası olan Ignaz Bittmann, öbürü Mariahilferstrasse'deki oyuncak sarayı. Ama adı neydi? “Puppenfee”, yani Kukla Perisi değil miydi, tıpkı ünlü bir balenin adı gibi? Ah, Gülleyle, sana o mağazayı bir anlatabilsem! Otelimizin salonları kadar büyük vitrinleri vardı, içinde ben boyda kuklalar, kızlar, erkekler, gelinler, Çinliler, Kızılderililer, Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler, Parmak Çocuklar, Peter Panlar, çiçek kılığında kelebek ve böcek kılığında yaratıklar, baştan aşağı döşeli kat kat bebek evleri, bakkal dükkânları, mutfaklar, oyuncak ocaklar, içi pastalar, rostolar, mayonezli balıklar, her çeşit meyvelerle dolu tabaklar, tepsiler, sonra ayılar, boy boy ve renk renk filler, zürafalar, maymunlar, kediler, köpekler, salıncaklı atlar, arabalar, kamyonlar, beşikler, trenler, daha neler, neler!.. Deliler gibi bir vitrinden bir vitrine koşuyorduk, kimi zaman içeriye de giriyorduk, oradaki çocuklar hep benim gibi, Fazıl gibi akıllarını oynatmış olarak koşuyorlardı. Çıldırılmamak elden gelir mi? Bu kuklaların hepsi ellerini kollarını oynatıyorlar, başlarını sallıyor, gözlerini açıp kapıyor ve “Pappa! Mamma!” diye konuşuyorlardı. Cinler, periler saklıydı besbelli bu oyuncak sarayında. Nasıl da gelip konmuşlardı şehrin ortasına, tramvaylı, otomobilli bir cad-

denin mağazasına? Orada dolaşırken ne Fazıl, ne ben bize bir şey alınsın istemezdik. Mağazayı toptan satın alamazdık, eve taşıyamazdık ki! Her şey olduğu gibi yerli yerinde kalsın, ama ikide birde bu masal dünyasına gelelim isterdik.

Öbür mağaza daha çok annemin ilgisini çekiyordu. Annem çocuklarına düşkün bir kadındı, babamı sevdiği gibi bizi de çok severdi, bizi daha da çok sevdiğini sezer gibi olurdum kimi zaman. Fazıl'la beni Bittmann'a götürüp tepeden tırnağa giydirdi. Aradan bunca yıl geçti de, Bittmann'dan alınmış iki esvabımı unutamadım: Biri kırmızı yünlü kumaştan, beyaz ipekli yakası fistolarla süslüydü, öbürü tirşe renginde bir elbise ki, belden aşağısı üç farbalı, her farba da aynı renkten ipekliden bir biyeyle sınırlıydı. Yakası kürklü, içi müflonlu bir kışlık mantom, bir de kürk bordürlü bir deri şapkam vardı. Yün eldivenlerim, getrelerim, fotinlerim, atkılarım, yün çoraplarım... Birden sıklaşmıştık ikimiz de. Ama şunu da anımsarım ki, bunlar bir kez alındıktan sonra, bir daha alınmadı ve giysilerimizi yıllarca giydik. Akile ile annemin de giyimi tepeden tırnağa değişmişti, ne var ki onlar pek ilgilendirmiyordu beni. Viyana'dan başka bir âlemde yaşıyordu onlar, ilkinden anladım ki, buradaki yaşamımı yalnız Fazıl'la paylaşacaktım. Çocuklar büyüklerden apayrı bir yaşam sürmekteydi Viyana'da.

O büyük otelden sonra bir trene bindik, gene dedemle birlikte Badgastein'da oturacağımız otele bir fönikülerle çıkılıyordu. Tepeye vardık ki, ne görelim: Dağdan bir çavlan akıyor, hem nasıl bir çavlan. Gümbür gümbür çağlıyor yirmi otuz metre yükseklikten aşağı! Gürültüsünden durulmuyor, dibinde olunca bağıra bağıra konuşsan bile işitilmiyordu. Oteldeki odalarımız arkada, ormana baktığı halde, çavlanın gümbürtüsünden uyku girmedi gözüme ilk gece. Böyle kara orman da görmemişim ömrümde, dev gibi çamlar, bulutları

tırmalayan dağlar, bir de o korkunç güçle kayadan köpük köpük fışkıran çavlan epey ürkütmüştü beni. Ne etmeye gelmiştik bu kartal yuvasına?

Badgastein'dan dönüşte evimize yerleştik. Babamın bizim için kiraladığı bu ev bana küçük bir şato gibi göründü. Viyana'nın dolaylarında, 19. bölgede olduğunu hatırlıyorum, Türkenschanzpark'ın karşısında, bahçe ile çevrili, üç katlı bir villa idi. Büyük bir hole açılan yemek odası, salon ve fümüardan başka, üst kata çıkan, ağır maun tahtadan geniş bir merdiven vardı. Üst katta üç büyük yatak odası, banyo ve çok geniş balkonlar. İstanbul'da olduğu gibi, benim gözümde evin asıl ilginç bölümleri bodrum ve çatı katıydı. Çatı katında bizim oyun odamız vardı, ama ondan da daha güzel bir tavan arası ki, eski eşyalar ve sandıklar arasında evin asıl sahibinden kalma bir iskelet bile vardı. Ev sahibi bir doktor mu neymiş. Kırk yılda bir bu dam arasına çıkabildiğimizde şaşa şaşa dolaşırdık orada.

Bodrum katı İstanbul'dakinden de daha civcivliydi. Mitzi adında bir aşçı kadınıımız, Mathilde diye de bir hizmetçimiz, bir de onun yamağı Martha ilk gününden benim arkadaşlarım olmuşlardı. Kısa zamanda Almanca öğrenmiş olmayı onlara borçluyum. Ne var ki birkaç ay sonra bize bir matmazel tutulduğunda hizmetçilerle ilişkilerim kısıtlanmış, alt kata inemez olmuştum. Oysa Mitzi ile Mathilde ömrümde gözümünden silinmeyecek örnek iki tipti. Mitzi'nin pişirdiği yemekler, nefasette o güne dek yediğim yemeklerin hepsini geçiyordu: Kuşkonmaz ezmesinden çorbalar, pazar günleri pişirdiği fırında tavuklar ve onların ciğerleriyle doldurulmuş pideler, çikolatalı bademli, fındıklı ve limonlu pastaları dillere destan olmuştu evimizde. Mathilde'ye gelince; her zaman siyah elbise giyer, beline uzun tiril tiril pilili ufacık önlükler bağlardı, başına da beyaz organzeden kolalı başlıklar takar-

dı. Mutfaktan yemek odasına bir çeşit asansörle çıkarılan yemek dolu tabakları öyle bir ustalıkla gezdirir, öyle sessizce gider gelir, hizmet ederdi ki, odada bir insan değil, bir peri var sanırdınız. Bu pırıl pırıl sofraya, bu özenli servis karşısında gel de adabına göre yemek yeme! İzmir'deki derme çatma soframızı özlediğim olurdu ama Viyana'da öyle bir terbiye gördüm ki, hangi çevrede olursa olsun rahatça davranmayı öğrendim.

Görgü ve eğitimimi tamamlamak yeni gelen matmazele düştü. Fräulein Frida Nowi, kırk yaşlarında, kumral saçlı, açık mavi gözlü bir kadındı. Vücudu bir vazoya benzerdi: Belden aşağısı kalın, belden üstü uzun ve inceydi. Çirkin de değildi, güler yüzlüydü, ama öyle otoriter bir tavır, öyle disiplinli bir eğitim anlayışı vardı ki, onu görür görmez, ben içimden, “Hapı yuttuk!” diye düşündüm. Uysal, yumuşak bir çocuk olan Fazıl hemen sindi. Matmazel Nowi'nin geldiği günün ertesi günü yaşamımız askeri bir düzen içine girdi.

Nowilein –sayın matmazelimiz kendisine Novicik dememize lütfen izin vermişti– bizden önce dul Baron Dumreiher'in evinde çalışmış, oğlu Franz'i yetiştirmişti. Franz'i anlatmakla bitiremezdi, şöyle terbiyeli, şöyle kibar ve yakışıklı bir çocukmuş. Her fırsatta bize örnek gösterilen bu Franz'i'ye kıyasla Doğu'dan gelen biz Türk çocukları Nowilein'in gözünde elbette ki barbar sayılırdık. Ancak meteliksiz baronun evinden ayrılmak zorunda kalan mürebbiyemiz pedagog ruhunun tüm olanak ve yeteneklerinden bizi de faydalandırmayı, bizi de adam etmeyi amaç edinmişti. Kısa zamanda Viyanalı çocuklara benzetti bizi. Fazıl, elinde kolayca yoğrulan uysal bir nesneydi. Beni inatçı ve asi bir kız sayar, yola getirmek için daha da çok çaba gösterirdi. Nowilein'dan çok şey öğrendim, öğrendiklerimin en başında “Rücksicht” denilen ve hiçbir dilde tam karşılığı bulunma-

yan bir erdem gelir. Nowilein bize yemekte Mathilde'nin uzattığı servis tabaklarından en kötü parçaları almayı, ağır ağır yemek yiyip, tabağımıza aldığımızı son kırıntısına kadar bitirmeyi, sofrada hiç konuşmadan büyükleri dinlemeyi, lafa karışmayıp ancak bize sorulan sorulara yanıt vermeyi öğretmişti. Öksürmek, aksırmak, esnemek yasaktı. Nowilein insanın bu çeşit iç tepkilerine hâkim olabileceği kanı ve iddiasındaydı. Öksürmek başkalarını rahatsız etmekmiş. O sırada ağır bir bronşit oldumdu, öksürüğüm tuttu mu, Nowilein beni tuvalete gönderirdi, hele gece kendisi ve Fazıl'la birlikte yattığımız odada kimsenin uykusunu kırmamak için boğulacak gibi olurdum. Ama alıştım, bugün bile öksürüğümü tutmayı bilirim ve insanın öksürdükçe öksürdüğünü, kendini öksürmekten alıkoyarsa, hastalığının daha çabuk geçtiğini denemişimdir. Nowilein'dan öğrendiğim ahlak bugün de uyguladığım ahlaktır. Başkalarını saymak, sevmek, kendinden önce başkasını düşünmek, almaktan çok vermeyi önemsemek, gönül kırmamak, cömert davranmak, kendi çıkarlarını ön plana almamak. Nowilein'ın bir üstünlüğü de, bu kurallara hiçbir din kaygısını karıştırmaması, bize hiçbir din ya da inanç aşılama kalkışmamasıydı. Öyle ki, bugün bile onun Katolik mi, Protestan mı olduğunu kestiremem. Sağtörenin her insana uygun yanlarını gözetmesi eğitiminin gerçekten etkili olmasını sağlıyordu. On iki yaşında Nowilein'ın ağzından ve davranışlarından öğrendiğim ahlakın en güzel bir deyişini Yunus Emre'nin şu sözlerinde bulabildim sonraları:

*Sen sana ne sanırsan
Ayrığa da onu san
Dört kitabın manası
Budur eğer var ise.*

Nowilein ile yaz kış her gün iki saat yürüyüş yapardık. Türkenschanzpark'a ya da daha ötede bir tepenin üstünde bulunan mezarlığa kadar gezmeye giderdik. En çok da mezarlık gezintisini severdim. Çamlar, çiçekler arasında haçlı heykelli mermer gömütler değil de, orada esen hava hoşuma giderdi her nedense. Taşların üstünde bir sürü isim okur, ölülerin hayattaki maceraları üstüne romanlar kurardım kafamda. Çok konuşmak da olmazdı çünkü yürürken soğuk hava yutarak hastalanmamamız için ağzımızı sınıksız kapalı tutmalı, burundan nefes almalıydık. Bir de köpeğimiz vardı, adı Lion, cins bir köpekti, İskoç bekçi köpeği derlermiş ona, beyazdan kırmızı kahverengine kadar renk renk tüyleri yerlere kadar sarkardı. Lion aslan adını pek hak etmez, çünkü bekçilik yapmak şöyle dursun, her önüne gelene dudaklarını kaldırarak alabildiğine sırtırdı. Köpek gülümser mi gülümsemez mi diye bir tartışmadır giderdi evimizde. Başka köpeklerin gülüp gülmediğini bilmiyorum ama Lion'un gülümsediğine eminim. Nazik, terbiyeli bir Viyana köpeğiydi, her Viyanalı gibi o da güler yüzlüydü. Gezintilerimize Lion'u da götürürdük. Nowilein Fazıl'ı elinden tutar, ben de Lion'un burunluğunu, tasmağını takarak gezdirirdim. Yolda rastladığımız başka köpeklerle çatışmalar olur, o zaman Nowilein işi ele alır ve o korkunç otoriter haliyle köpeğimizi her türlü saldırıya karşı korurdu.

Nowilein'in çocukluk dünyamıza bir armağanı da düzenlediği bayram şenlikleriydi. Noel ve Paskalya Batı'da ve özellikle Cermen ırklı Orta Avrupa ülkelerinde çok önemsenen ve öylesine bir içtenlik ve coşkuyla kutlanan bayramlardır ki, bence bütün ulusların bunları benimsemesi gerekir. Çünkü Hristiyan dinine sonradan bağlanmıştır bu yortular, aslında biri bir yılbaşı şenliği, öteki ise bir bahar bayramıdır. Her iki

törenin de kaynağı Anadolu'da merkezlenen Ana Tanrıça tapımında aranmalıdır. Kış gelince ölen, baharda doğa ile birlikte yeniden dirilen Adonis mythosundan İsa efsanesini yaratmak için bir hayli esinlendiği bellidir. Neyse, biz gene konumuza dönelim. Viyana'daki evimize yerleşmiştik ki, Nowilein günün birinde piyanonun bulunduğu büyük salonu kapatıverdi. İçeriye girmek yasak, dendi. Kasım ayının sonu mu, neydi. Akşamları Nowilein Fazıl'la beni yatırır, aşağıya iner, salona kapanırdı. Bir şeyler hazırlanıyordu. Fazıl'la ben baş başa verip ne olabileceğini boşuna soruyorduk kendi kendimize. Bu konuda matmazelimizden bir bilgi alamayacağımız belliydi. Her zamankinden daha sert ve baston yutmuş gibiydi. Ne var ki Franzî'den daha bir özlemle söz ediyor, o hazırladığı güne Franzî'yi de çağıracağını sezdiriyordu. Sonunda 24 Aralık gelip çattı, o gün Mitzi'nin de mutfakta işi başından aşkın olduğundan, bizi gezmeye götürmek Herta'ya düştü. Buz gibi karlı bir günün sabahında sokaklara atıldık. Öğleyn salona bitişik yemek odasına bile giremedik, yatak odamızda tepsi içinde yemek yedik. Fazıl hep kuzu gibi, bense çok sinirliydim. Annemle Akile de yoktu ortalarda. Onlar zaten hep yoktu. Hele babam, babamı görmek, onunla sofraya oturup yemek yemek binde bir rastlanan bir mutluluktu.

Uzun etmeyeyim, saat beşte en güzel giysilerimizi giydikten sonra, merdivenden aşağıya indik ve çingırak sesleri duyduk, salon kapıları açıldı ve fal taşı gibi açılan gözlerimizin önünde ne görelim: Mariahilferstrasse'nin peri mağazasının bir köşesi Badgastein'in çamına karışarak bizim eve konmuş. Çamın üstünde yıldızlar parlıyor, çanlar çalıyor, melekler uçuşuyor ve odanın loşluğunda bir ilahi çınlıyor:

*O Tannenbaum, o Tannenbaum
Wie treu sind deine Blätter!
Du grünst nicht nur zur Sommerzeit
Nein auch im Winter wenn est schneit
O Tannenbaum, o Tannenbaum!*

Ey karaçam, yaprakların ne vefalıdır senin, diyordu bu ilahi, yalnız yazın değil, kışın kar altında da yeşerirsin! Franzi ile Nowilein koro halinde şarkı söylüyorlardı. Tavana değen Noel ağacının yaldızlı kâğıttan bütün süslerini, altın gümüş boyalı cevizlerini Nowilein kendi eliyle yapmıştı. Ağacın altında dağ gibi bir yığın paket duruyordu. Evde kim varsa herkes oradaydı ve herkese boy boy paketler getirmişti Noel Baba. Bana gelen oyuncakların ne olduğunu ancak birkaç gün sonra algılayabildim. O gece göklere çıkmış, göklerde kalmıştım, gerçeklerin bilincine neden sonra varabildim. Ve anladım ki, Batılı çocuklara yılda bir sunulan bu mutluluk, koca bir kültürün özünü oluşturan bir öğesidir. Bir din görüşüne bağlı olsun olmasın çocuğu şaşırtıcı bir yücelik havası içinde sevindirmek, ona iyinin, güzelin bilincini aşılacak demektir, ona sağtöreyle dersler, kurallarla değil, canlı gerçeğin kendisi ile benimsetmektir. Hiçbir eğitim bundan daha etkili olamazdı.

Paskalya yortusu bu mutlulukla eğitimin başka bir belirtisi idi. Nisan ayına yakın bir gün Nowilein bize bir kitap vermişti, “Der Osterhase”, yani Paskalya Tavşanı. Bu nefis resimli kitapta tavşanlar çocuklar için yumurta boyuyorlar, çikolatadan tavuklar, horozlar, çanlar yapıyorlar, hasırdan sepetçikler içine yerleştirip kurdelelerle, çiçeklerle süslüyorlardı. Bu periler âleminde doğanın bütün yaratıkları birlik olup çocuklar için çalışıyorlardı. Kitabı okurken, resimlerine bakarken bu büyüğü gerçeğe öylesine inanmıştım ki,

rın daha üstün saydığımız uygarlığı karşısında kendi değerlerimizi unuttur, Almanya’da Alman, Fransa’da Fransız oluruz da özbenliğimizi yitiririz bir bakıma. Benimsediğimiz ya da benimsemeye çalıştığımız yabancı çevrelerin içinde bir özenti yaşamı süreriz. Kendi kendimize yabancılaşıyoruz. Giderek törelerimizi, dilimizi bile unutturuz. Türkiye’ye döndüğümde, özellikle Ankara’ya tek başıma yerleşip çalışma hayatımda birçok yabancı aileyle ilişki kurduğum zaman, bu gerçeği daha bir açıklıkla gördüm. Hitler Almanya’sından kaçmış birçok profesör aileleri vardı, kimi Yahudi, kimi değil, onlar bir bakıma sürgün oldukları, Türkiye’yi sevdikleri, benimsedikleri halde, Alman gibi yaşıyorlar, Almanya’daki aile hayatlarını hiç değiştirmeden sürdürüyorlardı Ankara’da da. Türkçe öğrenseler, çocuklarını Türk okullarına gönderseler bile –ki pek azı bunu yapardı– evdeki dilleri de, yaşayışları da kendi öz dilleri ve yaşayışları idi. Uzun yıllar yabancı ülkede kalmış bir çocuk yurduna döndüğünde nasıl olsa bir yabancılaşma duyar, ama bunu en aza indirmek için Ankara’daki Alman ailelerinin ne büyük bir çaba gösterdiklerini gözlerimle gördüm, tanık oldum. Biz ise yaşadığımız çevrenin kültürüne çabucak yeniliriz, dilimizi unuttur, unutmamak bile geliştirmeyiz. Bugün Almanya’da yaşayan işçilerimizin durumu bu bakımdan yürekler acısı bir örnektir. Bırakın çocukluğunu dışarıda geçirmiş olan Türk gençlerini, üniversiteyi dışarıda okumuş olup öğretim üyesi olarak yurda dönen nice yetişkin bilim adamlarımız vardır ki, okudukları ülkenin bilimini yalan yanlış sürdürürler, kendi yurtlarında da, aldıkları damgadan bir türlü kurtulamazlar, Fransız gibi, Alman gibi düşünürler, davranırlar ya da öylesine Amerikanlaşmışlardır ki, Türk ortamı içinde sırtıtlar. Dönüşte yabancı ülkede almış olduklarını kendi ülkelerinde bulamadıkları için mutsuz olurlar, kötümser, olumsuz davranışların içine girerler.

Yabancı kültür çevresinden edindikleri görüş açıklığı ve yöntem bilgisi, becerisi ile kendi öz kültürlerini değerlendirmek, bu yoldan bir bileşime varmak yollarını bulamazlar bir türlü. Atatürk döneminde Batı'ya açılmak için Avrupa'ya okumaya gönderilen nice bilim adamı tanıdım ki, nerede okudukları ömürlerinin sonuna dek belli olmuştur. Böylelerinden özgün bir kültür ya da bilim verisi elde edilememiştir.

Ama biz dönelim gene kendi konumuza. Yukarıda değindiğim sorun bizim için de söz konusu idi, yani Viyana'ya yerleşmekle körpeçik çocuklar olan Fazıl ile ben giyim kuşamdan tutun, günlük yaşama kadar yabancı bir çevre içinde yoğrulmaya başladık. Çok da açık ve epey uyanık olduğumuzdan çevremizin verilerini kolayca benimsedik. Bugün nasıl olduğunu pek kestiremiyorum, ama Almanca dilini sanırım ve annem sonradan öyle derdi ki, üç ayda öğrendik. Almanca konuşmakta hiçbir sıkıntı çektiğimi anımsamadığım gibi, bugün de elimde bulunan hatıra defterimi karıştırdığımda düzgün bir Almanca ile yazdığımı da şaşarak görüyorum. İki yıl kaldığımız Viyana'da edindiğim Almanca dil bilgisi elbette ki derin değildi. Okuduğum kitaplar resimli çocuk kitaplarıydı, birçok da şarkı öğrenmiştim. Kimisi Viyana lehçesi ile söylenen şarkılar, Tirol ağzıyla çağırılan "Yodel"ler, bunlar bende öyle yer etmiş ki, onları bugün de seve seve ve çocukluk anılarımı tazeleyerek, o güzel yıllara bir özlem duyarak söylerim. Aslında Almancayı grameriyle, dil kurallarıyla öğrenmiş değildim, ama tıpkı anadilini öğrenen bir çocuk gibi yanlızsız konuşturdum. İki yıl sonra Belçika'ya gittiğimizde bambaşka ve savaş sonrası Alman düşmanlığını taze tutan bir çevreye düştüğümde Almanca konuşmak fırsatını bulamaz olmuştum. Ne var ki bu dil bilinçaltımda olacak, canlılığını yitirmedi ve Ankara'da bir Alman profesörüne yardımcı olarak çalışmam

gerektiği zaman gene yüzeye çıktı ve asıl o sıralarda gelişti. Böylece her bakımdan kazançlı çıktım ben Viyana'daki iki yıllık yaşantımızdan. Aynı şeyi benden büyük olan kardeşlerim için söyleyemem. Özellikle ablam Akile için Avrupa'nın en parlak başkentlerinden biri olan Viyana'da genç kızlığının ilk yıllarını geçirmiş olması ömrünün sonuna dek yaşamına bir yol bulamamasına neden oldu.

Burada sana hiç tanımadığın anneannenden söz açmalıyım, Gülleyle. O senin annenden daha güzeldi. Öyle güzeldi ki, ondan daha zarif, daha ince bir kız düşünemezdim. İpek gibi, uzun dalgalı kahverengi saçları, aynı renkte, biraz hüznü bakışları ve olgun saydam bir teni vardı. Kırılacak gibi ince elleri, kollarında, bacaklarında bir fidan tazeliği, bütün kişiliğinde hafif kuşku veren aşırı bir duyarlılık sezilirdi. Saz gibi bükülecek, hayat fırtınalarına göğüs gere-meyecek, diye düşünmüşümdür çok sonraları, gerçekten de öyle oldu, Akile sonradan değişen koşulların sertliğine dayanamadı.

Viyana'ya geldiğimizde Akile on altı on yedi yaşlarındaydı. Hayata açılıyor, gençliğinin, güzelliğinin meyvelerini toplamaya hazırlanıyordu. Okumaya pek merakı yoktu Akile'nin, varlıklı bir aile kızının okuması gerekmez, nasıl olsa iyi bir koca bulur evlenir diye bir kanı vardı o zamanlar. Akile daha İzmir'deyken giyimine, süsüne önem verir, hayran bakışlardan fazlasıyla hoşlanırdı. Viyana'nın lüks ve eğlence üstüne kurulu yaşamı ona biçilmiş kaftan gibi göründü, genç kızlık hayalleri umulmadık bir düzeyde gerçekleşecek sandı. Ve bütün benliğiyle hayata verdi kendini. Önünde bir örnek vardı: yıllardan beri Viyana'ya yerleşmiş bir Türk ailesinin kızı. Çok zengin olan bu kız suda balık gibi yüzüyordu Viyana'nın zevk âleminde, biricik kız ve anasının babasının gözbebeği olduğundan bütün istekleri hemen yerine getirili-

yordu. Ama Akile öyle mi? Biz milyoner değildik, zengin bile değildik. Daha o zamandan bir denge bozukluğu seziyordum ben. Annem, Akile'ye güzel elbiseler alıyordu, onlar da balolara ve özellikle yılda bir kez Viyana Operası'nda yapılan "Redoute" denilen maskeli baloya gidiyorlardı. Payet ve boncuk işlemeli tuvaletlerine ağzım açık kalırdı. Ama nerede annemde ve ablamda öbür hanımların göğüslerinde pırıl pırıl parlayan elmaslar, kolyeler, küpeler, ellerindeki renk renk taştan yüzükler! Epey zamandan beri Viyana'ya yerleşmiş olan bu Türk aileleri, imparatorluğun çökmesiyle yoksullaşan Avusturyalı soylular sınıfının eski lüks ve debdebesini para gücüyle sürdürmeye özenen yeni zenginlerdi. Kent dışında görkemli şatolarda otururlardı. Bizim kira ile oturduğumuz villa bir kulübe kadardı bu şatolara kıyasla. Buralara her gidişimde bahçelerine, otomobillerine, eşyalarına gözlerim kamaşır, anlayamazdım bir türlü.

Viyanalı genç Akile'nin de flörtleri vardı. Ama 1925 yılı Viyana'sında flörtler bugünkü flörtlere benzemezdi. Kızlar evden dışarı çıkmaz, erkek arkadaşlarını kız arkadaşları ile birlikte, aralarında düzenledikleri danslı çaylarda görürlerdi. Bu toplantılarda bir de, Fransızca "chaperon" dedikleri bir büyük bulunurdu, bir mürebbiye ya da bir kadın akraba. Pazar sabahları Akile'ye hayranlarından çiçek gelirdi. O zamanki Viyana'nın bir âdeti idi bu. Çiçek geldi mi, bende bir telaş, bir heyecan, sanki bana gelmiş gibi içim içime sığmazdı. Bütün dikkatim Akile'nin üstündeydi: kimi beğenecek, kiminle evlenecek, nasıl bir hayat kuracak? Elbette kocası Türk olacaktı, ama bu çevrede onunla evlenebilecek Türk nerede? Bu konu kafamı kurcalardı. Kendim için de evlenme hayalleri kurardım. Benim seçeceğim koca yakışıklı olmasa da, zengin olmasa da olurdu, yeter ki iyi bir insan olsun, bir atı, bir de kitaplığı bulunsun. Haydi kitaplığı anla-

dım, ama at nereden çıkmıştı? Bilmem, hatıra defterimde öyle yazıyor.

Akile bu hayatı bir buçuk yıl kadar sürdürdü, sonra nasıl ve neden oldu bilmiyorum, birdenbire yatılı bir okula gideceği, orada dikiş, yemek pişirme, ev ve çocuk bakımı gibi bir genç kızın bilmesi gereken şeyleri öğreneceği söylendi. Gittikten birkaç hafta sonra bir pazar günü beni de onun okuduğu yere götürdüler. Viyana'nın iki saat ötesinde, bir çam ormanının ortasında asırlık bir manastır, kapıyı yine yerlere kadar kapkara giyinmiş bir sör açtı, kuşkulu bakışlarla süzdü bizi. Sonra da taş sıraların ve masaların bulunduğu bir bekleme salonuna aldı. Epey bekledikten sonra, karşımıza bir Akile çıktı ki, tanıyabilirsen tanı: ayaklarına kadar inen lacivert bir önlük, beyaz bir yaka, saçları sımsıkı örgülü, yanakları süzölmüş, bakışları donuk. Pişirmesini öğrendiği yemekleri, pastaları ezbere sıralıyordu, ama kendisinin mide ağrısına tutulduğunu, yemek yiyemediğini söylüyordu. Bu korkunç yatılı okulda ne kadar kaldığını bilmiyorum, ama dönüşünde kırılmış gibiydi. Keyfi yok, canı hiçbir şey istemiyordu. Evde bir süre bakıldı, iyileşti mi, iyileşmedi mi bilmem, ama zayıf bünyesinin böyle kesin değişikliklere dayanamayacağı belli olmuştu. Akile bir modaya kurban gidiyordu: Kendi evinde, anasının yanında pekâlâ öğrenebileceği ev işlerini ne diye gidip bir Hıristiyan manastırına kapanarak öğrenecekti. Burada anam babam özentiye kapılarak büyük bir hata işlediler, sonra da çok zararını gördüler. Ama dediğim gibi, kendi ülkesinden uzakta yaşayan bir Türk ailesi için yolunu bulup yararlı biçimde çizmek kolay iş değildi. O sıralarda ben de zatürree olmuşum. Kışın buz üstünde patinaj yapmak, Viyanalıların başlıca zevklerinden biriydi. Kocaman buz alanları vardı, bilen kayar, bilmeyen öğretmenden ders alırdı. Nowilein bizi

oraya götürdü, ayaklarımıza patenler takıldı, öğretmenin elini tutarak kaymaya başladık. Doğrusunu istersen, hiç hoşlanmadım ben bu işten, dengeyi bulamıyor, habire düşüyordum. İki üç kez mi ne gittim, soğuk almışım, yüksek ateşle yatağa serildim. Doktorlar gelip gitti, hiç iyi değildim, kalbim iyi çalışmıyordu. Günlerce sol göğsümde, içinde boyuna soğuk su dönuşen bir madeni torbayla yaşadım. O zamanlar bugünkü ilaçlar yoktu. Zatürree çok ağır bir hastalıktı. Doktorlar gelip gitti, bu sefer başımda annemden çok Nowilein'ı gördüğüm için aksileşiyor, doktorlara durmadan çatıyor, yapmadık şımarıklık bırakmıyordum. Epey sürdü bu hastalık, iyileştiğimde benim de keyfim kalmamıştı.

Viyana'da geçirdiğimiz iki yıldan bana ne kaldı diye düşünüyorum da, bir sürü burada söz etmeye değmez anı buluyorum içinde. Bir yaz Adriyatik kıyısında Rimini diye bir plaja gitmiştik. Göz alabildiğine kumsal, Viyana sosyetesinden birkaç seçkin kimsenin de bulunduğu lüks bir otel. Viyana Operası'ndan ünlü soprano Yeritza da konuklar arasındaydı. Oğlu ben yaşıta bir çocuktı, adını unuttum, onunla dans ederdik öğle ve akşam yemeklerinde otelin cazı çaldığında. Ağabeyim Ehat o zaman Galatasaray'ı bitirmiş, İsviçre'nin Neuchâtel şehrinde bir ticaret okuluna yazdırılmıştı. O yaz bizimle Rimini'ye geldi. Sımsıkı paçalı pantolonlarıyla son moda giyinmiş, saçlar briyantınli, solgun ve zayıf, züppece bir delikanlı olmuştu. Zamane danslarını, özellikle çarlistonu, kolları bacakları uçarcasına öyle bir çeviklikle, öyle bir ustalıkla oynuyordu ki, Rimini'nin dans şampiyonu oldu, birkaç ödöl kazandı. Fazıl'la ben de özeniyorduk ona, tepiniyorduk otel halkının hayran bakışları altında.

Daha, daha neler? Alıııancayı iyice öğrenmişim, Viyana ağzı ile konuşmayı da beceriyordum, ama sevmemişim

hiçbir zaman. Özel dil, lehçe ve ağızlardan hoşlanmam, Brüksel ağızını da yalnız alay olsun diye, biraz da tiksinierek kullanırdım. Kaba ve saçma bulurdum. Çevremde konuşulan o Felemenkçe karışık çirkin Fransızcaya kulaklarımı tıkayarak, kitaplarda okuduğum doğru dürüst Fransızca'yı konuşmaya çalışırdım. Ama bu Brüksel ile ilgili, geleceğiz sonra. Viyana anılarım arasında Nowilein ile hemen her pazar öğleden sonra gittiğimiz Burgtheater'daki çocuk piyesleri büyük bir yer tutar. Burgtheater, Viyana'nın en büyük belediye tiyatrosu idi. Paris'in Comédie Française'i gibi bir şey. Oranın dekorları da, oyunları da en üst düzeyde ve göz kamaştırıcı idi. Bu büyük tiyatronun pazar günü matinesini çocuk oyunlarına ayırması ve dünya tiyatro repertuvarının en seçkin piyeslerini sergilemesi başlı başına bir olaydır. Tiyatro eğitimini orada gördüm ilk kez. Tiyatronun herhangi bir eğlence, gelişigüzel bir oyun sergileme yeri değil de, insanlığın çok ciddi, çok önemli bir töreninin kutlandığı yer olduğunu orada öğrendim. Adı Burgtheater, yani kale tiyatrosu olan burası, Viyana'da gördüğüm saraylar, büyük kiliseler kadar görkemli bir yapıydı. Onlar gibi kültür birikimi taşıdığından gayri, daha da kutsal bir havası vardı. İçine girildi mi, kırmızı halılar döşeli uzun ve yuvarlak galerilerden öyle bir oyluma geçilirdi ki, burada kocaman kapalı bir sahneyi çevreleyen kat kat localar ve koltuk sıraları sanki altınla ve renk renk kristallerle işlenmişti. Başka türlü bir tapınaktı burası. Bu parıltı içinde huşu ile yerimizi aldık mı, titreyerek beklerdik ki, o ağır perde yavaş yavaş kalsın ve bize bambaşka sihirli bir dünyaya girmenin yolunu açsın. Her pazar günü saat üçte seyrettiğim oyunların adını anımsayamam artık bugün, Gülleyle, ama hepsi Hansel ve Gratel gibi ormanda yolunu yitirmiş çocuklara çikolata, şeker ve badem ezmesinden yapılmış periler evine doğru varmamızı

sağlayan kılavuzlardı. Demek istediğim şu: Burgtheater'daki oyunlar daha o yaşımdan sarayların en sihirli olan sanata doğru adımımı atmamı, sanat yaratıcılığının ne olduğunu sezinlememi sağlamıştır.

Düşünüyorum da, Nowilein'in beni operaya ve konsere neden götürmediğini anlayamıyorum bugün. Operaya ilk kez Brüksel'de gitmiş ve Aida'yı seyretmişim. Parklarda, sayfiye yerlerinin meydanlarında verilen konserlerden başkasını görmemişim, dinlememişim Viyana'daki yaşantım boyunca. Buna yakınır, dövünürüm bugün. Annemi, babamı ve hele Nowilein'ı affedemeyeceğim bir şey de bana piyano dersi verdimemiş olmalarıdır. Salonumuzda kocaman kuyruklu bir piyano vardı, ders alayım diye dilekte bulunduğumu da anımsarım, ama bunca lüzumsuz şeye bunca para harcadığı halde, bana niçin piyano hocası tutulmadığını anlayamam. Müziğin merkezi olan Viyana'da bana müzik eğitimi verilmemesi olacak şey değildir. Bu boşluğu dolduramadığıma bugün de üzülürüm. Geçmişe dönük özlemlerimiz acıdır, Gülleyle, fırsat kaçmıştır, yakalanamaz bir daha. Yüzyıllardan bu yana milyonlarca çocuğun nice eğitim fırsatı kaçırdıklarını düşünürsen, kapkara bir umutsuzluğa kapılırsın. Gene ne mutlu bana ki, Viyana'da Burgtheater'a gidebilmişim!

İki yıl sonra Viyana'dan alacağımı almıştım gibime gelir: O görünüşte parlak, aslında kof yaşayışımızdan sonuna doğru tiksinişmiş, bıkmıştım sanıyorum. Onun için, babamın bulunduğu işin çok kötü gittiğini, patronlarının fazla açılarak iflasa yakın bir duruma düştüklerini, şirketlerden bir kaçını bir Belçika bankasına rehin edip, babamı oraya temsilci olarak göndereceklerini öğrenince hiç üzülmedim. Ailemizin birçok bakımdan sarsıldığı belliydi, ama benim bu çeşit sarsıntılara karşı en ufak bir ilgim yoktu. Ayrılmak, kendi

hayatımı yaşamak, daha özgür olmak, başka yerler ve insanlar görmek, özellikle de o her şeyime karışan Nowilein'dan kurtulmak gereksinimi duyuyordum. Brüksel'e gitmek üzere trene bindiğimiz gün gerçek yaşamıma doğru ilerlediğimi sezinleyerek sevindim.

BRÜKSEL

Bu bölümün başlığına “kültüre açılış” da diyebilirdim, ama iddialı başlıklardan çekinirim, Gülleylâ. Yalnız şunu bil ki, yaşamımın bu bölümü en önemlisi. Belçika’daki yaşantım beni ben yapan dönemdir. Orada geçen yedi sekiz yıl içinde çocuk olmaktan çıktım ve nasıl söyleyeyim, bir genç kız olarak değil de, daha çok bir insan olarak yetiştim.

Sen bugün bu bölümü –ki uzun olacaktır– okurken belki fazla ilgi duymayacaksın, belki de anlamadığın, bu yaşında daha anlayamayacağın olaylara, düşüncelere rastlayacaksın. Ama ben bu kitabı senin bugünün için değil, yarının için yazıyorum. Ben bugün tutukluyum, çok haksız yere tutuklu. Suç işlemek şöyle dursun, elli altı yıllık ömrümü insanlık ve özellikle Türkiye diye, yalnız içinde doğduğum için değil, bütün bilincim ve sevgimle kendime yurt, biricik vatan olarak seçtiğim bir ülkenin kültür hizmetine vermişimdir. Bunca çabanın tutuklulukla sonuçlanması ben yaşta bir kadını kırabilir, yıkabilirdi. Bugün her şeye karşın en canlı, en güçlü günlerimi yaşıyorsam, bunu Belçika’da gördüğüm insanlık ve insancılık eğitimine borçluyum. Daha doğrusu, kendime ülkü edindiğim hümanizmin ilk tohumlarını bu eğitimden almışımıdır. Birkaç yıl önce Brüksel’e bir daha, orada edindiğim sayısız dostları görmek için gittiğimde, o yağmurlu

ülkeyi hiç beğenmemiş, incir çekirdeğini doldurmaz sorunlar uğruna orada yaşayan insanların sürdürdükleri bitimsiz tartışma ve kavgalardan tiksiniş, bu ülkede bir zamanlar mutlu günler geçirmiş olmamın nedenini anlayamamıştım. Belçika ve Belçikalılar benim için tükenmiş bir değer kavramıdır bugün. Ama on iki ile on dokuz yaşlarım arasındaki dönemde öyle değildi, orası bir kaynaktı, bugünkü kültürümün kaynağı.

Belçika üstüne sana anlatacaklarımı anlaman için, bir Avrupa haritası al karşına, Gülleylâ ve o haritaya bakarak dinle anlatacaklarımı.

Belçika ufacık bir ülkedir: Kuzey Denizi'ne açılan kıyılarında Fransa sınırına kadar uzanan topraklarını bir boydan bir boya beş altı saatte aşabilirsin. Avrupa'nın en küçük ülkelerinden biridir Belçika. Küçük, ama çok kalabalık ve halkı da çok çalışkan olduğu için, en uygar, en zengin ülkelerinden biri. Bu kadar küçük bir ülkenin ırk ve dil bakımından bir bütün, bir birlik olmayışı tarihin cilvelerinden biri sayılabilir. Şiarı "Kuvvet birlikten doğar" anlamına gelen "L'union fait la force" olduğu halde, ikiye bölünmüştür Belçika: Ortasından geçen Meuse Irmağı'nın kuzeyinde Flamanlar (Felemenkler), güneyinde Wallonlar oturur. Felemenkler Cermen ırkındandır ve Almanca bozuntusu Felemenkçe diye bir lehçe kullanırlar; güneyliler Fransız ya da Golua asıllıdır ve kendilerini Fransa halkına daha yakın sayarak bir çeşit yozlaşmış Fransızca konuşurlar. Tarihsel nedenlerini sana sonra anlatacağım bu ayrılık bu küçük ulusu oldum olasıya ikiye bölmüştür. Ne var ki bugün de Flaman ve Wallon arasında sürdürüle gelen dil kavgası aslında toplumsal bir çıkar ve üstünlük kavgasıdır. Biliyorsun ki, Belçika bir krallıktır, Avrupa'da günümüze dek tutunabilmiş tek tük krallıklardan biri. Bu krallığın başkenti ülkenin ortasında bulunan

Brüksel şehridir. Brüksel'in kuzeyi, Flandre denilen bölge tarım ve hayvancılık bakımından eşine az rastlanır verimliliktedir. Bu bereketli topraklar üstünde yetişen ürünleri okulda en ufak ayrıntısına dek okumuştum, ama okumaya ne gerek, tren ya da otomobille Brüksel'den Anvers'e bir gidişte insan bu bölgenin göz kamaştırıcı zenginliği üzerine fikir edinebilir. Her şey öyle, canlılıkla patlayasıya şişkindir, toprak bitimsiz bir doğurganlık telaşı içinde nereden ne fışkırtacağını şaşırmış gibidir. Sana bir örnek vereyim, belki görmedin ama herhangi bir ansiklopediyi aç da bir Flandre atının resmine bak: Normal bir attan üç dört misli iridir bu atlar. Bir de Rubens'in kadın portrelerinden birine bak. Gene ansiklopedide ya da bir resim albümünde. Böyle kan, böyle can, böylesine dolgunluk ve sağlık, doygunluk ve bolluk insanı şaşırtmakla kalmaz, biraz tiksindirir de. Sana bir örnek daha: Brüksel'de bir tavuk mağazasının vitrinini bir görsen, yan yana dizilmiş tavuklar hindi kadar büyük ve besilidir: "Kiekevterer" denir Brüksellilere, yani tavuk yiyiciler. Bir Brüksel tavuğu ye de, sonra nerede olursa olsun yediğin tavuğa tavuk demezsin bir daha. Her şey bu minvaldir Flandre bölgesinde, etli, canlı, iri ve güçlü. İnsanları da buna göre olduğundan, her işte başta olmak, ülkenin yönetimini ellerinde tutmak isterler. Ancak Wallonie denilen güney yöresi de kuzeyden aşağı kalmaz, toprağı bir başka bakımdan verimlidir: Tükenmez yeraltı zenginlikleri taşır. Kara elmasla dolu kömür madenlerini işlemeye Belçika'nın kendi işgücü yetmez, onun için dışarıdan sayısız işçi getirir. Türk işçileri de çalışmaya giderler oraya.

Wallonlar Flamanlar kadar kalabalık değildir, ama dilleri Fransızca olduğu için, kuzey komşularından üstün sayarlar kendilerini. Bir zamanlar devlet kapısında en önemli görevler

onlara verilirdi. Devletin dili iki, hatta üçtür bu küçük ülkede: Fransızca, Flamanca ve Almanya'ya sınır bölgede konuşulan Almanca. Üçü de geçerlidir resmi yazışmalarda. Benim Brüksel'de bulunduğum sıralarda başkent baştan aşağı Fransızca konuşurdu. Okulda dersler Fransızca verilir, haftada beş altı saat de Flamanca okunurdu. Ama lisedeki bütün arkadaşlarım Flamanca'yı çok az bilir, üstelik de sevmezlerdi. Ben lisenin tek yabancı öğrencisiydim. Yabancı olduğum için istersem Flamanca derslerine katılmayabilirdim, ama baktım ki katılmamam bir sürü formaliteyi gerektiriyor, gireyim dedim bu derslere de, Almanca yardımıyla Flamanca'yı çabucak söküverdim ve Flamanca'da sınıfın en iyi öğrencilerinden biri oldum. Ne var ki, 1962'de Brüksel'e bir daha gidişimde durumun çok değiştiğini gördüm: Herkes Flamanca konuşuyor, sokak adları bile Flamanca olarak değiştirilmiş. Flamanlar baskı yapıp üstün görevleri tutmuşlar, ama dil kavgası gene de sürüp gidiyor. Orada kaldığım birkaç hafta içinde hep aynı davayı, aynı dırdırı dinledim. Ve içimden öyle güldüm, öyle acıdım ki Belçikalılara! Her iş bitmiş leğen örtüsü kalmıştır diye bir deyim var ya bizde, hep o aklıma takıldı: Karnı doymuş, işleri tıkırında, her bakımdan uygar ve kültürlü küçücük bir ulusun birlik, beraberlik ve mutluluk içinde yaşayacağına, dil kavgaları ile uğraşması yürekler acısı değil mi? Bu dünyada bunca aç ve yoksul insan varken, çözümsüz kalan bunca toplumsal sorunlar varken... O yıl eski arkadaşlarımla görüştüm, öyle hoş bir şey oldu ki, Brüksel'den uzak oturanlar bile beni görmeye gelmişlerdi. Hepsi ev bark sahibi olmuş, kimi çoluk çocuğa karışmış, kimi öğretmenlik, avukatlık gibi meslekler tutmuştu, ama özlü bir ayrılık sezdim aramızda: Onlar pek bir şey yapamamışlar, çoğu mutlu bir aile bile kuramamış, bense çok mu iş yapmıştım, değil ama edindiğim bilgi ve kültürden yurdum

için bir şeyler çıkarmaya uğraşıyordum, bir çabam, bir amacım vardı. Oysa Belçika'da her şey olmuş bitmişti, kişi hemen hiçbir katkıda bulunamıyordu toplum mutluluğuna, onun için de kendi bencil çıkarlarını düşünüyor, bu yüzden mutlu olamıyordu bir türlü. O zaman gelişmekte olan bir ülkede yaşamamanın insana ne üstün bir güç verdiğini anladım ve karınları tavuk yemekten şişmiş bu adamlardan tiksinerak koşa koşa Türkiyeme döndüm. Bir daha da oralara gitmek gelmedi içimden.

Ama ne diyordum? Şu Belçika'nın coğrafyasını sana biraz anlatayım istedim. Gelelim tarihine. Yedi yıllık okul hayatımda hep Belçika tarihi okudum. Hep diyorsam, yalnız Belçika tarihi değil elbet, dünya tarihi de okuduk, ama şu küçük ülkenin açısından mı ne? Her ne hal ise, şimdi düşünüyorum da, bu tarihi sana nasıl özetleyeceğimi bilemiyorum. Kafamda bir çorba. Elimin altında bir kitap da yok ki tazeleyeyim bilgilerimi. Bir küçük *Larousse* var, ona bir bakayım dedim. Belçika maddesini okudum da, kafamdaki çorba daha da ağırlaştı, bulamaç oluverdi. Tarihi yok mu nedir bu ülkenin? Ya edebiyatı? O da pek yok yahu! Verhaeren diye bir şairleri var, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yaşamış. Ama gitmiş Fransa'ya yerleşmiş. Maeterlinck dersin o da öyle. Bir Flaman yazarı var, okulda okuturlardı, Thyl Ülenspiegel adında bir halk kahramanını canlandırıyor, bizim Keloğlan ile Nasrettin Hoca arasında bir tip, onlardan çok daha silik. Flamanca derslerde onun yazarının adı geçerdi Charles de Coster diye, ne var ki bu yazarın elime geçen kitabı bile Fransızca olarak yazılmış bir kitaptı. Eh, tarihi gibi edebiyatı da yok demek. Gülleyle, bu sana şimdi söyleyeceğimi geç anladım, sen hemen bilmiş ol: Bir ulus ulus olarak bir birlikse tarih ve edebiyat yaratabilir, ulusal benliği, birliği varsa ve bu benliği, birliği bir tek dil

ile yansıtabiliyorsa vardır. Yoksa yoktur. Fransa'ya sığın, Hollanda'ya dön, ne şiir çıkar, ne sanat.

Gene de Belçika diye bir ülke var, 1830'da bağımsızlığına kavuşmuş, işte onu sana kitaba mitaba bakmadan, başka bir yoldan anlatmaya çalışacağım. Bizim lisede her ders yılı sonunda diploma verme töreni yapılırdı, çoğu kez okulda değil de, belediyenin büyük bir salonunda ya da bir tiyatrosunda. Lise çünkü Brüksel şehrinin, yani belediyesinin lisesiydi. Törene “Bourgmaster” denilen belediye başkanı ile, “échevins” denilen belediye meclisi üyeleri gelirdi, biz öğrenciler beyaz jarseden elbiseler giyerdik ve tören şu milli marşla başlardı. Bizim İstiklâl Marşı gibi bir marş, onu ayakta hep bir ağızdan söylerdik. Bütün Belçika tarihini oradan anlayabilirsin.

*Yüzyıllarca esirlikten sonra
Belçikalı mezardan çıkarak
Yeniden fethetti cesaretiyle
Adını, haklarını ve bayrağını.
Ve elin, egemen ve gururlu,
Artık ram olmayacak millet,
Yazdı eski sancağın üstüne
Kral, kanun ve hürriyet!*

Bu “kral, kanun ve hürriyet” sözlerini üç kez haykırır, sonra yerlerimize otururduk. Demek yüzyıllar boyunca esir yaşamış bu millet, bir mezarda yaşar gibi, sonra da yüreklenererek kaldırmış bayrağı, girmiş bir bağımsızlık savaşına, böylece kendine bir isim edinerek, hak ve hürriyete dayanan bir devlet kurabilmiş. Onu ömrü oldukça savunmaya ant alıyor buraya almadığım marşın ikinci kıtasında. Tıpkı bizim İstiklâl Marşımızda olduğu gibi. Milli marşlar duygulandırır insanı, ben de bunu söylerken yürekten söylerdim.

Haritayı elden bırakmadın ya: Belçika, Hollanda, Almanya, Lüksemburg Dükalığı ve Fransa arasına sıkışmış bir ülkeçektir. Ortaçağdan on dokuzuncu yüzyıla dek bütün bu bölgeye –bugünkü Hollanda da onun bir parçasıydı– “Pays-Bas” denirdi, yani “alçak ülkeler”, alçak çünkü deniz yüzeyini hemen de hiç aşmaz bu topraklar, giderek Hollanda’nın birçok bölümleri suların altındadır, nice nice bayındırlık yapıtlarıyla denizden toprak kurtarmaya bakar bu insanlar. Bazı bölgeler yol yol kanallarla çizilidir, buraların bitkisel zenginliği de su bolluğundan.

Büyük devletler arasında sıkışmış kalmış bu alçak topraklara göz diken dikene ortaçağ ve yeniçağlar boyunca. Ondan ona, elden ele, hanedandan hanedana, hükümdardan hükümdara atılan top gibi geçmiş bu bahtsız ülkeler. Ama siyasal bahtsızlık toplumsal bahtsızlık demek değildir her zaman. Ortaçağ Belçikası’nın öyle bir parıltısı var ki, onu da sana kendi yaşantılarımla anlatmaya çalışacağım.

Bizim lisede –hoş Brüksel’in bütün okullarında gelenektir– yılda birkaç kez “voyages scolaires” denilen geziler yapılırdı. Her sınıf, başında bir ya da iki öğretmenle ülkenin bir kentini, bir bölgesini gezmeye giderdi, iki üç gün, kimi zaman bir hafta sürerdi bu geziler. Yedi yıllık okul hayatımda Belçika’nın gezmediğim kenti, görmediğim müzesi kalmadı. Hele Brüksel’i cebimiz gibi bilirdik, tarih ve sanat tarihi derslerimiz şehrin meydanlarında, sokaklarındaki yapılara ve anıtlara baka baka, müzelerindeki resimlerle heykelleri inceleye inceleye verilirdi bize. Bu dersler için kitaplarımız yoktu, defterlerimiz vardı. Öğretmenler anlatır, biz not tutardık, sonra anıtları gidip görür, renkli renksiz kartpostallar satın alırdık, defterlerimize yapıştırırdık. Her kartpostalın altına ya da karşısına dersten edindiğimiz açıklayıcı bilgileri derleyip toparlayarak, tertemiz bir yazı

ile yazmak bize düşerdi. Böylece birbirinden güzel ve özgün albümler ortaya çıkardı. Öğretmenlerimiz bu albümlere bakar, notlarla değerlendirirlerdi. Öyle hoş bir işti bu, Gülleyle, anlatamam sana. Ezberlenecek kitaplar yok, kendi elimizden çıkmış canlı yapıtlar vardı. Ezberciliğe hiç yer vermeyen bu öğretim türü gerçi belleğimin gelişmesini bir bakıma önlemişse de –biz okulda bir şeyi öğrenmeye değil anlamaya önem verirdik ve bellek denilen yetiyi hor görmeye alışmıştık– kültürümüzün sağlam temeller üstüne kurulmasına yol açmıştır. Ezberlediğim şeyler birkaç şiirdi, o da istediğimiz, sevdiğimiz şiirler, klasik tragedyalardan birkaç rol, onları tiyatrodan imiş gibi karşılıklı ve içten bir duyarlılıkla söyledik. Lisede hep duyduğum ve gönülden benimsediğim bir tümce de şu idi: Kültür insanda her şeyi unuttuktan sonra kalan şeydir. İlk gününden bize bilgi değil de kültür aşılarmayı amaç gütmüştür öğretmenimiz. İşte Brüksel Lisesi’ndeki mutluluğumun asıl nedeni bu. Batılı kafanın üstünlüğünü burada görürüm ben. On dört yıl çevirisine uğraştığım Homeros destanlarının on dört dizisini ezbere okuyamam. İnsan dediğin canlı kitaplık değildir, insan düşünen kafadır, kitabın varlığını bilmeli, gerektiği zaman kitabı açıp okumalı, o kadar. Bellek dediğin papağana yaraşır, insana değil.

Bak derken nerelere geldik. Amacım Belçika’nın ortaçağdan kalma anıtsal kentlerini anlatmaktı sana. Hangisinden başlayayım, bir dizi yontulmuş elmas gibidirler kuzeyden güneye: Anvers, Gand, Bruges, Malines, Leuven, Tournai, Namur, Dinant, Mons, Liège, Charleroi, Verviers, daha niceleri. Her birinin bir katedrali, yani birçok kilise arasında bir ana kilise vardır. Gotik üslupta, kuyumcu elinden çıkmış gibi, çifte kulelerinde boy boy çanlar günün belli saatlerinde hep birden canlanır, başka başka seslerden korolarla konserler verirler. “Carillon” denen bu çan çalışmalarının öyle güzel,

öyle ünlüleri vardır ki, halk meydanlardaki sıralara oturup dinlemeye gider onları. Kiliselerin içi en büyük resim ustalarının imzalarını taşıyan dinsel tablolarla süslüdür: Van Eyck, Rubens, Van Dyck, Teniers, Brueghel... saymakla bitmez ortaçağdan on yedinci yüzyıla dek bu toprakların yetiştirdiği büyük ressamalar. Her şehrin bir Grand-Place'ı, yani büyük meydanı vardır, aynı gotik üslupta, birbirinden süslü, renkli ve yaldızlı evlerle çevrili. Bu evlerin en büyüğüne “Hôtel de Ville” derler, kentin belediye sarayı. Loncaların ileri gelenleri arasından seçilen belediye meclisi üyeleri burada toplanıp görüşürler, kentin yönetimini sağlarlar. Çünkü bu kent bağımsızdı bir zamanlar. Büyük şehir meydanlarında pazarlar kurulurmuş eski çağlarda, bugün çiçek pazarına dönmüştür oraları. Ne de güzel çiçekler vardır Belçika'da, bir bilsen, hele laleler, Hollanda'da olduğu gibi tarla tarla. Şatolar, surlar, saat kuleleri, köprüler, ırmaklar ve rıhtımları ile dantel gibi işlenmiştir bu kentler. Dantel dedim de, dantel bugün bile el sanatlarının başında gelir birçok kentlerde, Bruges, Malines, Ypres dantelleri dünyaca ünlüdür. İhtiyar kadınlar sokak ortasında, pencerelerinde çiçek saksıları duran evlerin önünde iplik büküp dantel örerler. Neymiş, ne canlıymış bu ortaçağ kentlerinin loncaları ki, bugüne dek sürdürebilmişlerdir sanatlarını! Ne kökleşmiş bir gelenek, ne ustaca bir pazarlama ve alışveriş düzeni! Her kent, başındaki derebeyi ile bağımsız bir bütün, komşu kentlerle olumlu ya da olumsuz ilişkiler kurmuş, ticaret ya da savaş yapmakta. Ama kentlilik bilinci, yurttaşlık onuru, hak ve hukuk anlayışı çok erken çağlardan beri yerleşmiş buralara. Kent halkı bu kavramlar uğruna tekvücut çarpışmakta, kan dökmektedir kimi zaman. Sonra bir karanlık çağ başlıyor Alçak Ülkeler'de, birdenbire daha büyük devletlerin eline geçiyor bu güzelim topraklar. Cermen İmparatorluğu'na, daha başka

feodal topluluklara bağlanıyor, derken Charles-Quint, yani V. Şarl'ın oğlu II. Philippe bir Portekiz prensesi ile mi ne evleniyor, İspanya tahtına çıkıyor ve miras yoluyla konuyor Alçak Ülkeler'e. Aman ne zalim bir kral bu! Engizisyon çağı yaşıyor bu ülkelere, zorba valilerin baskısı altında kan kusturuyor halka. İşte "Brabançonne" denilen yukarıdaki marşta sözü geçen esirlik bu. Yüzyıllarca kıvranıyor Belçika, ta ki günün birinde operada dinlediği bir başkaldırı şarkısı ile ayaklanıyor Brüksel halkı, direnme yaylım ateşi gibi yayılıyor bütün ülkeye ve sonunda Belçika bağımsız bir krallık olarak çıkıyor ortaya. 1880'de kurtuluşunun 50. yıldönümünü, 1930'da da 100. yıldönümünü kutlamıştı bu ülke büyük şenliklerle, eşsiz anıtlar dikerek ve dünyaca ünlü sergiler düzenleyerek.

Bizim Brüksel'e vardığımız 1927 yılında Belçika Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerinden daha kurtulmamıştı. Kökleşmiş bir Alman düşmanlığı seziliyordu herkeste. Direnme gücü yüzyıllardan beri pekiştirilmiş bu çetin ve kinci ulus, Almanlardan "Les Boches" diye dinmez bir nefretle söz ediyordu. Brüksel'de Almanca konuşmak ne mümkün! Gelir gelmez bu havayla karşılaşınca, ne iyi ki Nowilein'ı getirmedik diye düşündüm.

Brüksel'de ilkin bir otele yerleştik. Gare du Nord Meydanı'nda Palace Hôtel'e. Ev buluncaya kadar otelde kalacaktık. Annem ev arama işine, biz de şehri gezmeye koyulduk. Tam merkezindeydik Brüksel'in. Büyük mağazalar, lokantalar, tavernalar, camekân içinde birahaneler, kahveler, pastaneler, sinemaları bol caddeler, Viyana'dan bir başka, ama bunlar da pırıl pırıl. Kenti kuzey demiryolu istasyonundan güney istasyonuna kadar kesen ana bulvarın bir yanında Jardin Botanique diye bir park, dünyada ne kadar ağaç, çiçek, bitki türü varsa hepsinden örnekler. Bir cennet bahçesi, akıllara durgunluk. Ama asıl beni çeken parklar,

caddeler, mağazalar değil: Sinemaya tutulmuş, vurulmuştum ben o yıllarda. Öyle bir tutku ki, elden gelse günde bir değil, iki üç kez gideceğim sinemaya, aynı filmi art arda birkaç seans seyredeceğim. Filmleri gördükten sonra, kartpostal dükkânlarına koşup sinema yıldızlarının fotoğraflarını satın almak, koleksiyon yapmak, şu ya da bu aktörün hayat ve aşk maceralarını magazinlerde okumak, aklım fikrim orda. Valentino yeni ölmüştü, ama filmlerine bayılıyor, apandisit-ten genç yaşta öldüğüne bir yakınım ölmüş gibi hayıflanı-yordum. Greta Garbo'nun gözleri düşlerime giriyor, ama asıl gönlüm "Ben Hur" filminin kahramanı Ramon Novarro'da. Büyük aşkım Ramon Novarro idi, kaç fotoğrafı varsa hepsi bendeydi, Hollywood'daki yaşamını günü gününe izliyor, temas kurmak için mektup mu yazsam, kart mı göndersem diye kestiremiyordum. Onu kendime, kendimi ona öyle yakın duyuyordum ki, nasıl olsa bir yanıt verir, bir imza gönderir diye güveniyordum. Ben Hur filmini bir görmüş, iki görmüştüm, daha, daha da göreyim diye yanıp tutuşu-yordum. Acaba, diyorum, bu Ben Hur filmi sonraları lisede Latin Roma dünyası ile ilgilenmemin kaynağı da olmuş mudur?

Annem günün birinde en uygun evi bulduğunu söyleye-rek çıkageldi. "Résidence Palace" diye on katlı bloklardan oluşan bir apartman sitesi gezmiş, daha yeni bitmiş bir yapı, içinde lokantası, çay salonu, bankası, berberi, yüzme havuzu, garajı, ayrı boyda, ayrı fiyatta birbirinden güzel ve konforlu kiralık daireleri varmış, bunlardan birini gözüne kestirmiş bile, bir an önce tutup taşınmamızı öneriyordu. Babam bu sözleri düşünceli bakışlar ve biraz da dudak bükerek dinledi. İkircikli bir hali vardı. Nedenini Résidence Palace'ı gidip gördükten sonra anladım, hoş belki o gün anlamadım, ama şimdi anlıyorum ki, bu lüks yere taşınmamız pek o kadar

uygun görünmemişti gözüne. Ama annem aklına koymuştu bir kere. Gerçekten o zaman eşine rastlanmayan rahat bir yerdi bu apartman. Merkezden uzak olmayan Rue de la Loi'nin ucunda, Cinquantenaire denilen anıta yakındı. Belçika bağımsızlığının 50. yıldönümünde kurulan bu anıt, bahçelerle çevrili bir müzeler topluluğuydu. Biz Quartier Clovis adlı bir blokun dördüncü katına taşındık, çift asansörlü, sekiz odalı, iki banyolu, mutfağı, ofisi, hizmetçi dairesi, balkonları, mutfak asansörü, çöp dökme boruları ve elbette kaloriferli olan ideal bir apartmandı. Annem onu çok kısa bir zamanda çok güzel mobilyalarla döşedi ve Brüksel yaşamımız böylece tam bir düzen içinde başladı.

Evimizden 15 dakika ötede bir belediye ilkokulu vardı. Fazıl onun birinci sınıfına, bense altıncı, yani son sınıfına yazıldım. Ama dur, unutuyorum. Oraya yazılmadan, daha evimize taşınmamışken, tanıdıklardan bir Belçikalı benim için Jardin Botanique'e yakın bir sörler okulunu salık vermiş anneme. Oraya yazılmaya gittik, Sainte-Marie rahibeleri idi, kapkara şeyler, gözüm hiç tutmadı, ama sesimi çıkarmadım. Bir pazartesi sabahı okula gittim: Saat 8, ders bir dua ile başladı, ayakta bir şeyler mırıldandılar, dinledim, saat 10, birkaç dakika avluda hava alma, sonra kiliseye götürmezler mi! Ben gitmem dedim, gideceksin, dediler, karanlık bir kiliseye girdik, onlar oturdular kalktılar, çömeldiler, haç çıkardılar, peki ben ne yapayım, put gibi durdum. Öbür öğrencilerle birlikte oturdum kalktım ayıp olmasın diye, ama içimden köpürüyordum. Akşam çıkarken, söre dedim ki, ben kiliseye gitmem bir daha, ben Katolik değilim, yapmacık yapamam. Gülümsedi, doğru dürüst bir karşılık bile vermedi, anladım neler düşündüğünü: Biz seni yola getiririz, sen kiliseye hele bir git gel, günün birinde sen de ötekiler gibi dua okumaya alışır, taparsın İsa dinine. Efendim, otele bir döndüm ki,

kızılca kıyamet, öfkelerimin en şiddetlisi, bas bas bağııyorum: “Ben hür bir insanım, ben yalan yapmam, beni kimse sözlere gitmeye zorlayamaz! Kiliseye gitmem de gitmem!” Bir odadan öbür odaya koşarak haykırıyor, tepiniyorum. Annem öğle uykusuna yattığı yataktan yarı çıplak kalkıyor, elinde katlanmış gazete ile kovalıyor beni. “Sus, bütün oteli ayağa kaldıracaksın, sus rezil olacağız!” diye sopa niyetine gazete ile dövüyor beni. Bu komedi ne kadar sürdü, nasıl bitti bilmiyorum, ama ertesi günü beni Meryem Ana okuluna göndermekten vazgeçtiler. Bir daha kiliselere yalnız sanat eserlerini görmek için girdim.

İlkokulda geçirdiğim bir yıla gelince –Belçika’da ilkokul altı yıl, orta ile lise birlikte altı yıl sürer; üç yıllık ortaokuldan sonra ayrılana gerçi “certificat d’atudes” denilen bir belge verilir, ama on iki yıllık öğretimi bitirmeden ayrılan öğrenciye pek rastlamadım ben. Hangi koldan olursa olsun, altı yıllık ortaöğretimi bitirmek, hayata atılabilmenin ilk koşulu sayılır orda. Evet, ilkokulun son sınıfı üstüne anılarım nedir? Pek anı bulamıyorum nedense, etkilememiş beni o okul, orada öğretilenleri önceden biliyormuşum gibi geliyor bana. Oysa ilk kez bir Fransız okuluna gidiyor, Fransızca yazma okumayı öğreniyorum. “Dictes” yapıyor, Fransızcanın hiçbir kurala sığmaz, o baş belası imlasını benimsemeye çalışıyorum. Yanlış doluydu diktelerim, bir metinde beş on, kimi zaman daha çok yanlışım çıkıyordu ama hiç üzülmiyorum, aldırımıyordum bile. Bir gün nasıl olsa yanlışsız yazmayı başaracağımı biliyordum. Başaramazsam da ne çıkar. Üçüncü Napolyon’a yaptırılan bir diktede koca imparator on yanlış yapmamış mıydı? Bir başarmadığım da matematikti. Bu yüz karamı sana hemen açayım da bir daha bu konuya dönmeyeyim, Gülleylâ: Ömrümde bir problemi doğru dürüst çözemedim, matematiği de sevmiyorum da

denemezdi, anlayabilsem, çözebilsem büyük bir zevk duyacağımı sezinliyordum, ama soyut geliyordu bana sayılar, onlarla somut gerçekler arasında hiçbir ilişki kuramıyor, bu konuda bu kadar kafa yormanın gereğini anlayamıyordum. Sayılara karşı alerjim öylesine derindir ki, sayıyı yazılı olarak görmedikçe kavrayamam. Bak sana tuhaf bir yaşantımı anlatayım: Ankara’da Prof. Rohde’nin derslerini çevirirdim, ilkçağ tarih dersleri verirdi, insan tarihi, Roma tarihi filan. Bu derslerde bir sürü sayı geçerdi, örneğin o Almanca olarak 465 der, bense 745 ya da gelişigüzel başka bir sayı söyledim Türkçede. En uzun, en çetrefil tümceleri doğru düzgün çevirir, sayılarda hep tökezlerdim. Sınıfta kahkahalar kopar, ben şaşalırdım. Profesör ilk zamanlar bunu alay olsun diye mahsus yaptığımı sandı, sonra anladı ve tarihleri söyleyeceğine tahtaya yazmakla yetindi. Hoş, tahtadan okuduğu sayılarda bile yanıldığım olurdu. Öğrenimim boyunca bu böyle gitti, geometriyi haydi neyse sökebiliyordum biraz, ama cebir ve hele trigonometriye sıra geldiği zaman, kafam büsbütün dumanlandı. Boyuna sıfır almam gerekiyordu, oysa hiç kırık not vermiyorlardı bana matematikten, her zaman sınıf geçiyordum, kimi zaman iyi not bile alıyordum sınavlarda. Ben bunun sırrını çözemedim, sanırım ki öğretmenler bana iltimas geçiyorlardı. Okul hayatımda öyle bir şansım oldu ki, Gülleyle, hocalarımdan hepsi beni çok sevdiler, sevmeyen öğretmene rastlamadım diyebilirim. Hele Brüksel Lisesi’nde herkesin gözbebeğiymdim her nedense, “La petite turque” derler, başka bir şey demezlerdi. Bir ara fakir çocuklar için bir kermes yapıldı, ben bir Türk kahvesi standı açtım, evden cezveler ve öğütülmüş kahve getirerek. Kermesin en çok para getiren standı oldu benimki. Yurda döndükten sonra, öğretmenlerimin ve okul arkadaşlarımdan birçoğu beni İstanbul’da görmeye ve hele Türkiye’yi gezmeye geldiler. Tarih öğret-

menim, inanılır şey değil, altmışını geçmiş bir kadın, iki kez Van ve Erzurum'a kadar gitti, birinde de Nemrut Dağı'na bile çıktı. Türkiye sevgisini aşılamağa belki biraz katkı oldu diyorum.

Bu ilk Brüksel yıllarının tatlı anılarından biri de, bir odaya kapanıp okuduğum kitaplardı. Apartmanımız iki bölümlüydü, ön koridorun üstünde Akile'nin odası, sonra Fazıl ile benim odam, en dipte de ayrı bir daire gibi annemle babamın yatak odaları ve banyo vardı. Mutfağa açılan bir yan koridordan da iki hizmetçi odasına gidilirdi. Bu odaların biri boş olduğundan, benim çalışma masam oraya konmuş, orada çalışıyordum ve rahat bir divana uzanarak kitap okuyordum. Orada geçirdiğim saatlere doyum olmazdı. Neler de neler okurdum! Ama şimdi düşünüyorum da o yıllarda çocuk romanlarının hepsini okumuş, tüketmişim gibi geliyor. Hayır, çocuk romanları değil, genç kızlık romanları bile geçmişte kalmıştı. Alexandre Dumas'nın *Üç Silahşörler*'le başlayan bütün dizisini, Victor Hugo'nun *Notre Dame'in Kamburu*'nu, *Sefiller*'ini, Molière, Corneille, Racine gibi okulda oyunlarını incelediğimiz klasik tiyatro yazarlarını okurdum. Hele Racine, Racine'in coşkulu, tutkulu kahramanlarına bayılırdım: Kıskanç Hermione rolünü baştan aşağı ezberleyip, dramatik jestlerle kendi kendime oynar, bir gün böyle faciaları benim de yaşayacağıma inanırdım. *Le Maître des Forges*, *Le Mouron Rouge*, *Cyrano de Bergerac* elimden düşmeyen kitaplardı. Şiir de okur, ablamın bir şiir antolojisinden en çok Alfred de Vigny'nin, bir de Verlaine'in şiirlerini beğenirdim. Ama bu dediğim ilkokula değil de, liseye gittiğim yıllara rastlar. O yaşlarda kitap okumak, kitaba açılmak öyle bir zevktir ki, insan bir daha tadamaz böylesini. Sonradan kitap benim en yakın, en büyük dostum oldu, anladım ki, insan ne kadar çok dostu da olsa, aslın-

da yalnızdır, bu özlü yalnızlığı tek paylaşabileceğim dost kitaptır, çünkü sessizce dinler seni, ikili konuşmayı sessizce sürdürebilirsin kitapla. Okula gitmeyi çok severdim, ama hastalanıp yatakta kalmayı da özlediğim olurdu, çünkü hastalandım mı, hiç ara vermeden okuyabilirdim, üstelik de birçok kitap alınırdı bana. Brüksel’de topu topu iki kez uzun boylu hastalandım, bir kez suçüçeğı oldum, uzun sürdü, üstelik de hastalığı ağabeyime geçirdiğimden hem kitap okumak, hem de ağabeyimle birlikte bulmaca çözmek zevkine erdim. Bir de grip olmuşum, arkasından alt dudağımda korkunç bir çıban çıktı, bir *anthrax*, hiçbir tedavi fayda vermedi, yarmak zorunda kaldılar, çıbanın irin dolu yedi başı cımbızla alındıktan sonra ceviz kadar bir delik kaldı dudağımda. Aynaya bakınca hümgür hümgür ağladım. Bir bu eksikti. Ama Brüksel’de güzelliğım çirkinliğımlle uğraşmıyordum artık. Bu değır kavramlarının rol oynamadığı bir yol tutmuşum.

* * *

Şimdi sana yaşamımın büyük serüvenini anlatacağım, Gülleyle. Beni tanıdığın, sevdiğin için bunu can kulağıyla dinleyeceğine güveniyorum, ama bir umudum da ondan kendin için bir pay çıkarmandır.

İlkokuldaki ders yılı sona eriyordu, bundan sonra ne yapılacağı, nereye gidileceğı öğrenciler arasında başlıca tartışma konusu olmuştu. Brüksel şehrinin birçok kesimleri vardı, Brüksel adını taşıyan merkez, Ixelle, Saint-Gilles, Uccle, Forest, Molenbeek, daha başkaları. Her birinin ayrı bir belediyesi olsa gerek, her belediyenin de bir mi, birkaç mı, onu bilmiyorum artık, ilk ve ortaöğretim kurumları. Anımsadığıma göre, milli eğitim iki bölümlüdür Belçika’da, dinsel kurumlar ile laik kurumlar vardır, yükseköğretimde de bu böyledir. Brüksel Üniversitesi laik bir üniversitedir, buna karşılık Leuven’de din ve teoloji ilkeleri üzerine kurulu öğretim verilir, ama bu demek değildir ki, Leuven

Üniversitesi'ndeki bütün öğretim üyeleri papazdır, hayır, ancak Katolik din ve dünya görüşünü benimsemiş bilginlerdir. Brüksel Üniversitesi laik olmakla kalmaz, “anticlerical”, yani dinsel öğretime karşıdır. Profesörleri “libres penseurs” derler kendilerine. Özgür düşünceli olmak ne demek? Yanılmıyorsam Tanrı'ya değilse de, Katolik dinine inanmamak ya da din görüşlerini öğretime katmamak anlamına gelir, yani tam anlamıyla laik bir öğretim ve eğitim vermeyi, bilime bilimden başka öğeler sokmamayı amaçlar. Bu iki üniversite arasında kavga sürüp gider Belçika'da. Şimdiye dek anlattıklarımın Belçikalıların kavgaya pek düşkün bir ulus olduğu sonucuna varmışsındır. Dil kavgası yetmiyormuş gibi, bir de din kavgası. Avrupa'da 15. yüzyılın sonlarında Martin Luther ile başlayan din kavgaları, Katolik-Protestan ikiliği sürüp gider ve bugün bile İrlanda'da görülen olaylar gibi çağdışı görünen savaşımına yol açar. Ne var ki toplumların uygarlık ve demokrasi yolunda ilerlemelerine, bu ülkelerin toplumsal ve ekonomik gelişmelerine set çekmemektedir bu karşıtlıklar. Dinsel görüşlü ya da laik görüşlü olsun üniversiteler bilimsel evrimin dışına çıkmayı, insanlığın uygarca gelişimine ters düşmeyi hiçbir zaman amaçlamazlar.

Her ne hal ise, Brüksel'in bir lisesi vardı, Lycée de la Ville de Bruxelles derlerdi ona, Lycée yerine Athenée de denirdi, ama bu ad daha çok erkek liselerine verilirdi. Athenée, İlkçağ Atina'sının Platon ve Aristoteles gibi büyük filozofların ders verdikleri “Akademia” ve “Lykeion” gibi öğretim kurumlarından esinlenmiş bir deyim olsa gerek. Bu terimin kaynağını pek araştırmamıştım o zamanlar, ama bu liselerde öğrencilere klasik bir öğretim verildiği, Latince ve Yunanca öğretildiği söyleniyordu. İlkçağın klasik denilen kültürü üstüne hayal meyal bir fikir edinmiştim ilkokulun son sınıfında, ama benim gözümde en önemlisi sınıfımızın en iyi, en

başarılı öğrencilerinin klasik liseye girmeye kararlı oluşlarıydı. Madem öyle, benim de klasik liseye gitmem gerektiği sonucuna varmıştım. İlkokulda çok iyi bir öğrenci değildim, ne var ki başka bir öğretime açık olduğumu, orada daha büyük bir başarı sağlayacağımı sezinliyordum. Evde babama bu sorunu açtım, klasik liseye yazılmak istediğimi söyledim. Güldü: “A kızım, senin memleketinde Latince ve Yunancayı ne yapacaksın?” dedi. “Dil öğren, bir mesleğe hazırlan daha iyi.” Ama çocuklarına baskı yapmayan, her işte onlara özgürce seçme hakkı veren açık görüşlü bir adamdı babam. Öyle istiyorsan öyle olsun, diyerek omuzlarını silkti. Beni ciddiye aldığı da yoktu nasıl olsa. Yazılmaya gittim: Lise denilen iki katlı eski bir yapıydı, ha yıkıldı, ha yıkılacak, sınıfları basık ve karanlık, ufacık bir avlu çevresinde kurulmuş, dört duvar arasında havasız bir yer. Yazılmak için yanıp tutuştuğum bu okulu ilk görüşte hiç beğenmedim doğrusu, ama ses çıkarmadım, yazıldım. Brüksel Belediyesi’nin bu tek klasik kız lisesinin yakında büyük bir park içindeki bir yapıya taşınacağı söyleniyordu. Gene de iki yıl kaldık eski yapıda. Bu iki yılı sana nasıl anlatayım, Gülleyleâ, çevrenin basık ve loş havası içinde geçti diyebilirim. Belçika’da lise altıncı sınıfla başlar, “rhétorique” denilen birinci sınıfla biter. Felsefe öğrenimi yoktur Belçika liselerinde, yahut benim zamanımda yoktu, bütün güç klasik dillerin öğretimine verilir. Latince ilk sınıftan haftada altı saat olarak başlar, Yunancaya ikinci yıl, yani beşinci sınıfta başlanır ve haftada beş saat okutulur.

Latinceye başladık. “Rosa rosa – rosam – rosae – rossae – rosa” birinci çekim. “amicus – amice – amicum – amici – amico – amico”: Dost, ey dost, dostu, dostum, dosta, dosttan... İkinci çekim. Bir de “templum” tapınak anlamında, o ne erkek, ne dişi, nötr denilen cinsten isimler. Arkasından fiiller: “Amo – amas – amat – amamus – amatis – amant”:

Seviyorum, seviyorsun, seviyor... vb. Çekim de çekim, isimlerin birinci, ikinci, üçüncü çekimi, fiillerin de bir o kadar çekimi. Onunla kalsa iyi, hayır efendim, bir de kuraldışı çekimler, kipler, zamanlar var ki, hepsi bir başka, hepsi ezbere öğrenilecek, hele tümce içinde sözcükler hallaç pamuğu gibi serpili, gel de bul hangi sözcük hangisinin tamlamı, hangisi hangisine bağlı, bir karmaşa ki çekimleri en ufak ayrıntısına dek bilersen çözebilirsin tümceyi, çıkarırsın anlamı. Her tümceyi anlamak bir matematik problemi çözmek gibi bir şey, durmadan düşüneceksin, olasılıkları ölçüp biçeceksin, ta ki en mantıklısı, en tutarlısı hangisi ise, onda karar kılacaksın. “Version” yapıyoruz, “thème” yapıyoruz, yani Latince'den Fransızcaya, Fransızcadan Latinceye çeviri yapıyoruz, elde sözlük, ara babam ara. Çay içmeye vakit bulamadan, otur masa başına, çalış, akşam geç vakitlere kadar çalış, gene olmasın, gene bitmesin, ertesi sabah derse kaldırılınca, gene kekeleme, gene işin içinden çıkamama, öğretmenin ağzından küçümseyici bir gülümseme, bu böyle her Allah'ın günü. Haftada altı saat Latince... “Nasıl, memnun musun?” diyor babam. “Okulun pek o kadar güzel değilmiş, ha?” Alay ediyorlar besbelli, pişman olduğumu anlayacaklar, başaramadığımı. Bu kör olası kuralsız fiiller tablo halinde başımın ucunda asılı ama bir türlü ezberleyemiyorum, ezberlesem de metinde hangisi hangisidir bulamıyorum. Çözemiyorum anlamı... Peki ne yapacağım şimdi, ben değil miydim klasik liseyi isteyen, direnen, tepinen? Ne diyeyim şimdi, rezil oldum gitti. Vazgeçsem, dönsem mi? Ölüyorum de dönmem. Öğreneceğim, sökeceğim bu belalı dili, hiç kimseye de belli etmeyeceğim sıkıntı çektiğimi, kendi kendime başaracağım, ama nasıl, nasıl?

Nasıl başardığımı anlatayım sana, Gülleyle: Âşık oldum da öyle. On üç yaşında, boyu bir metreyi az aşan bir kızcağız

nasıl bilsin ki dil de yalnız aşkla öğrenilebilir! Viyana'daki anılarım aşk sözcüğüyle dolup taşardı, ama çevremde sakız gibi çiğnenen kadın-erkek ilişkisiydi o. Sevginin başka alanlara da dökülebileceğini, hangi alanda olursa olsun her işin sevgiye bağlı olduğunu, başarıya ancak bu yoldan ulaşıldığını nasıl ve nereden bileyim ben? Öğreniverdim işte. Latince öğretmenimiz Marie-Anne Cosyn adında zarif, ince, sivri burunlu, kocaman gözlüklü, yaşı belirsiz, solgun, kuru bir kadıncağızdı. Matmazeldi, yani hiç evlenmemişti. Çevremiz hep ihtiyar kızlarla doluydu. Nedendir bilmem ama öğretmenlik evde kalmışlıkla eşitti o zamanın Belçika'sında. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları mı, erkek kıtlığı, yoksa bu milletin kadınları çok çirkin de ondan mı? Ama erkekleri de çirkindi. Ne bileyim o konuda kafamı yormazdım, öyleydi işte. Lise öğretmenlerinin hepsi üniversite mezunuydu, uzun, çetin bir öğrenim döneminden sonra girmişlerdi bu mesleğe. Hepsine “professeur” derdik. Fazla çalıştıkları için mi evlenmemişlerdi? Her ne ise, evli barklı iki üç öğretmenimiz vardı topu topu lisede, biri jimnastik, biri müzik öğretmeni, daha büyük sınıflarda da Fransızca öğretmenimiz, hepsi bu kadar. Bir ara yemek pişirmeyi de öğreniyorduk: Her pazartesi saat on birde derse girer, yemek pişirir, saat ikide pişirdiğimiz yemekleri kendimiz yer, başka derse girerdik. O öğretmen de bir matmazeldi, adını unuttum şimdi. Zaten erkek diye yalnız bir kapıcımız vardı okulda. Herkes kız, kız, kız... Viyana'nın havasından ne kadar ayrı bir hava esiyordu burada! Uzun etmeyeyim, Gülleylâcığım, Latince öğretmenime âşık oldum. Dedene sor, bana öyle takılıyordu ki o sıralarda bu aşkımdan ötürü “Cos, Cos nasıl?” diye soruyordu her gördüğünde. Takılmayan, alay etmeyen de yoktu, aşırı duygular, coşkun tutkularım dillere destan olmuştu ailede. Matmazel Cosyn'e Cos diyorduk okulda, öğrenciler arasında. Hemen hepimiz

çok seviyorduk onu. Bir tuhaf insandı o, sanki bedeni yok da yalnız ruhu vardı, Latince, Yunanca, Fransızca, İspanyolca, nerede şiir, sanat eseri, sanat ve şiir sevgisi varsa, onda toplanmıştı, her anlattığını öyle bir parıltı içinde anlatıyordu ki, loş sınıfta kıvılcımlar uçuşuyordu sanki. Cos'a tapan yalnız ben değildim, hangi sınıftan olursa olsun Cos'a tapanlar güzele vurgun seçkin ruhlar sayılırdı. Benden bir üst sınıfta Cos hayranı Evelyn ile Suzette vardı. Cos sevgisi birleştirmişti bizi, Evelyn sonradan benim en yakın arkadaşım, kardeşim olmuştur ve bugün de öyledir. Ama onu sana sonra anlatacağım. Cos'a kendini beğendirmek için yalnız iyi bir öğrenci olmak yetmez, dünyanın bütün güzelliklerine açılmak, kitaptan, müzikten, resimden, heykelden anlamak gerekirdi. Ona ulaşmak için okul dışındaki bütün yaşamımızı üstün bir düzeye çıkarmaya çalışırdık. Tiyatro, bale, opera, bütün sanatların kapısını Cos açmıştır bize. Şimdi düşünüyorum da, dördüncü yüzyıl Atina'sında Sokrates'e de aynı biçimde bağlıydı gibime geliyor öğrencileri. Daha da ileri giderek diyebilirim ki, hümanizmin her görüldüğü, her çiçek açıp filizlendiği yerde iyilik ve güzellik aşamasını simgeleyen bir kılavuza bağlanmakla, onun yolunda yürümekle varılır, varılmıştır bir üst düzeye. Okul sıralarında bu bilince ermiş değildik elbette, beğendiğimiz bir hocaya niçin ve ne amaçla bağlandığımızı bilmiyorduk daha, ama bu bağı, bağlılığı tüm ayrıntıları ile yaşıyorduk ya, önemli olan oydu. Onun içindir ki, Cos ile ilişkimizi sana ayrıntıları ile betimleyip tanımlamakta yarar vardır.

Garip bir ilişkiydi bu. İlk sınıflarda ona sabahları çiçek getirmek ve vestiyerdeki mantosunun arkasına saklamakla yetinirdik. Ders dışında pek görüşmez, konuşmazdık. Daha sonraları okul çıkışında küçük bir grup olarak onu bekler, onunla biraz yürür, ders konularını tartışır ve yollarımızın

ayrıldığı yere kadar giderdik, sonra ayrı ayrı tramvaylara binip ayrılırdık. Cos altıncı sınıfta bize Latince okuttu, beşinci sınıfta Yunancaya başlattı, dördüncü sınıfta öğretmenimiz olmadı, ama üçüncü sınıfta bize döndü, üstelik hem Yunanca, hem de Fransızca derslerini üstlendi. O yıl lise hayatımın en mutlu yılıydı. Cos'un hemen her gün dersi vardı bizim sınıfta, günde bir ya da iki saat görürdük onu. Düşün, ne mutluluk! O derslere nasıl hazırlanır, nasıl gecelere kadar çalışırdım, sabah olsun diye uykularım kaçırdı. Bir dakikasını kaçırmak istemezdim dersin, sözlerini yudum yudum içerdim. Çok da güzel bir sesi vardı, kimseye benzemeyen bir ders anlatışı. Hiç haline verilmezdi, dalgın, savruk, unutkan bir insandı. Miyop gözleri iyi görmez, zayıf yüzü soğuktan mı ne plak plak, elleri morarmış ve şişkindi. Cos iyi değil, Cos dertli, Cos mutsuz diye üzüm üzüm üzülürdük, onu korumak, sevindirmek, mutlu kılmak için neler yapabileceğimizi düşünür taşınırdık. Öyle güzel bir sevgiydi bu ki, Gülleyle, Latincenin de, Yunancanın da, şiir, sanat ve edebiyatın da sırlarını açtı bana. Son sınıflarda artık Cos'la dostça görüşürdük, evlerde toplanır, Yunan tragedyaları okurduk, Fransızca çevrilerinden elbet. O yıllarda –şimdi adını bulamıyorum– Eski Yunan tragedyalarını oynama yoluyla değil, okuyarak yayan bir Fransız aktörü vardı, Brüksel'de de okuma temsilleri vermişti. Cos'un sesi tragedyaya çok elverişliydi, diksiyonu kusursuzdu, bize de diksiyon dersi verirdi, hem okulda hem de ayrı toplantılarımızda, Evelyn, Suzette ve ben onunla Jean Cocteau'nun "Orphée" piyesini hazırlamış, Evelyn'in evinde oynamıştık, ailelerimizin önünde.

Bir iki yıl içinde Latinceyi kolayladım. Son sınıflarda Latinceden hep ya birinci, ya ikinciydim. Lise yaşamım boyunca bu böyle gitti, sınıfın değişmez birincisi Suzanne

Backx diye bir kızdı, ikincisi ben, üçüncüsü ise Lucette ya da Gisele diye bir arkadaş. Notlar hep on üstünden sayılırdı. Suzanne kimi zaman 9.5 ya da 9.6 alıyordu, ben 8.5’u zor tutturuyordum, ama Fransızca kompozisyonda hep benim yazdıklarım okunuyordu sınıfta. Lise bitirme sınavında, dışarıdan gelen birçok müfettişin önünde yapılan sözlü Fransız edebiyatı sınavında birinci gelen ben oldum. Ben, bir Türk kıızı, Fransızcadan en iyi notu aldım ve müfettişler elimi sıkıttı, kutladılar beni. Ömrümün en mutlu ve başarılı günü saydım o sınavı.

Gelelim Yunancaya. Latince hiç kalıyordu Yunancanın zorluğu karşısında. Aşk maşk fayda vermeyecek sandım, ne yapsam olmuyordu. Yunancanın yazısı bir yana, Latineden hem çok daha zengin, hem çok daha çetrefil bir dildir. Homeros’un İonya dili Platon’un Attika diline hiç benzemez, şiir ya Aiol ya da Dor lehçesiyle yazılmıştır, bu lehçeler, diller, ağızlar apayrı yazın türlerine yol açmıştır. Öğretim ilerledikçe bu çeşitli lehçelerle yazılmış yapıtlar ele alınır, yapıtlar okundukça, lehçelerin özellikleri de belirtilir. En kolay diye benimsenen dil Attika dilidir, en çok yapıt vermiş olan. Ksenophon’un Anadolu’daki bir askersel serüveni anlatan *Anabasis* (Onbinlerin Yürüyüşü) dil ve biçim bakımından epey sade olduğundan Yunanca öğreniminde ilk okunan metindir. O zamanlar ben nerede, Anadolu nerede! İstanbul’dan olduğumu bilir, bununla da övünürdüm arkadaşlarım arasında, ama Ksenophon’un anlattığı o zorlu seferin bugünkü Türkiye’den, yani benim ülkemden geçtiğinin ayrımında bile değildim. Eski kent ve yöre adlarının karşısında açıklamalarda gösterilen Türkçe yer adları bende hiçbir çağrışım yapmıyordu. Yapmadığı için de o öykü bütün sınıf gibi beni de sıkıyordu. Oysa... yanarım Gülleyle, Anadolu’nun bilincine bunca geç vardığıma Türkiye diye

bir kavram olsaydı kafamda, bu okuduğumuz metinler benim için canlanır, arkadaşlarıma da Türk kahvesi gibi Anadolu'yu da tanıtmak, sevdirmek yolunu bulurdum.

Ama ben o sıralarda Yunancanın güçlükleri ile boğuşmaktan öte bir şey düşünemiyordum. Latince çocuk oyuncağı kalıyordu Yunanca karşısında, grameri belalı, çekimleri daha da kuralsız ve çetrefil, yazını öyle zengin, öyle çok yönlü ki, insan bir yandan bu dile vuruluyor, öte yandan bunca çabaya karşın bir sonuç alamayacağına kanaat getiriyor. Elimde sözlükler koca koca, karıştırıp duruyor, birkaç satırlık bir metni çözmek için akla kararı seçiyordum. Nitekim söylerler ya, Latince Yunanca eğitimi bir çeşit matematik öğretimi gibi bir şeydir, kafayı düşünmeye alıştırmak da matematik problemleri kadar işletici, eğitici.

Viyana'dan Brüksel'e taşınmış üç Türk ailesiydik. Ama zenginler değil de, daha orta halliler ve bu üç aile tam bir dayanışma içinde küçük bir dost topluluğu kurdu Brüksel'de. Fazıl'ın altın dönemiymiş bu yıllar, iki arkadaşı vardı, Mehmet ile Hasan. Üçüne de bisiklet alınmıştı. Şehirde o zaman otomobil azdı, tramvay ve bisikletle dolaşırdı sokaklarda. Bu düzlük ülkede papazlar, rahibeler bile bisikletle dolaşırdı. Tatillerde bana da bisiklet kiralanıyordu, ama bu işi hiç beceremedim, başım havada ve dalgındım, bir gün evin önündeki köprücüğe saparken hendeğe düştüm, bisikletin üstünde oturmuş olarak, kemiklerim kırılıyor sandım.

Babam briçe merak sarmıştı, üç aile toplandı mı, briç oynanırdı, ama misafir olmadığı zaman bile babam briç masasını kurar, annem ve Akile ile üç kişi olurlar, dördüncü olarak da beni oturturlardı. Ben hiçbir zaman kâğıt oyunlarını sevmedim, briçi epey ilginç bulduğum halde, masaya oturmak bana bir angarya gibi geldi. Aklım hep başka yerdeydi, yanlış oynar, papara yerdim. Türkiye'den

uzak kalalı epey yıl olmuştu, koca ailenin yaz tatillerinde Türkiye'ye gitmesi çok pahalıya oturacağından, yazları ya Kuzey Denizi plajlarından birine ya da Ardennes Dağları'nda bir sayfiyeye giderdik. Aman, o ne tatsız tatillerdi onlar! Durmadan yağmur yağar, deniz buz gibi dalgalı, yüzülmez, güneş yok, gittiğimiz gibi dönerdik tatilden. Özlem de başlamıştı, yurt özlemi. Viyana'nın, Brüksel'in yemekleri iyi hoştu, ama insanda yurt özlemi hep yemek özlemi ile atbaşı gider. Annem iyi yemek pişirmesini öğrenememişti bir türlü. Babam çarşıda İspanya'dan her türlü sıcak ülke sebze ve meyveleri getirtip satan bir dükkân bulmuştu, ateş pahasına kavun, karpuz, üzüm, kabak ve patlıcan alır, eve getirirdi. İyi ama pişiren kim? Bir pilav tartışmasıdır giderdi, annem Brüksel'de satılan pirinçle iyi pilav yapılamayacağını ileri sürer, yaptığı pilavlar hep lapaya dönerdi, ağız tadıyla bir pilav yiyemezdik. İşte orada öbür Türk aileleri yardıma koşarlar, haftada bir iki kez ya bizde, ya onlarda Türk yemekleri yememizi sağlarlardı. Benim o sıralarda kafam okumam, Latincem, Yunancam ve Cos hayranlığı ile öylesine doluydu ki, kimseyi gözüm görmüyor, öylesine toplantılara da, anneme babama, kardeşlerime bile önem vermiyordum. Onların anlamayacağı, tadına varamayacakları bir dünyada yaşadığım için, nasıl diyeyim, biraz da yüksekten bakıyordum onlara. Oysa ailemizde bir dram hazırlanmaktaydı. Bu olayı biraz ayrıntıları ile anlatmak isterim sana, Gülleyle, önce kişileri senin en yakınların olduğu için, ayrıca da böyle bir uyumsuzluk olayının kendi yurdundan dışarıda yaşayan her Türk ailesinin başına gelebileceği için.

1930 yıllarına gelmiştik. Bu dönemin bütün Avrupa'da ve dünyada bir ekonomik bunalımın baş gösterdiği yıllar olduğu herkesçe bilinir. Benim her şeyden haberim yoktu doğal olarak. Aklım fikrim başka yerdeydi, ama

sabahları erkenden okula gitmek üzere yemek odasına, kahvaltı masasına geldiğimde, babamı çoktan beri kalkmış, salondaki büyük koltuğa oturmuş, kahve ve sigara içer buluyordum. Karamsar düşünceler altında derin kırışıklar açmış görünüyordu. Durumumuzun iyiye gitmediği belliydi. Annem en pahalı mağazalardan en kaliteli şeyleri almak alışkanlığından vazgeçmemişti, vazgeçeceğı de benzemiyordu. Aile kalabalıktı, masraf çok büyük ve hele dört çocuktan iki büyüğü gerçek sorun koyuyordu ortaya. Ağabeyim Neuchâtel'deki okulu bitirmiş, Brüksel'e dönmüş-tü, ama bir iş tuttuğı yoktu, gezip tozuyor, yalnız keyfine bakıyor, bir Belçikalı kıza gönül vermiş görünüyordu. Akile ise şöyle bir vakit öldürmek için soylu aile kızlarının gittikleri kurslara yazılmış, biraz bir şeyler okumuş, kültür edinmişti ama bir meslek tutacağı benzemiyordu. Akile'nin evlenmesi gerekiyordu, oysa Akile'nin evlenmesi bir sorundu, çünkü kiminle evlenecekti? Alışmış olduğı lüks hayatı ona kim sağlayabilirdi bir, ikincisi Belçika'da ona koca olacak hangi delikanlı bulunabilirdi. Brüksel'de Akile benim ilgi odağı olmaktan çıktıydı, onun dünyası başka, benim dünyam başkaydı. Ama gene de annemin, babamın başlıca derdi Akile sorunu ile ben de yakından ilgileniyor, ben de Akile için hep bir şeyler kuruyordum kafamda. Sonunda, Akile için bir sürü talip çıkıp da hiçbirisi beğenilmedikten sonra, Akile'yi senin dedenle nişanladılar. Bu nişanı Akile de istedi besbelli, ama kendisini mutluluğı götürmeyeceğini çok geçmeden anladı. Annem Brüksel'in en güzel mağazalarında çeyiz düzmeye koyuldu. Résidence Palace'ın en üst katında pergola denilen terasa açılan ufak bir daire tutuldu ve gene Résidence Palace'ın salonlarında ailece bir düğün yapıldı. 1930 yılıydı sanırım. Düğün için bana pembe jorjetten bir elbise dikilmişti. İlk uzun tuvaletimdi bu. Hele Akile'nin

beyaz satenden gelinliği ve Brüksel dantelinden uzun duvağı göz kamaştırıcıydı. Karı koca evlerine yerleştiler. Akile mutlu görünüyordu, ama kısa bir zaman sonra gebe kaldı ve her türlü rahatsızlıkları başladı. Annem de çok sinirli olmaya yüz tutmuştu o sıralarda. Her işi kendi eliyle yürütmeye alışmış bu kadın güzel kızının yaşamını da kendi aklına göre düzenlemeye kalkışmaktan alamıyordu kendini. Başarısızlığa uğrayınca da çileden çıkıyordu. Akile'nin ayları doldu ve bir kasım gecesi senin annen Semra doğdu. Onu gördüğüm zaman dünya güzeli buldum bebeği, ertesi sabah okula koştum müjde vermeye. Öğrenci, öğretmen herkes bayram etti. Çocuğa bir dadı tutuldu, diplomalı bir hemşire. Bir metre seksen santim boyunda bu İsveç asıllı bakıcı çocuğu yaz aylarında sırtında bir zıbınla taraçaya yatırıyor, güneş altında bırakıyordu saatlerce. Semra kavrulmuş ekmek rengine tumbul bir bebek olarak geliştikçe gelişti. O yağmurlu Brüksel'de havadan bu kadar öz, bu kadar sağlık kapabilmesi şaşılacak bir şeydi.

Böylece 1932 yılına vardık. Babamın yüzü sarı kahverengine çalıyordu, öteden beri mide ve bağırsaklarından rahatsızdı, epey de zayıflamıştı son zamanlarda. Akile de iyi değildi gene. Ehat işsiz dolaşıyordu. Fazıl'la ben her zamankinden daha keyifli. Babam birkaç yıldır Cenova'ya gider gelirdi, orada bir işi vardı Façyo adındaki armatörlerle, ama neyin nesiydi, sormazdım ki öğreneyim. Neyse o yılın nisan ayında gene Cenova'ya gitmesi gerekti, giderken Akile'yi Lugano Gölü'nün kıyısında bir sanatoryuma bırakacak, dönüşte alıp gelecekti. Okulun Paskalya tatiline rastlıyordu bu yolculuk, yalvardım yakardım, beni de götürmeye kandırabildim onu Gülleyle, bu benim ilk genç kışlık yolculuğumdur, babamla baş başa kalabildiğim ilk ve son günler, belleğimde çok acı bir anı bırakan ömrümün en parlak günleri.

Cenova, denize karşı kat kat teraslar üzerine kurulu, güneşin altında ak ışınlar saçan bir mermer şehirdir. Miramare adlı en büyük oteli kentin tepesine bir kale gibi oturtulmuştu. O güne dek gördüğüm otellerin en lüksü, palmyeler, pembe-beyaz manolya ve kamelya ağaçları arasında bir Akdeniz şatosu. Oraya indik, babam oranın eski ve seçkin bir müşterisi, hele kızını da getirince dört dönüyorlardı çevremizde. Benim yeni dikilmiş lacivert bir tayyörüm var, hafif topuklu ayakkabılarım, güzel değilim, ama onu kim düşünür artık gül gibi açılan hayatın karşısında! Façyolar ailece karşıladılar bizi, kızları, gelinleri bana şehri gezdiriyorlar, küçük ama birbirinden zevkli eşyalarla dolu mağazalardan alışveriş ettiriyorlar. Bir gece baloya bile götürdüler. Balo dönüşü, saat iki mi ne, bir odasında babamın, bir odasında benim yattığımız dairenin kapısını açmak istiyorum, kapalı. Ne yapayım, babamı uyandırmamak için, otel kapıcısına başka bir odayı açtırıyor ve balo tuvaletimle –Akile’nin düğününde giydiğim pembe elbise– bir divana uzanıp uyuyorum. Sabaha karşı babam bir hışımla giriyor odaya ve beni bir azarlıyor, bir azarlıyor ki, sorma! Meğer hiç uyumadan bütün gece beklemiş beni. Yüzü öyle solgun, öyle yorgun, öylesine bir bıkkınlık vardı ki halinde, zehir oldu bana ilk balom. Ne yapsam yaranamıyordum babama, memnun edemiyordum onu. Bu yolculuk da birbirimize yaklaşmamızı sağlayamadı. Bu düşünceler asıl birkaç ay sonra, babamı İstanbul’da yitirdikten sonra saplandı kafama. Olmadı, geç kaldım, babamla on yedi yıl bir arada yaşadık da, birbirimizi tanıyamadık. Gülleyle, bu öyle acı bir şeydir ki, kulağına küpe olsun, kim varsa çevrende onu bütünüyle anlamaya çalış, kendini ona bütün olarak anlatmaya, tam bir insan alışverişi kurmaya çalış. Yoksa treni kaçırmış gibi bomboş ve pişman kalınıyor ortada.

1932 yazında İstanbul'a döndük. Artık yurt özlemi dayanılmaz olmuştu. Vapura Marsilya'dan bindik: annem, babam, ağabeyim Ehat, Fazıl ile ben. Akile kocası ve çocuğu ile Brüksel'de kalmıştı. Vapur İstanbul'a yaklaşp da Ayasofya ve Sultanahmet minarelerini görünce ne olduğumu anlatamam sana. Benim güzel İstanbul'um! Brüksel'de akşam sanat derslerine, konferanslarına gitmiştim Bizans sanatı ve tarihi üstüne bilgi edinmek için. Arkadaşlarımla İstanbul'un dünyanın en güzel şehri olduğuna inanmıştık. Kendini bilen bir genç olarak ilkin ben gelip görebiliyordum bu eşsiz yerleri. Dedem, teyzem, eniştem ve çocuklar rıhtımdaydılar. Büyükada'ya götürdüler bizi. Ehat, Fazıl ve ben teyzemin Maden'deki evinde kalacaktık, dedebey, annem ve babam İsplandit Otelinde. Bir iki hafta geçti, gezdik, denize girdik, güneşlendik, cennette yaşıyorum gibime geldi, sonra bir gece yıkım balyoz gibi indi tepemize: Babam bir kalp krizi geçirdi. O zaman enfarktüs adı duyulmazdı, anjindöpuatrin, miokard filan dediler, tam yedi gün yaşadı ve haftasına teyzemin Nişantaşı'ndaki evinden kaldırdılar cenazesini. O cenazenin arkasından kaç adım yürüdümse, hepsini sanki yüreğimin üstüne basarak yürüdüm. Annem, o senin büyük nenenin ne yıkılmaz, çelik güçlü bir kadın olduğunu, o gün anlar gibi oldum, Gülleyle. Kocasını yitirdikten sonra, sıra ile dört çocuğunun üçünü feci biçimde yitirdi de tek geri kalan çocuğu olan beni yaşatmak için uğraştı 82 yaşının son demine kadar. Gülleyle, ben bugün böyle dayanıklı isem neneni içimde taşıyordum da ondandır. Neneni ömrümün sonuna kadar saygı ve övünçle anmanı isterim. Onu birkaç yıl görmüş, sevmiş olman sana büyük bir kıvanç olsun!

DÖNÜŞ

Tren gürültüsü, tekerleklerin raylar üstünde hoplaya hoplaya dönüşü insana tatlı bir ninnidir. Annem ve Fazıl'la paylaştığımız kompartımanda beni uyutmuyor, tersine uyanık tutuyordu bu ninni. Düşünüyordum. Ömrümde ilk kez olarak içinde bulunduğumuz durumu olanca açıklığıyla bildirmişlerdi bana. Kötü, kötünün kötüsüydü bu durum. Babam öldükten sonra bizim Brüksel'de kalmamız için hiçbir olanak yoktu. Para yoktu kısacası, oysa eski hayatımızı sürdürmemiz çok para isterdi. Peki, ne olacaktı? Fazıl ilkokulun beşinci sınıfını bitirmiş, altıncı sınıfa girecekti, benimse önümde daha iki uzun yıl vardı, lisenin son iki en zor, en dolgun ders yılları. Annem vakit geçirmeden planlarını kurdu ve düşündüğünü bana açıkladı: Brüksel'e dönecek, birkaç ay evimizde kalacaktık, kendisi işleri düzene sokacak, mobilyaları satacak ve toparlayabildiği para ile İstanbul'a dönecekti. O güne dek teyzemle birlikte oturan dedem ayrı bir apartman tutacak ve bizi orada barındıracaktı. Ehat İstanbul'da kalmıştı, eniştemin işinde çalışacaktı. Fazıl ilkokulu bitirmiş olarak dönünce, İstanbul'da bir ortaokula yazılacaktı. Ama ben, ben ne olacaktım? Annemler Brüksel'den ayrılmadan önce ikinci sınıfı bitirsem bile, son sınıf kalıyordu. Bu son sınıfı nerede, kimin yanında kalarak tamamlayabilecektim?

İşte o belli değildi. Ben de mi İstanbul'a dönmek zorunda kalacaktım? Bunca çaba boşuna mı gidecek, Batı'nın en üstün öğrenimine böyle parlak bir açılıştan sonra, klasik lisenin kapıları bana son yılında mı kapanacaktı? Oysa liseden sonra üniversiteye gitmeyi çoktan kurmuş, gidemeyeceğimi bir an olsun aklımdan geçirmemiştim. Çocukluğumun avukat olmak, hemşire olmak gibi ham hayalleri çok daha gerçekçi ve tutarlı amaçlara yer vererek silinmişti kafamdan. Asıl sevdiğim ve başardığım dersler madem Latince, Yunanca ve Fransızca idi, üniversitede de bu bilim dallarından birini seçecektim. İkircikli olduğum bir nokta, klasik filoloji mi, Roman filolojisi mi, hangisinin en uygun olduğuydu. Üniversiteye bir giriş sınavı vardı, zorluğunu anlatmakla bitiremezdi öğretmenlerimiz: Klasik filolojiye girebilmek için, Fransızcadan Yunancaya yüz kelimelik bir çeviri yapmak gerekiyordu, hem de sözlüksüz. Latinceye çeviri haydi neyse, ama Yunancaya? Korkunç görünüyordu bu sınav bize. Klasik filoloji okuduktan sonra öğretmen olarak yetişebilirdi insan, iyi ama ben Belçika'da öğretmen olamazdım ki. Öğretmenlik mesleğine yeteneğim ve büyük sevgim olduğunu anlamıştım, ama nerede ne öğretmeni olabilirdim? Yine en iyisi Roman filolojisine girmekti, Fransızca, Latince, bir de İtalyanca ya da İspanyolca bildim mi, Türkiye'ye dönüşte sağlam bir yol tutabilir, belki akademik kariyere girebilirdim. Ama akademik kariyer diye bir şey var mıydı, üniversite var mıydı Türkiye'de? Bunu araştırmanın ne gereğini duymuş, ne de fırsat bulabilmişim İstanbul'da kaldığımız kısa süre içinde. Her şey o kadar çabuk olup bitmiş, günü yaşamaktan gelecek için planlar kurmaya ne vakit, ne de fırsat bulabilmişim. Lisede klasik öğrenimi kendim seçmiş, bu yönde ailemden hiç ilgi ve destek görmemiştim. Söylemeseler de, benim bu uğraşımı bir esinti, yersiz ve tutarsız bir çocukluk

hevesi saydıkları belliydi. Hiç unutmam, iki yıl Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi'nde var gücümle çalıştıktan ve asistan da olduktan sonra, günün birinde ağabeyim “Bu kaprisin daha ne kadar sürecek?” diye çıkıştıydı bana. Başıma geleceğı biliyor, trenin sallantısında uykusuz geçirdiğim gecelerde açık açık sezinliyordum: Ailem benim okumama engel olacaktı, yurda döner dönmez gelişigüzel bir kocaya vermek isteyeceklerdi beni. Tek destek olarak annemi görüyordum yanımda, o beni hiç olmazsa liseyi bitirene kadar Brüksel'de bırakmaya kararlıydı. Anneme güvenim sonsuzdu, onun istediğı taş çatlasa olur diye bir inanç vardı içimde.

Brüksel'e vardık. Résidence Palace'taki apartmanımız bomboş ve içinde birdenbire yaşam sönmüş gibiydi, ama ona kim bakar, daha bavulumu açmadan attım kendimi okula. Bir yıldan beri lisemiz Parc Léopold denilen Récidence Palace'ın arkasında büyük bir parkın içine taşınmıştı: Dört katlı, büyük pencereli, giriş kapısında görkemli bir merdiven bulunan ve güzelin güzeli işlenmiş demir bir kapı ile açılan bir yapıydı okulumuz. Bir yanında salkımsöğütlerle çevrili, sularında ördekler kuğular yüzen bir göl, arkasında Belçika'nın en ünlü iktisat ve ticaret yüksekokulu olan Solvay Enstitüsü bulunuyordu. Karşıda, biraz ötede, üniversiteye bağılı dışı okulu ve alabildiğine uzanan parkın en dibinde Brüksel'in zooloji ve antropoloji müzesi, milyonlarca yıl öncesinden kalma mamutlar, dinazorlar, dev gergedanlar, kaplumbağalar, her türden prehistorik hayvanın iskeletleri, en ufağından en büyüğüne dek yeryüzündeki canlıların hepsini göz önüne seren eşsiz, akıllara durgunluk veren bir müze! Giriş salonunda bulunan sekiz on metre uzunluğundaki kemikten devler beni ne kadar ürkütse de, üst kattaki renk renk kelebekler ve böcek koleksiyonları o kadar çeker, büyülerdi. Zooloji derslerimizin çoğı da orada geçerci.

Şanlı lisemize bir de isim takılmıştı: Lycée Emile Jacqmain. Bize adını veren *bourgmestre*, yani Belediye Başkanı Emile Jacqmain, o sıralarda daha yaşıyordu, uzun beyaz sakallı bir adamdı. Büyük hizmetler görmüş olacak ki, daha ölmeden Brüksel Belediyesi'nin tek kız lisesine adı verilmişti. Parc Léopold lise son yıllarımızın bir cennet dekoru içinde geçmesini sağladı. Ders aralarında bahçeye çıkar, göl kıyılarında gezerdik, öğleyin gruplar halinde parkın ağaçlık, çalılık yörelerine dalar, çimler üstünde oturur, gevezelik ederdik. Ve hele hele Solvay Enstitüsü ile komşuluğumuz bizi büsbütün heyecana düşürürdü. On beş on altı yaşlarında kızlardık, çevremizde hemen de hiç erkek yoktu, öğretmenlerimizin de hep bekâr oluşu erkekleri bizden apayrı birer yaratık olarak görmemize, onlarla arkadaşlık kuramamış olmamıza yol açmıştı. Bilmem bugün de öyle midir, ama Belçika'daki öğretimin bu tek yönlülüğü biricik kusuru gibi görünürdü gözüme. Okulumuzun en üst katında, camlı kubbe ile örtülü iki amfi vardı, biri fizik, öbürü kimya laboratuvarı idi. İkisinden de Solvay'in sınıfları görülürdü. Matematik gibi fizik ve kimyayla da pek aram yoktu, deneyler sırasında perdelerden karşıki oğlanlarla bakışıp gülüşmek başlıca eğlencelerimizden biri olmuştu. Belçika'da öğrenci yaşamı geleneklere göre epey canlı geçer, yılda bir kez Saint Verhaegen Günü üniversite öğrencilerine istediklerini yapmaya fırsat verir. Yapmadıkları da kalmaz: Sokaklarda akıllarına esen kılıkta bağıra çağıra, açık saçık şarkılar söyleye söyleye dolaşırlar, cam çerçeve kırarlar, mağazaları, tavernaları basarlar, sabahlara kadar ellerinde bira ve şarap şişeleri ile sarhoş gezerler, Manneken Pis heykelinin karşısına geçip hep birden işerler, bir cümbüş, bir rezalettir gider. Koruyucu diye benimsedikleri Aziz Verhaegen'e sığındıkları için kimse ses çıkarmaz, polis işe karışmaz, o günün geçmesini bekler. Bir

gün son sınıftaydık ve dersimiz akşam beşe kadar sürmüştü, karanlıkta ufak bir grup halinde parktan dışarı çıktık ki, ne görelim, tuhaf kılıklı bir grup öğrenci küfürler savurarak ve laf atarak peşimize takılmış. Deliler gibi koşmaya başladık, geride kalmış bir kıza çelme takıp yere düşürdüler, ama o kadarı ile kaldı. Ertesi gün öğretmenler toplantısı oldu, artık okul kapıcısının bizi akşamları çıkınca tramvaya kadar götüreceği, Saint Verhaegen günleri de öğleden sonra ders yapılmayacağı kararlaştırıldı. Epey korkmuştuk, ama yine de memnunduk bir serüven yaşadık diye.

İstanbul dönüşü sınıfa girdiğim ânı hiç unutmam. Öyle bir yas havası esti ki, yalnız benim babam değil, herkesin babası ölmüşmüş gibi. Tuhaf insanlardır Belçikalılar, soğuk ve kaba görünürler, ama bir insanı sevdiler mi, öyle sağlam bir sevgiyle severler ki, hiçbir şey koparamaz bu bağı. Sonradan düşündüm, biz Türkler konuksever geçiniriz, Avrupalılar bize o konuda yanaşamaz, konukseverlikte bizi aşamaz diye biliriz. Oysa yanlıştır bu kanı, Avrupalıların konukseverliği belki bizimki gibi cafcaflı değildir, gelişigüzel de dağıtılmaz, yani her önüne geleni Tanrı misafiri etmez Avrupalı, ama bir kimsenin insanca değerine ve erdemine inandı mı, ona evini açmada bizden hiç geri kalmaz, daha hesaplı kitaplı verir belki, ama bilinçle verir. Bir güvence- dir onların bu davranışı, erdeme bir güvence, ama ilerde döneceğim bu konuya. Okuldaki bu karşılama trendeki kuşkularımı birden siliverdi: Liseyi bitirecektim, bitirmemi sağlayacaktı bu içinde yetiştiğim okul. “Alma mater” derler üniversiteye Batı ülkelerinde, “sevecen ana” anlamına gelir. Evlenmemiş öğretmenlerle dolu bu lisenin ne denli bir sevecen ana olduğunu anladım o zaman...

Bundan sonraki Brüksel anılarını anlatmakta bir yarar var mıdır, diye bir kuşkuya kapıldım, Gülleylâ. Evet, bu

kitap sana yazılıyor, senin adın altında ÷lkemin gençlerine seslenmek dileğini de taşıyor, ben de kendimi –ama neden kendimi, en iyi kendimi biliyorum da ondan– anlatmak, daha doğrusu öğrenim yıllarımı anlatmak hevesine düşmüşüm, amacı da sana ona belki bir yararı dokunur diyedir. Ama seslendiğim Türk gençlerinin epey dışında ve uzağında oluşan birtakım olaylar, insan ilişkileri ne denli ilgilendirebilir çok ayrı koşullar içinde yetişen bizim gencimizi? Bir roman yazmıyorum ki. Böyle bir soyutlamaya girerek kendi yaşamımın dışında kalıcı bir yapıt ortaya sermek iddiasında değilim. O halde, bunca yabancı insan, bunca ad, bunca yalnız kendimle ilişkili görünen anının bir yararı dokunur mu sana ve senin simgelediğin Türk gencine? Kolay değil hepten bu soruyu olumlu yanıtlamak. Anlatayım ama nasıl anlatayım ki benim dışımda da bir kalıcı değeri olsun? Yazımı sürdürmeden ilkeler üstünde bir usavurma işlemi yapmak gerekli olsa gerek. İki noktayı vurgulamakta yarar vardır sanıyorum.

Birincisi şu: Batılılarla, özellikle Avrupalılarla bizim alışverişimiz öyle çok eski değildir. Cumhuriyet döneminde gerçek, toplumsal ve insandan insana bir ilişki kurulmaya gidilmiştir. Biliyorsun, Cumhuriyet kurulduktan birkaç yıl sonra Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir okumaları için, başta Almanya'ya, Fransa'ya, daha azı İngiltere'ye, çok daha sonraları da Amerika'ya. Dışarıda okuyan ilk Türk öğrencileri de sonradan gelmiş, yeniden ve Batılı ilkelere göre düzenlenen üniversitelerimizde öğretim üyesi olmuştur. O zaman bunların sayısı azdı, bugün çok daha çoktur ve ne yazık ki, dışarıda okuyanların büyük bir bölümü ÷lkeye dönmez, daha elverişli yaşam koşulları bulduklarından okudukları ÷lkelere kalırlar. Böylece beyin göçü denilen olgu baş gösterir. Dışarıda kalmış, dışarıda meslek tutmuş yurttaşlarımızın

sayısı kaçtır bugün, bilemem, ama çoktur ve yurdumuz için büyük zarardır. Ne olursa olsun, dışarıda okumaya giden gençlerimizin büyük çoğunluğu yükseköğretim dönemlerinde başlatırlar bu dışta yaşamı, böyle olunca da ilk alışverişleri üniversite düzeyindeki yaşlıları ile olur. Yani çocukluktan dış ülkeyi tanımak, yaşamak olanağını bulamazlar. Bu bakımdan bir sürecin orta yerinde başlar ilişkiler. Batılının ilk çocukluktan aile yaşamını bilmezler, öğrenemezler. Ne kadar benimseseler çevrelerinin yaşama koşullarını, onun kökenine inemedikleri için kimi olguları, nitelikleri bilmez ve onlara yabancı kalırlar. Bunun içindir ki benimsedikleri yönler ya yüzeyde kalan bir cila ya da bir özentî biçiminde belirir. Çokluk kendi gelenek ve göreneklerini unutmak, küçümsemek ve sonuçta kökeninden habersiz oldukları bir uygarlık ve kültüre bilinçsizce sarılmak durumunu yaratır onlarda. Çok sakıncalı bir durumdur bu, çünkü önce de sözünü ettiğim tuhaflıkları çıkarır ortaya: Almanya'da okumuş bir Türk genci fazlaca Almanlaşıp bu niteliği bir damga gibi taşır ömür boyu ya da aldığı değerlerle kendi ulusal değerleri arasında bir bileşime varamaz, öyle bir dengesizlik oluşturur ki, örneğin Almanya'da yaşadığı sürece fazlasıyla Alman gibi davranır, yurduna döndüğünde, yurdunun koşullarına uymak için algılarının tümünü atarak Batılı olmak şöyle dursun, tersine daha da Doğulu bir tutum ve davranışın içine girer. Yanılmıyorsam, Tanzimat döneminden bu yana büyük bir sorun olarak karşımıza dikilen bu olgu romancılarımızın da ilgisini çekip birçok yapıtlarına konu olmuştur. Bugün artık roman konusu olmuyorsa da, tartışması süregelen, yine de çözümlenmemiş bir ana sorun olarak dikilir karşımıza. Tutucularımız, gericilerimiz dışarıdaki teknik ve bilimle alışverişte bulunan gençlerimizin yalnız kimi yöntem ve beceriyi elde ederek, kafa yapılarının hiç değişmemesini isterler. Eski

bir tartışma ve değerlendirme konusu bu. Her genç bugün de bu sorunla karşılaşır ve kendine göre çözümünü arar. Ne var ki uyumlu bir çözümü bulunmuş değildir, çünkü Batı'da bir süre kalmanın, yaşamının bize ne türden yararlar sağlayacağını saptamadığımız gibi, konuyu açık bir eleştiriye de vurmuş değiliz bugüne bugün. Sonucu acı olan, bu ilişkilerden neler almamız, neler almamamız gereğini bunca deneyden sonra bugün de saptayamamış olmamız. Oysa, düşünüyorum da, ülkemizde bir sağlam düşün kurulacaksa, bu tür alışverişin ilkelerini en başta çizmek, vurgulamak bu düşün sürecinin başında gelmeliydi. Kimi insan diyecek ki, biz Batı'dan demokrasi dersi almalıyız, doğrudur, bu yolda hep Batı'yı örnek alarak kendi oluşumumuzu ölçüp biçebiliriz, nitekim yapılıyor bu iş. Her gazete yazısında rastlarsın bu karşılaştırmalara. İnsan değerleri ve kültür anlayışı üstünde de durulur. Belki daha az durulan ya da benim asıl dikkatimi çeken bir nokta şudur: Batı'nın erdem anlayışı. Elbette ki insan değerleri ve demokrasi süreci bu ana kavrama dayanır. Erdem kavramı da Batı'ya klasik kaynaklardan gelir. Yunan-Latin uygarlığı, kültürü, falan filan. Bizim için işin bir sakıncalı yönü, klasik değer ölçülerine Batı'da dinsel bir gelişimin katıldığı ve çağdaş uygarlığın Hristiyanlıktan soyutlanamayacağı sorunudur. O yüzden olduğu gibi almaya, özümsemeye olanak yoktur. Bunlar önemli tartışma konuları. Gülleyle, senin kafanı bu sorunlarla şişirmek, kendim de bu tür bir tartışmada görüş açıklamak istemem. Uymaz çünkü bu yazılarımin havasına. Doğrusu, kendi görüşlerimi uluorta sermek hakkını da görmüyorum kendimde. Ancak Avrupa'da bir dönem yaşadım, tam alıcı, körpe olduğum bir yaşta iken, bugün ise çok yaşlı olarak o zamanki algılarımin bilincine varmak, varmaya çalışmak ödevimdir. Bu bilincin özünde bu yaşam süresince rastladığım bir erdem anlayışı yatar kanısın-

dayım. O yıllarda elbette ki böyle bir düşüncenin ayrımına varmış değildim. Bu erdem anlayışı bize lisedeyken okutulan derslerde yansıdığı gibi, günlük yaşamın tümünde ve en ufak ayrıntısında da görülüyordu. İçinde yaşadığım çevre orta halli insanların çevresiydi, ekmek paralarını bir yaşam boyu emekleri ile kazanan, fakat bolluk içinde değilse de, rahat yaşayan, okumuş ve okumalarının ürünlerini meslekleriyle, özellikle öğretmen olarak aktaran kişilerdi bunlar. Devlet yönetiminde bir yerleri olmadığı gibi, sanat ve edebiyat çevrelerinde de rol almamışlardı. Küçük burjuva aydınlarıydılar sadece. İşte bu çevrelerde çok genç yaşında yaşamış olmam bu yaşantımı dile getirmeye değer kanısındayım. Dediğim gibi, Avrupa burjuvazisini anlamak ve onun sınıf bilincine temel olan erdem görüşlerini saptayabilmek bakımından önemli. Onun için, gel de ilgi uyandırır mı, uyandırmaz mı, kişisel mi değil mi kuşkuvarına boş verelim de, anlatımı bu aşamada da sürdürelim. Yani aklımda kalan anıları olduğu gibi sıralayayım.

* * *

Babam öldükten sonra Brüksel’de kalıp öğrenimimi sürdürebilmeyi iki aileye borçluyum: Biri arkadaşım Evelyn’in ailesi Menkesler, öbürü evlerinde kaldığım Kesseler kardeşlerdir. Bana kol kanat açan bu insanları sana yakından tanıtmak gerek, Gülleyle. Cos hayranlığı ile birbirimize bağlı olduğumuz Evelyn varlıklı bir ailenin kızıydı. Babası Hugo Menkes Viyana asıllı, kırçıl sakallı, babacan bir adamdı. “Continentale Menkes” adında uluslararası bir nakliye şirketinin kurucusu ve sahibiydi. Ona Onele Hugo, Hugo Amca derdim: Tante Lily dediğim karısı ise kendine özgü karakterde bir kadındı. Hem eli çok sıkıdır, hem de her fırsatta eş dost, konu komşu kim varsa, onlara armağan dağıtmakla vakit geçirir, herkese armağanını çok önceden ve düşünce taşına alır, dolabında fırsat kollayarak saklardı. Ailece

kendi kızları gibi benimsemişlerdi beni, Uccle Bölgesi'ndeki villalarında da, La Hulpe denilen sayfiye evlerinde de bir oda ayırmışlardı bana. Yıllar geçip Belçika Alman saldırısına uğrayınca Evelyn yeni evlendiği Dr. Henri Tagnon ile Amerika'ya göçmek zorunda kalmış, orada uzun süre kanser enstitüsünde profesör olarak çalıştıktan sonra, Avrupa özlemini yenemeyerek dönmüşlerdi Brüksel'e. Yeni yaptırdıkları evleri biter bitmez de bana bir mektupla odamın hazır olduğunu, ne zaman istersem gelebileceğimi yazmışlardı. Böyle sağlam bir kardeşlik kurulmuştu Evelyn ile aramızda.

Menkes ailesi müzik meraklısıydı. Evelyn ile ablası Hilda piyano, kardeşi Eddy viyolonsel çalardı. Evlerinde oda müziği geceleri düzenlenirdi. Evelyn ayrıca solfej eğitimi görür, korolara katılırdı. Şimdi de bir sakat çocuklar korosu yetiştirmişti Brüksel'de. Lisedeki müzik öğretmenimize Evelyn notalar sağlar, öğrenimin yüksek düzeyde tutulmasına katkıda bulunurdu. Lise son sınıfında bale dersleri de almış, kendi tiyatro sahnemizde birkaç başarılı temsil vermiştik. Görüyorsun ya, yemek pişirmeden gökbilimine varıncaya dek –geceleri Brüksel rasathanesine gittiğimizi ya da elimizde bir gök haritası ile yıldızları, burçları incelediğimizi anımsarım– okumadığımız, ilgilenmediğimiz konu kalmamıştı, kültüre varan bütün yolları açmışlardı bize. Ama ne diyordum, evet, annem gittikten sonra Brüksel'de kalabilmemi Menkes ailesi sağladı bana. O sıralarda lisemizin müdürü Melle Jeanne Kessler adlı bir Flamanca ve Almanca öğretmeni idi. Kızıl saçlı, iri, uzun boylu, dürüstlüğü ve iyi kalpliliği ile ün salmış yaşlıca bir kadındı. Çoğu öğretmen gibi o da evlenmemişti. Bizim sınıfımızda dersi olmadığı için onu az tanır, ama çok saygı besledik. Menkeslerin iyi ahababı idi Kessler ailesi, Jeanne Kessler Hilda'nın hocası olmuş, onu Alman filolojisine yöneltmişti. Menkesler ne

yaptıysa yaptı, bilmiyorum, ama günün birinde Evelyn bana geldi dedi ki, Kesslerlerin evinde boş bir oda varmış, beni oraya pansiyoner olarak alabileceklermiş. Müdirenin evinde pansiyoner kalmak, bu ne demektir, düşün bir kez Güllejlâ! Kimseye vergi değildi bu. Sonradan da anladım ki, boş oda filan yoktu, hiçbir zaman evlerine kiracı da almamışlardı. Kessler ailesi bir yaşlı anne ile dört kız kardeşiler, dördü de öğretmen, ama biri evlenmiş ve kocasıyla Kongo'ya gitmiş, orada yepyeni bir eğitim metodu, Decrolly metodu ile öğretim yapıyorlardı. Belçika'ya bir döndüklerinde ailenin o zaman oturduğu Square Coghen'deki evi yaptırmışlardı. Üç katlı evin birinci katında karı kocanın dairesi ile annelerinin yatak odası vardı. Salon olarak kullanılan bu daire Kongo'dan getirilmiş bir sürü fildişi eşya, heykel, maske ve ilkel silahlarla doluydu. Uzak ülke el sanatlarının modern ev döşemeciliği ve süslemede kullanıldığını ilk kez görmüş, şaşmıştım. Bir müzeden farksızdı benim için burası. İkinci katta öbür iki kız kardeşin odaları bulunuyordu, bu arada da bana verilen Jeanne Kessler'in yatak odasıydı. Çok güzel bir odaydı bu, rüstik mobilyalarla döşeli, maundan bir çalışma masası, hasır sandalyeleri, güzel bir batık dokumayla örtülü bir sediri ve duvarları çepeçevre röprodüksiyonlarla çevriliydi. Müdirem nereden bulmuşsa bulmuş duvara bir de Boğaziçi gravürü asmıştı.

O canım aileyi anlatmalıyım, Güllejlâ, sonsuz bir minnet beslerim onlara. Zemin katında bahçeden girerken bir oturma odası, geniş şömineli bir yemek odası ve mutfak vardı. Büyükanne pencerenin önüne yerleştirilmiş koltuğunda gün boyu oturur, çorap örür ya da yamardı. Uzun etekli, gümüş saçları sımsıkı taranmış, bedeni dimdik, ciddi ve yorgun bakışlı bir ihtiyardı. Dürer'in tablolarından çıkmış gibiydi. Büyüğü Mademoiselle Julienne Kessler öylesine şehla idi ki,

bir gözünü eliyle kapatmadan bakamazdı yüzünüze. Ablası gibi ortaokul öğretmeni olan Mademoiselle Maria tıpkı annesine benziyordu, renksiz ve cilalı gibi gergin yüzüyle. Kongo'daki kız kardeşlerini o zaman görmemiştim, ama Jeanne gibi kızıl saçlı olduğu çocuklarından belliydi. Yedi yaşındaki Sanki –Kongo dilinden alınmış bir addı bu– ve onun beş yaşındaki erkek kardeşi Jean-Pierre kıpkızıl saçlı, yüzleri çil çil çocuklardı. Kız, büyük yeşil gözleri ile güzel, oğlan ise tıpkı bir havuca benziyordu. Bu iki çocuk beni arkadaş olarak öyle benimsediler ki, yakayı kurtar kurtarabilirsen. Oyun oynayalım diye rahat vermezler, ders çalıştırmazlardı. Öğretmen teyzeleri ise onları büsbütün özgür bırakır, karışmazlardı, bir kez azarladıklarını duymamışım. Bu evlenmemiş üç kız, kardeşlerinden doğma iki çocuğu ölesiye severler, ama hiç belli etmezlerdi. Düşkünlükleri yalnız onların dersleri, okumaları, yetişmeleri ile aşırı derecede ilgilenmelerinden belli olurdu. Ne var ki bu konuda tüm öğrencilerine aynı derecede düşküncü bu üç öğretmen. Başka konu yoktu evde: Şu öğrenci iyi not aldı, bu öğrenci ödül aldı, üniversite sınavını başarıyla kazandı, şu ya da bu okula öğretmen olarak atandı. Öğrenci, öğretmen, dünyada başka insan yoktu sanki, tüm ülke bir okula dönüşmüş, nüfusu da eski öğrenciler, iyi öğrenciler, başarılı öğrencilerden oluşmuştu. Kazara bir öğrenci sınıfta kaldı mı, saatler süren bir tartışmadır giderdi oturma odasında, ne oldu, nasıl oldu diye her kafadan bir ses çıkar, büyük bir yıkımı önlemek gibi bir davranışa girilirdi, sonunda ne yapılır, edilir başarısız öğrencinin günün birinde başarı kazanması sağlanır, rahat edilirdi. Bu öğretmen ruhlu kadınların bir kez olsun bir öğrenciye ya da bir çocuğa yüksekte bakarak öğüt verdiklerini görmedim, duymadım. Tam bir eşitlik içinde konuşurlar, tıpkı yeğenlerini nasıl severlerse, öyle severlerdi bütün öğrencile-

rini, derinden bir bağıllıkla, ama dışta bir umursamazlıkla. Verileri sonsuzdu, aldıkları ise hiç, yani saygı ve sevgi bekler gibi bir tutumları da yoktu. Kimseyi azarladıklarını duymadım bunca yıl boyu. Müdire olarak Jeanne Kesseler'e okulda öğrenci öğretmen kim varsa, sınırsız bir sevgi beslerdi, ama nedenini kimse bilmez, kimse sormazdı birbirine. Şimdi anlıyorum ki, bu gerçek öğretmenler öğretmenlik erdemini bir ülkü, neredeyse bir din gibi benimsemişler, kendilerini tüm varlık ve benlikleri ile bu ülkeye vermişlerdi. Simgesel erdemlerdi bu ihtiyar kızlar. Bir uygarlığın orta direklerinden. Böylesi öğretmen bizde pek yoktur, Gülleyle, olmadığı için de öğrencinin öğretim süresindeki mutluluğu hemen hemen sıfırdır. Okul aslında bir tapınaktır, Cos ya da Jeanne Kesseler gibi bu tapınağın rahibeleri kendi tutum ve davranışları, kendi inançlarının derinliği ve sağlamlığı ile kazanırlar gelen gideni davalarına. Çünkü düşünüyorum da şimdi anlıyorum, bu öğretmen kadınlar için asıl amaç, asıl erek puan vermek, sınıf geçirmek değil, gençleri kendi yollarına kazanmaktır. Ondan bu tartışma, bu telaş, bu tek düzen ilgi açıları, bu hiç tükenmeyen basmakalıp konuşmalar. Kafam şişer, canım sıkılır, dünyada başka konu yok mu, diye kaçırdım odama. Oysa sanattan da, edebiyattan da, politikadan da, insanla ilgili her konudan da anlardı bu kadınlar, ama kendilerini adanmışlardı öğretim sorununa bir kez, bu sorunun ancak adanmışlarla çözümlenebileceğini biliyorlardı herhalde. Biz biliyor muyuz? Neerde! Bilmekten çok uzağız ve ben Türkiye okullarında bu Kesseler kardeşler gibi bir tek öğretmene rastlamadım, ne yalan söyleyeyim ve de kimseyi kırmayayım.

Kesselerlerin evine ilk taşındığımda yaz gelmiş, tatil başlamıştı. Onlar yazın İsviçre'ye gidiyorlardı, Grindelwald denilen bir dağ köyünde ev tutmuşlardı. Beni de götürdüler,

kiraladıkları şalenin üst katında tavan arasındaki bir odada günde bir frank vererek kalmamı sağladılar. Menkes ailesi de oraya gelmişti. Çoluk çocuk büyükler, hep birden dağlarda uzun geziler yapıyorduk, sabah erkenden çıkıp akşam geç vakit dönüyorduk. Yemeklerimizi de piknik olarak yanımızda götürerek. Grindelwald'e gelmeden Bâle'de bir gün kalıp dağ kılıgımı düzmüştüm: Altı çivili kalın botlar, yün soketler, sivri uçlu bir baston, o kadar. Pantolon almamıştım, o yıllarda dağda bile pantolon giymek moda değildi herhalde. Saatlerce yürümekte, tepelere tırmanmakta en ufak bir güçlük çekmiyordum. Yorulmamak, soluk soluğa kalmamak için dağda nasıl ağır ağır yürümek gerektiğini öğrenmiştim. Yükseklik bana dokunmak şöyle dursun, iyi geliyordu. O kalp sakatlığı lafı sürüp gidiyordu, ama ben hiç aldırmadan ve kimseye de söylemeden hem okulda her türlü jimnastiği yapmış, hem de yasakların hiçbirine uymamıştım. Tutuklandığım 10 Temmuz 1971 gecesinden birkaç saat önce doktoruma gitmiştim. Kalbimi dinledi ve "Senin kalbinde bir kusur bulan hekim eşektir!" dedi. Bense güldüm, çünkü kusuru birçok doktor gibi kendisi de bulmuş söylemişti. Diyeceğim şu ki, Gülleylâ, sırrı çözülmemiş, ilacı bulunmamış büyük hastalıkların dışında insan sağlığını aklıyla, istemiyle etkileyebilir, düzeltebilir. Bunu böyle bilesin.

Grindelwald'den döndük ve son sınıf derslerine başladım. Sınıfta on beş kişi kadar kalmıştık, ötekiler yolda dökülmüş, okuldan ayrılmış ya da Yunancadan kurtulmak için Latince matematik sınıfına geçmişlerdi. Bu son yıl bana hiç de zor görünmedi, özellikle Fransızca üslup, yani iyi yazı yazma ve iyi konuşma dersleri beni çok sarıyordu. "Rhétorique" Yunanca konuşmak, söz söylemek anlamına gelen fiilden türeme bir sözcüktür, hitabet, yani iyi konuşma sanatı

demektir. Bu adı taşıyan son sınıfta güdülen amaç, öğretim konusu olan dillerde düşüncenin en uygun, en etkili biçimde nasıl dile getirildiğini bize inceleme yoluyla göstermektir. En başta Fransızca geliyordu, dil ve düşünce mantığı, *syntaxe*, yani cümle kuruluşu, çeşitli üsluplar ve bu yoldaki tarihsel gelişme. İnsanlar nasıl düşünmüşler ve düşüncelerini nasıl dile getirmişler. Dilbilimine, yani filolojiye bir çeşit girişti bu ve bu ders beni hepsinden çok coşturuyordu. Fransız edebiyatı derslerinde gerek şiir, gerekse düzyazıda en büyük biçem (üslup) ustalarını inceliyorduk: Montaigne, Boileau, Racine, Flaubert, Proust... Bu dersleri lisemizin en seçkin Fransızca öğretmeni verirdi. Benim coşkumu gözlerimden sezmiş olacak ki, derste beni her zaman ilk sıraya, tam karşısına oturturdu. Latince ve Yunancada büyük hatiplerin eserlerini okurdu: Çiçero ve Demosthenes. İyi düşünme, iyi konuşma ve yazma, insana bundan daha yakışır bir amaç olamazdı benim gözümde. Bayılıyordum güzel dile, güzel üsluba. Çiçero'nun Catilina'ya karşı söylevini odamda yürüyerek ve jestler yaparak okuyordum. Sanki karşımda Roma Senatosu ya da Forum'da halk toplanmış da, ben kürsüye çıkmış, yüzlerce insana seslenerek büyük bir suikastın suçlusu Catilina'yı sözlerimle kamçılıyor, yerden yere vuruyordum. Ah Gülleyle, bu söylevin metni şimdi elimde olsa, sana birkaç cümlesini yazardım buraya, ama yok, belleğim de öyle zayıf ki! "Cui profuit?" diye bağırır Çiçero, "Kime yaradı?" Hukuktan pek anlamam ama sanırım ki işlenen bir eylemin, bir suçun asıl failini bulmakta, saptamakta bu eylemin en çok kimin işine yaradığı araştırılır bugün de.

Ablam Akile kocası ile birlikte Anvers'te otururlardı. Escaut Irmağı'nın ağzında, Belçika'nın en büyük liman ve ticaret şehridir Anvers. Hafta sonları trenle oraya gider, pazar akşamına kadar kalırdım. Anvers, Belçika'nın öbür

kentleri gibi sanat eserleri, anıtları ile dolu değildir, ama bir katedrali vardır ki, içindeki yirmi metre boyundaki bir tablo dünyada biriciktir: Rubens'in haçtan indirilen İsa resmi. Bu resme bakmaya doyamazdım, Rubens'in canlı kanlı kadın ve çocuklarından daha çok etkilerdi beni. Anvers'in bir de hayvanat bahçesi ünlüydü. Oraya da sık sık giderdik, ama asıl hoşlandığım geziler, senin annen olacak küçük Semra'yı evin önünde arabacıyla gezdirmektir. Yeni kurulmuş bir mahallede otururlardı, önü alabildiğine düzlük, uzaktan deniz rüzgârı eser, Kuzey Denizi'nin sisli puslu havası içinde saatlerce dolaşırdım çocukla. Konuşmazdık, çocuklarla konuşmaya gerek yoktur, anlaşma ve birlik kendiliğinden kurulur. Yoğun bir yalnızlık içinde duyardım kendimi. Bu kıyıları göz alabildiğine uzanır belirsizliğe doğru, toprak nerededir, deniz nerede başlar, anlaşılmaz, gri bir bulut içinde silinmiştir bütün sınır çizgileri. Limanda doklar, vapurlar görülür, ama daha öteye bakıldı mı, ufuk tek renk ve belirsizdir. Yağmur çiseler durur, ama yağmurun da başlangıcı, bitimi yoktur, insan yeryüzünde değil de, gökte bulutlar arasında yaşar gibidir. Bu yüzden büzülür, büzülür, sırtındaki yağmurluğun altında kendi içine kapanırsın. Bu hava, bu bitimsiz nem Belçikalıları etkilemez mi? Çok güler yüzlü, mutlu görünümlü kişilerdir genellikle Belçikalılar, çoğu aşırı ciddi, somurtkan ya da saldırgan, iğneleyici insanlardır. Bir yerde de çok kararsızdırlar, ne yapacaklar, nereye gidecekler, saatlerce tartışırlar, sonsuzca planlar yaparlar önceden. Coşku ve atılkanlıkları hiç yoktur. Havanın kararsızlığından olacak bu da.

Kessler kardeşlerin evinde çok mutluydum aslında, ama bir sorunla baş edemiyordum bir türlü: yemek sorunu. On yedi on sekiz yaşlarında bir kız ne yediğine, nerede ve nasıl yediğine pek aldırmaz, yemek konusu hele benim için en

sonda gelen önemsiz bir konuydu. Nowilein beni alıştırırmıştı önüme konan yemeği sevsem de sevmesem de sonuna kadar yemeye, tabağımı boş ve temiz olarak geri vermeye. Ama gel gör ki, Kesselerlerin evindeki yemekler benim için o kadar yabancı, öyle berbattı ki, yemek yemek bir problem oldu. Lisede ders programı şöyleydi: Pazartesi, çarşamba ve cuma günleri hem sabah, hem öğleden sonra ders vardı, öbür günler öğleyin çıkar eve dönerdik. Öğle yemekleri Belçikalıların evlerinde çok biteviyedir. Bir çorba vardır, bir et yemeği, patates ve sebze. Ama akşam yemekleri bir işkenceydi benim için, çünkü her akşam aynı şey yenirdi: bir dilim jambon, yanında Belçika'da "chicorée" denilen ve sebze olarak da, kavrulup kahveye karıştırılarak da kullanılan yeşil-beyaz yapraklı bir çeşit hindiba. Bu nesneye Belçikalılar bayılır, gerçekten de alafranga kahveye az ölçüde karıştırılan şikore ona acımsı bir tat, hoş bir koku verir, ama suda haşlanmış sebze olarak öyle acıdır ki, yut yutabilirsen! İlk gün kıvrandım, yutamayacağımı sandım. O yetmiyormuş gibi, bir de "rhubarbe" denilen sebze ile meyve arası bir yemiştten yapılmış komposto çıkardı önümüze, ağızda gıcır gıcır, lif lif, hem ekşi hem tatlı bir şey. Akşam yemeğinde en çok Hollanda peynirini severdim, karpuz boyunda kırmızı top peynirler alınırdı eve, ama büyükanne o peyniri tepesinden başlayarak kâğıt gibi ince dilimlere böler, her birimize bir dilim uzatırdı. Çok güzeldi, ama tadına doyamadan eriyiverirdi peynir ağzımda. Bir dilim daha istesem mi, istemesem mi? Hiç protokol yoktu Kesselerlerin sofrasında, yemeğini bitiren kalkar işine giderdi. Ben de yarı aç, yarı tok kalkar, içim açlıktan çok, bu sevmediğim yemekleri yiyip yutmak için gösterdiğim çabadan burkulurdu. Bu böyle bir süre gitti, Gülleyle, sonunda şikoreye alıştım, hele fırında beşamel salçayla pişirildiği zaman bayağı hoşuma gidiyordu.

Brüksel’de yalnız kaldığım yıl kültür ve sanat gösterilerini en çok izlediğim yıldır. Brüksel’de, Palais des Beaux-Arts, yani Güzel Sanatlar Sarayı diye, Paris’in Chaillo Sarayı’na benzer, tiyatro konser ve sergi salonlarından oluşan büyük bir yapı kurulmuştu. Kentte La Monnaie denilen bir opera, birkaç tiyatro vardı, ama topluluklar Paris’ten gelirdi, yerli tiyatro yaşamı pek canlı değildi gibime geliyor. Oysa konserler pek parlaktı. Palais des Beaux-Arts’da haftada bir verilen konserlere abone olmuştum. Furtwaengler, Bruno Walter gibi büyük orkestra şeflerinin yönettiği konserlere gitmiştim, Beethoven’ın bütün kvatüorlarının çalındığı bir dizi konseri de izlemiştim. Bu konserlere elbette ki Evelyn ve ailesi ile giderdik. Ben müzikten anlamadığım için –ah anlamadığıma öyle de üzülürüm ki!– Menkeslerin etkisi altında değerdendirirdim konserleri. Operayı sevmezdi onlar, hele Wagner’e karşı düşmanlığa varan bir önyargıları vardı. Bunun nede-nini de sonradan anladım: Alman asıllı Yahudiler daha o zamandan Cermen ırkçılığını yücelten gösterilere karşı tepki duymaktaydılar. La Monnaie’de gördüğüm Tristan ve Isolde temsili beni çok etkilemişti, yoksa operalardan ben de hoşlanmazdım genellikle.

Resim ve heykel sergileri pek o kadar parlak değildi Brüksel’de o yıllar. Geçmişte kuşak kuşak ressam yetiştiren Belçika’nın en gözde ve en ünlü çağdaş ressamı James Ensor’du. Ben onu pek sevmemiştim nedense. Şunu belirtmek isterim ki, sanat hayatının ne denli canlılığa varabileceğini Belçika’da değil de, çok sonra 1950 sularında gidip kaldığım Paris’te gördüm. Belçika’da el sanatları, kitap baskısı, ciltçilik önemli bir yer tutar, mağazalar ve özellikle antikacı ve dekorasyon mağazaları ince bir zevkle düzenlenmiştir. Bu zevkin temelinde yalnız kendi ülkelerinin değil, dünyadaki bütün ülkelerin el sanatları ürünlerine olan ilgi ve merak

yatar. Vitrinlerde görülen güzel kitaplara yalnız bakmakla kalırdım, erişilemez pahada idi onlar, ama her ders yılı sonunda okul bize diplomamızla birlikte bir iki sanat kitabı armağan ederdi: Bizans tarihi, Gotik sanat, Belçika resim albümleri gibi okulun bana armağan ettiği kitaplar bugün bile süslemektedir kitaplığımı.

Aylar geçiyor, dersler ağırlaşıyordu. İki de bir yoklamalar, ara sınavlar yapılıyordu, ama asıl bitirme sınavının korkusu yaklaştıkça yaklaşıyordu. Çalışmak, gece odama kapanıp geç vakitlere kadar çalışmaya alışmıştım, pek sevmediğim matematik ve fen derslerine de hazırlanıyordum ki, bir terslik baş gösterdi: Kızamık oldum. Kimden geçti bilmiyorum, ama aslında fazla nazlı alıştırıldığım, çocukluk çağlarımda okula gitmediğim için, çocuk hastalıklarından hemen hiçbirini olmamıştım, suçiçeği dışında. Epey ağır geçti hastalığım, Akile Anvers'ten koşageldi, Kesseler kardeşler de çok iyi baktılar bana, iyileştim. Derslerden epey vakit kaybetmiştim, o yıl iki yolculuk da yapmıştık okulla, hem bu kez Belçika dışına. Biri Escaut ağzındaki bir Felemenk adasına, öbürü Londra'ya. Londra'da bir okulda konuk olmuş, British Museum'u, Tate Gallery, Westminster Abbey ve Londra Kalesi'ni gezmiştik. Tuhaftır, British Museum fazla etkilememişti o zaman beni, oysa 1962'de bir daha Londra'ya gidişimde en büyük yaşantım bu müzede Anadolu'dan alınıp götürülen eserleri görmek, incelemek oldu. İnsanın gözü ancak görmek istediğini görür. Bugün de en büyük emellerimden biri, bir daha şu müzeye gidip uzun uzun kalmak ve Anadolu'dan götürülen her parça taşı incelemektir. Aslında fotoğraf çekilmesine de izin verirler, orada çekilmiş çok güzel fotoğrafların satın alınmasını da sağlarlar. Şöyle ki bizim Ege'deki uygarlık merkezleri üstüne yapılacak bir kitap ancak British Museum'daki yapıtları değerlendirmekle

tamamlanmış olabilir. Londra'yı o gidişimde pek o kadar sevmemiştim, şimdi çok çeker beni o ilginç şehir.

Böylece ders yılı sona erdi erecek, Gülleyle, sonunda beklenen gün geldi çattı. Sınavlar kaç gün sürdü, anımsayamıyorum, nasıl geçti, onu da unuttum, pek canlı anılar bırakmadı bende bu önemli olay. Sonuçlar iyi çıktı, liseyi oranın deyimiyle “avec le plus grand fruit”, yani en üstün başarı ile bitiriyordum. O yıl büyük belediye salonunda, şehir meclisi üyelerinin ve kalabalık bir topluluğun önünde yapılan tören hepsinden daha parlaktı, diploma alacak öğrenci gruplarının başında beyaz jarse elbiselerimizle biz geliyorduk: Suzanne Backx, Azra Tevfik Ehat, Lucette De Vliegner, Gisele Adam... isimlerimiz okundukça sahneye çıkıyor, alkışlar arasında diplomalarımızı alıyorduk. Çok heyecanlı mıydım? Sanmıyorum, başarı sevinci değildi duyduğum, bitmişti, ömrümün bir bölümü bitmiş, ben başka, bilmediğim bir yaşama doğru yola çıkmak üzereydim. İçim öyle ağlamaklı idi ki!

Diplomalarımın Belçika milli eğitimi ve Türkiye konsoloslughunca onaylanması ile öbür hazırlıklar epey sürdü, ağustos başına geldik. Yalnız dönmüyordum yurda, yanımda ağabeyimin Belçikalı nişanlısı Magda vardı. O da pek neşeli değildi. Ehat'a kavuşup onunla evlenme sevinci annesinden, kardeşinden ve bütün çevresinden ayrılma acısına karışıyordu. Trenle Marsilya'ya indik, vapura bindik ve Napoli ile Paris'te birer tura katıldıktan sonra İstanbul'a vardık. Ayasofya'nın, Sultanahmet'in kubbeleri, minareleri, Sarayburnu, güverteden bakıyorum güzel İstanbul'a, ama benim asıl aradığım, asıl özlediğim aylarca mektuplaştığımız, güzel mektupları ile Brüksel'de Madame de Sevigne adı verilen anneciğim, benim biricik desteğim olan ve olacak annemdi. Gelecekte korkuyordum, ama onun varlığına da

güveniyordum. Beni okutamazlar diye bir kuşku vardı içimde, korktuğum da hemen başıma geldi. Vardığımız günün akşamı dedemin evinde bütün aile toplanmış, yemek yedik. Yemek yeni bitmişti ki kapı çaldı, ağabeyimin bir arkadaşı çıkageldi babası ile birlikte, Ehat'tan biraz küçük olan bir milyoner çocuğu, babası ise benim babamın çocukluk arkadaşı. Hemen anladım. Öfkeden içim içime sığmıyordu, ilk geldiğim gece bir talip çıkarıyorlar karşıma ha! Bir iki gün geçmesini bile beklemiyorlar. Gösteririm ben şimdi onlara! Çocuk da bana öyle güzel bir fırsat verdi ki: Bir marifetini göstermek üzere bir sinek tuttu, bir bardak su istedi, sineğin bir bir bacaklarını koparmaya koyuldu, sonra ne yapacağını bilmiyordum, ama elinden bardağı kaptığım gibi hışımla yere çaldım “Hoşlanmam ben böyle oyunlardan!” diye bağırdım. Buz gibi bir hava esti. Hani o İzmir'deki kuzu olayı, Azra gene o Azra. Sonradan şaka konusu oldu evde bir sinek için bir milyoner kocayı kaçırdım diye. Milyonlar vız gelir, ama ben adam olana kadar çok çektim, Gülleyle, frenleyemediğim coşkular, öfkeler, kırdığım potlar yıllar yılı kemirdi benim içimi. İstedğim, düşündüğüm gibi davranmak, yaydan ok fırlar gibi patlamamak, aşırı duygularımı gemlemek, olmuyordu. İnanmazsın belki, ama bundan birkaç yıl öncesine değin hep bu yüzden duyduğum pişmanlık içinde kıvrandım. İşlediğim bir suç mu vardı, hayır, ama ölçüyü tutturamıyordum bir türlü, davranışlarım belki insanca ama güzel olmuyordu. Yüzümün güzelliği çirkinliği artık üstünde durmadığım bir konuydu. Benim tek dileğim sevmek ve sevilmekti, o tadı da tatmıştım çocukluğumdan beri, ama insan olmak, güzel, yetkin bir insan olmak, işte bu ülkeye erişmekten uzaktım daha. Davranışlarım kafamın buyruğuna uymuyordu. Bir duyguya kapıldım mı, dümdüz gidiyordum uçuruma doğru. Kaç kez düştüm de

çaktım uçurumların içinden! Şimdi şimdi kendimi yönetmeyi başarıyorum, Gülleyle, o ne rahatlıktır, ne mutluluktur bir bilsen! Ellisinden sonra insan duruluyor, saydam bir su gibi temiz ve durgun olmaya, tepkilerini değil de, etkilerini dile getirmeye alışıyor. Biraz biraz memnun edebiliyorum kendi kendimi. Oldum olasıya başkalarından gördüğüm kötülük değil, benim başkalarına ve kendi kendime ettiğim kötülük üzdü beni. Ama bilincine vardım birçok konunun, kavramın bugün. İnsan mutluluğu nedir, ne değildir biliyorum artık. Mutluluğunu insan kendi yapar, bunu anladım. Asıl mutluluk da başkalarını mutlu etmektir. Ona çalıştın, hele başardın mı, senden güçlü, senden mutlu insan yoktur.

BİLİME AÇILIŞ

Kültüre açılış demedim ama bilime açılış diyorum, Gülleyle. Neden? Çünkü kültürün başı sonu, başlangıcı bitimi yoktur, insan bir kültürün içinde doğar, anasının ağzından duyduğu ninniden tut da, her gün içinde yaşadığı çevreden gelen algılar, etkilerle beslenir ömrü boyunca. Kendi ulusal kültüründen başka kültürlerle de alışverişe girebilir, onlardan da bir şeyler alıp faydalanabilir, zenginleşebilir. Ne var ki bir insana kültürlü diyebilmek için, o insanın taşıdığı kültürün bilincine varması gerekir. Nasıl anlatayım sana: Tut ki bir kutu içinde birçok elmasın vardır, sen o elmasların değerini bilmezsin, pırlıtlı taşlar diye onlarla oynar, süslenirsin. Ama gün gelir ki, kuyumcuya götürürsün bu taşları, o sana her birinin kaç para ettiğini söyler, o zaman varlığının değerini anlamış, bilincine varmış olursun: Yalnız parlak taş diye bakmazsın artık onlara, kendin ve başkası için onlardan ne gibi faydalar sağlayabileceğini öğrenmiş olursun. Ama varlıklar yalnız maddesel değildir bilirsin, ruhsal mı tinsel mi ne derler şimdi öylelerine, ama kafanı şişirmeyeyim, bugüne dek yazdıklarımı okudunsa, kültürün ne olduğunu anlamışsındır. Büyüdükçe, kültürün arttıkça daha da iyi anlayacaksın.

Gelelim bilime. Bilim nedir, Gülleyle? Sana onu nasıl tanımlayayım? Bak, insan doğar doğmaz yaşamını sürdür-

bilmek için bir savaşı başlamak zorundadır, yemesi gerek, burada doğa, yani tabiat ona hem dost hem düşmandır, güneş vardır ısıtır, toprak vardır besiler verir ona, ama kendiliğinden olmaz bu iş, insanın uğraşması, didinmesi gerekir doğadan bütün varlıkları koparmak için. Bir de korunması gerek, doğaya, yağmura, kara, saymakla bitmeyen bir sürü dertlere, afetlere karşı. Eh insan bu yeryüzüne geleli milyonlarca yıl oldu, ilkin bir hayvandan farksız olarak mağaralarda yaşadı. Sonra yavaş yavaş doğadan bir şeyler çıkarmak ve doğaya karşı korunmak için de araçlar yapmaya koyuldu. Ama aracın elverişli olması, gerçekten işe yaraması için onu ne amaçla nasıl kullanmak gerektiğini de öğrenmeli, toprak üstüne, güneş üstüne, yıldızlar, rüzgârlar, denizler üstüne bir sürü bilgi edinmelidir. İnsan bu amaçla çevresini tanımak çabasına girdi. O kadar çok öğrenecek, anlayacak şey vardı ki, evrenin kendisi kadar uçsuz bucaksız çözülecek sırlar karşısında kaldı. Yüzyıllarca uğraştı bu sırları çözmeye, birkaçını çözdü, ama çözülecek daha o kadar çok sır vardır ki, daha yüzyıllarca uğraşması gerek. Doğanın asıl büyük sırrını da hiçbir zaman çözemeyecektir herhalde. Çok eski zamanlarda insanlar kendilerini çevreleyen bütün doğal güçlerin birer tanrı olduğuna inanmış ve o tanrılara kurban kesmek, yalvarmak yakarmakla onlardan istediklerini elde edebileceklerini sanmışlardı. Ama güneşe ya da toprak anaya istediğin kadar tap, kurban kes, yalvar yakar, kendiliğinden sana besi vermez ki, çalışacaksın, kendi elinle alacaksın ne alabilirsen. Aslında bilim nedir, biliyor musun Gülleyle, bilim, insanın yaşayabilmek için giriştiği çabada kendisine yol gösteren bilgilerin tümüdür. Atatürk de öyle dememiş mi: Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, demiş. İlime bugün bilim diyoruz, mürşit de kılavuz, yani yol gösteren demektir. Bilinmesi gereken şeyler yüzyıllardan bu yana o

kadar çoğalmıştır ki, bilimi ortaçağlarda olduğu gibi bir tek bütün olarak ele alamaz olduk, kol kol ayırmak zorundayız. Çağımızın bilim yuvaları olan üniversitelerde birçok fakülte vardır biliyorsun, tıp fakültesi, hukuk fakültesi, iktisat fakültesi, edebiyat fakültesi, fen fakültesi vb. Bu fakültelerin her dalını saymayayım burada, canın sıkılır, ama bu dalların her birinde araştırmayla edinilmiş, deneylerle saptanmış birtakım yasalar öğretilir ve bu yasalara yeni yeni yasalar ve kurallar aramaya, eklemeye gidildiği gibi, onların çeşitli alanlarda uygulanmasına da çalışılır. Onun içindir ki bir bilim dalına girmek, orada dağıtılan bilgileri öğrenmek, benimsemek için insan günümüzde bir üniversiteye yazılmak zorundadır. Lise öğretimi ancak üniversiteye girebilmek için gerekli hazırlayıcı bilgileri verir insana.

Gelgelelim, ben de 1934 yılının Ağustos ayında İstanbul'a vardığım zaman ilk işim üniversiteye gidip yazılmak oldu. Tarih derslerinden öğreneceksin ki Cumhuriyet döneminden önce Türkiye'de medreseler ve sonra Darülfünun diye bir kurum vardı, onu Atatürk Batı ülkelerindeki üniversitelere uygun olarak değiştirmiş, yepyeni bir düzene sokmuş ve adına üniversite denmişti. Türkiye'deki ilk üniversite Beyazıt'taki eski Harbiye Vekâleti binasında kurulmuştu. Merkez yapıda tıp, hukuk, iktisat gibi fakülteler vardı, bir de Zeynep Hanım Konağı'nda –ki ahşap bir yapıydı o konak, sonradan yandı– Fen ve Edebiyat fakülteleri yer almıştı. Benim kararım, biliyorsun, filoloji, yani dilbilim okumaktı. Ama hangi dillerin bilimini? Brüksel'de kalsaydım, Roman filolojisi, yani Fransızca ve İtalyanca ile İspanyolca gibi Latince'den üreme dillerin bilimini seçecektim ya da klasik filoloji, yani Latince ve Yunanca gibi eski, ölmüş dilleri inceleyen bilim koluna girecektim. Ama İstanbul'da, şu köhne Zeynep Hanım Konağı'nda okutuluyor muydu bu

bilimler? Ne bileyim? Çevremde de pek bilen yoktu. En iyisi gidip kendim bakmaktı, okul işlerimi her zaman kendim görmeye alışmıştım. Diplomalaramı kolumun altına aldım, tramvaya binip Beyazıt'ta indim, aşınmış tahta merdivenleri çıktım ve Edebiyat Fakültesi yazılı bir kapıdan içeri girdim. Benim o yıllardaki halimi gözünün önüne getirmelisin, Gülleyle: 19 yaşına yeni basmış, ürkek ve utangaç bir kızdım, çünkü Türkçeyi iyice unutmuştum, daha doğrusu evde annem babamla konuştuğum günlük dilden öteye gitmiyordu Türkçe bilgilerim. O zamanlardan kalma bir düşüm vardır, yıllar yılı kâbus gibi uykularıma girmiştir: Bir sınava giriyorum, başaramıyorum, sıfır alıyorum ve lisenin birinci sınıfına gönderiyorlar beni gerisin geri. Bu düş hiçbir zaman gerçekleşmedi, ama Türkiye'ye geldiğim zaman liseyi dışarıda okuduğum için üniversiteye alınmayacağım korkusunun bende ne denli yer ettiğini gösterir. Kalem Odası epeyce kalabalıktı, kayıtlar yapılıyordu. Ben de yaklaştım ve pullu damgalı diplomalarımı göstererek yazılmak istediğimi söyledim. Ama nasıl söylemiş olacağım ki biraz ötede duran uzun boylu, yüzü pütür pütür bir genç alaycı bakışlarla süzdü beni. Memurun sorularına doğru dürüst yanıt veremediğimi görünce, yanıma gelip kayıt işinde yardımcı oldu bana. Meğer şair Orhan Veli imiş! Sonraları dostlar arasında katıla katıla anlatırdı o günü. Kalem memuru sormuş: "Liseyi nerede okudunuz?" Ben de "Beljika'da," demişim. Orhan Veli sonraları bana "L'Azros" adını takmıştı, nedenini de şöyle açıklardı: L' (le apostrof) çünkü Beljika'da Fransızca öğretimi gördü, -os çünkü Yunanca uzmandır. Orhan Veli, sizlere ömür, bıraktı gitti bizi, ama bu L'Azros adı kaldı bana, bugün de öyle çağırır beni dostlarım. Her ne hal ise, yazıldım, ama yalnız Edebiyat Fakültesi'ne öğrenci olarak yazıldım, seçeceğim bölümü sonradan kendim saptayabilecektim.

Şaşarsın bu hale değil mi? Nerede 1934'teki durum, nerede şimdi! Üniversitenin yeni kurulduğu o yıllarda öğrenci fazlalığı değil, tersine öğrenci kıtlığı vardı, profesörler öğrenci avına çıkarlardı neredeyse, bir fakülteye yazıldın mı, istediğin derse girer, istediğin bölümü seçerdin, ne giriş sınavı, ne test, ne puan durumu, hiçbir şeye bakmazlar, buyur oku derlerdi.

İstanbul Üniversitesi'nin altın yıllarıydı bunlar. Üniversite kurulalı birkaç ay olmuştu, 1934 ilk doğru dürüst ders yılıydı Edebiyat Fakültesi'nde. Almanya'dan gelen profesörler daha yeni yerleşmişler, ders ve seminerlerini yeni yeni düzenliyorlardı. Birkaç hafta sonra fakülteye gidişimde durumu bütün açıklığıyla gördüm. Alman üniversitelerinin bütün otoriteleri İstanbul Üniversitesi'nde toplanmışlardı. Hitler'in Yahudi düşmanlığı ilkin üniversite çevrelerindeki Yahudi asıllı öğretim üyelerine yönelmişti, yalnız Yahudi profesörler değil, kendileri Cermen ırkından olup karıları Yahudi olanlar bile kovuluyordu yükseköğretim kurumlarından. Bu sonuncular arasında kovulmayan varsa –ki benim Ankara'daki profesörüm onlardandı– Hitler rejiminin ırk ayırımından tiksinererek görevlerini kendileri bırakanlar vardı. Bunlar ne pahasına olursa olsun Almanya'dan çıkmaya bakıyorlardı. İstanbul ve sonra da Ankara üniversitelerinin yeni kurulmakta oluşu onlara da, bize de eşsiz bir fırsat vermiş oldu. Ünleri dünyaya yayılmış, öğrenci yetiştirmekte usta, seçkin hocalar doldu üniversitemize. Edebiyat Fakültesi'nde iki büyük profesörün adı geçiyordu, biri Leo Spitzer, öbürü Hans Reichenbach. Reichenbach Almanya'nın belli başlı felsefe profesörlerinden biriydi, derslerine bir iki kez girdimse de, lisede felsefe öğrenimi görmediğim için olacak, pek bir şey anlamadım. İnsan olarak da çekici görünmüyordu gözüme, tıknaz, somurtkan, buldog gibi bir adamdı. Ama Leo Spitzer, bilim kapılarını bana açan büyük hocam Leo Spitzer'i sana ne kadar anlat-

sam, tanımlayamam ona duyduğum saygı ve sevgiyi. Spitzer yaşamımda bir dönüm noktasıdır, hem geleceğime yön veren, hem de öğretisi ve yöntemiyle o gün bu gün çalışmalarımam damgasını basan bilginidir. Leo Spitzer olmasaydı ben bugün ben olmazdım, dünya görüşüm bu olmaz, anılarımı da açık seçik bir dille iletemezdim sana.

Leo Spitzer'e ayrı bir bölüm ayırmalıyım. Unutulmaz bir kişiydi o, Avrupa'nın az yetiştirdiği seçkin bilim adamlarından biri. İnsan olarak da o kadar çekici, öylesine kendine özgü bir kafa ve bir karakterdi ki, ona bir kez yaklaşan kurtulamazdı bir daha etkisinden. Nitekim Spitzer tek başına gelmemişti Almanya'dan. Kürsüsünün bulunduğu Marburg Üniversitesi'nde kaç asistanı, doçenti, yardımcısı varsa, hepsini alıp gelmişti İstanbul'a. İstanbul Üniversitesi'nde kendisine ordinaryüs profesörlük önerilince, yardımcılarını da getirme koşulunu ileri sürmüştü. Bizim üniversite de bunu kabul etmişti. O zamanki yöneticiler bugünkünden daha akıllıydı gibime gelir. Atatürk yaşıyordu da ondan mı, bilim anlayışına daha açıktılar sanki. Çıkarlarına düşmemişlerdi bugünkü gibi. Grup halinde bir öğretimin daha etkili olacağını anlamışlar, ayrıca Spitzer'in İstanbul'da uzun zaman kalmayacağını da sezinlemişlerdi herhalde. Nitekim öyle oldu, üç yıl geçmemişti ki, Leo Spitzer Amerika'daki John Hopkins Üniversitesi'ne çağrıldı, ama arkasında bıraktığı yardımcıları onun öğretimini uzun yıllar sürdürdüler, bugünkü Roman Filolojisi kürsüsü de Spitzer'in canlı bilim anlayışını sürdürmektedir.

Spitzer'i gözünün önünde nasıl canlandırayım, diye düşünüyorum iki gündür. Yürüyüşünden başlamalı, bir deve ya da bir devekuşu gibi başı önde, salına salına yürürdü. Hele başı, ne tuhaf bir baştı o: Uzun gri saçları ensesinde, alnı yüzünün yarısını kaplar, kalın kaşlarının altında gümüşü

gözleri ateş saçardı. Keskin bakışları çelikten bir burguyu andırır, delmeyeceği düşünce, çözemeyeceği sır yoktu sanki. Uzun, iri ve ahenkli bedeninde erkekçe bir atılganlık vardı. Ya elleri, hem cinsel güç, hem de kafa gücünü bu denli yansıtan güzel ve anlamlı erkek eli az gördüm ben. Kürsüde oturarak konuştuğu zaman, kaşlarını karıştırır, okşardı boyuna, ellerinin sinirli deviniminden izleyebilirdik düşüncesinin akışını. İyi bir adam mıydı, bilmiyorum, iyilik kötülük ona vurulacak değer ölçüleri değildi gibime gelir. Bu erdemlerin ötesinde üstün bir akıl gücünün taşıyıcısıydı o.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Alman bilimi “Geistesgeschichte” diye bir yol ve yöntemle araştırmaya girişti. Nasıl çevirmeli Türkçeye bu Geistesgeschichte sözcüğünü? Hiçbir dilde tam karşılığı bulunamaz. Geschichte tarih demek, Geist ise Fransızca “esprit” ile karşılanır, Türkçesi pek yoktur. Ruh, tin sözcükleri karşılamaz bu kavramı. Bak Gülleyle, dil gerçeklerin yankısıdır, dilin belli sözcüklerle tanımlamadığı bir değer, bir kavram aslında yok demektir. Acıdır söylemesi, ama Türk dilinde “Geist” için bir sözcük yoksa, o kavram daha bizde yok demektir. Onun var olması, gerçekleşmesi için onu yabancı dilden yakıştırma sözcüklerle çevirmeye çalışmak pek bir işe yaramaz, yaşatmaz, canlandırmaz çünkü kavramı. Dilciden önce düşünürün, daha doğrusu dilci-düşünürün burada bir görevi vardır, felsefe sorunlarını önce yaşamamız gerekir, ondan sonra dilde karşılığı kendiliğinden gelecektir. Bugüne dek pek anlamamışız biz bu gerçeği: Eski dilden, Arapçadan, Farsçadan yeni Türkçeye aktarmalar yapıyoruz, çevirmeler, kimi tutuyor, kimi tutmuyor, ama bu mekanik çalışma aslında değersizdir. Türkçe düşünmeye çalışmalı, Türkçe düşünce eserleri yaratmalı, dil ve sözcükler o zaman kendiliğinden doğacak, biçimlenecektir. Düşünmeye, kendi kendimize özgürce düşünmeye

niçin pek yanaşmıyoruz biz? Bak, Sokrates öncesi filozoflar doğanın karşısına geçmişler, gözlerini açıp kafalarını işleterek düşünmeye koyulmuşlar, düşün dilini de yaratmışlar böylece. Biz ise bugüne dek hep aktarma, özenme, düşünce kalıplarını başkalarından benimseme yolundan ayrılamıyoruz bir türlü. Çok sıkıştığımız zaman da Türkçe olarak değil, Almanca, İngilizce, Fransızca kitaplar yazıp dışarıda yayımlıyoruz. Böyle bilim, bu yoldan bilim ve düşünce olur mu? Ulusallığı aşip uluslararası düzeye varmak istemek iyi, ama özgünlükten yoksun bir ulusallık da, uluslararası bir varlık da düşünülemez. Geri kalmışlığımızın asıl nedenini burada aramalı. Kendimiz tek başımıza gözlerimizi açıp bakmaya, bağımsızca kendi kendimize düşünmeye çalışsaydık, bugünkü yürekler acısı halimize düşmezdik. Bırak, tutuklu olarak bir koğuşta yazdığım şu Pazar 10 Ekim günü, bu kusurumuz üstüne yüzlerce sayfa yazabilirdim sana. Bağımsız olmak, önce düşüncede bağımsız olmayı gerektirir, oysa eyleme geçmiş gençlerimiz tek bir bağımsız düşünce dile getirecek durumda değiller. Neyse geç, öfkeyi bırakıp konumuza dönelim. Ne diyordum: Geistesgeschichte sözünü istersen “düşünce tarihi” diye çevirelim. Edebiyat bilimi şöyle bir ilkeden yola çıkmış: Yazılı her eser yazarının özelliklerini yansıtmakla kalmaz, çevresinde geçerli görüşlerin, davranış ve tutumun da bir yansımasıdır, yani kısacası şu ki, belli bir zamanda kaleme alınmış belli bir eseri incelemekle o zamanın tüm toplumunu da göz önünde canlandırabiliriz. Tarih yalnız tarihçilerin çizdikleri bir süreç değildir, yani tarih soyut değildir, her yazıdan tarihsel bir sürü sonuç çıkarılabilir ve asıl tarihi yansıtan yazarlardır, şairlerdir, sanatçılardır. Çünkü çevrelerinin gerçeklerini en canlı, en sürekli olarak dile getiren onlardır. O halde bir çağın, bir dönemin portresini çizmek için asıl onlara başvurmalı. Edebiyat, tarihin en belirgin,

en somut aynasıdır: Edebiyat eserlerini yalnız öğretim malzemesi olarak ele almamalı, daha öteye gitmeli, insanın da, toplumun da eğilimlerini, görüşlerini bize anlatacak onlardır çünkü. Dil yalnız insana özgü bir veri, bir yetidir: Dilden başka aracımız yoktur anlamak ve anladığımızı birbirimize aktarmak için. Dil ve üslup, onlardan yola çıkıp incelendi mi, bütün bir ulusun, bir çağın tutumu açıklanabilir. Fransa’da on yedinci yüzyılda yaşamış Buffon adlı bir yazar vardı, asıl işi doğa üstüne araştırmalar yapmak, hayvanlar, bitkiler üstüne gözlemlerini dile getirmektir. Bu adamın bir sözü var: “Le style c’est l’homme” der, yani üslup insanın ta kendisidir, insanı asıl yansıtan üslubudur anlamına gelir bu söz. İşte Spitzer bu söz ve bu görüşten yola çıkardı araştırmaları için. Bir metin alır, herhangi bir yapıttan çıkarılmış ufak bir parça, o parçanın dilini, sözcüklerinin yerini, sayısını, daha birçok ufak tefek özelliklerini incelemekle yazarın bütün tutum ve davranışlarına, dünya görüşüne, çevresiyle alışverişine varılabilir, derdi. Örneğin La Fontaine’in bir hayvan masalını dikkatle okuyup incersen, on yedinci yüzyıl klasik Fransız yazınının tümü üstüne fikir edinebilirsin. Bu söylediklerim sana çetrefil ve anlamsız görünebilir, ama aslında öyle kolaydır ki, akli başında her insan bunu yapabilir, okuduğu her yazıya uygulayabilir bu yöntemi. Bak, sana Belçika’yı anlatmak için milli marşına başvurdum ya, uzun tarih açıklamalarına girişmedim, bu birkaç satırlık marştan Belçikalıların yüzyıllar boyunca esir olup bağımsızlığa kavuştukları belli olmaktadır. Bütün Belçika tarihi bu birkaç satır içine sığmış demektir. Dikkatle okuyacaksın, her sözü ayrı ayrı ve metindeki bütün içinde inceleyecek ve yorumlayacaksın, her sözün anlamına gidecek, dibe inmeler, karşılaştırmalarla sonuçlar çıkaracaksın. Evet, bir kişiyi en iyi biçimde tanıtmak için ne konuştuğunu, nasıl konuştuğunu sapt-

yacaksın, sonra düşünme düşünme kavrayacaksın o kişiyi bir bütün olarak. Dilden yola çıkarak düşünce tarihine varacaksın. Bu inceleme ve yorumlama işine de “Textinterpretation” diyordu Spitzer, Almanca bir terimle: Metin yorumlaması. İşte bu yol sonsuz bir yoldur, Spitzer metodunu uygulamakla araştıracının varamayacağı erek yoktur. Bu yöntemi her dile uygulayabilirsin, nitekim Spitzer Türkiye’ye gelir gelmez, bir kelime Türkçe bilmediği halde, birçok ilginç inceleme yaptı, sözelimi sokak satıcılarının çağırışlarını ele aldı, niçin boyacıiiiiis, diye bağıyorlar, neden yalnız Türkçede “güzel müzel, aptal maptal” gibi deyimler var, “yusuvarlak, kap-kara, masmavi” deniyor, sıfat nasıl yinelenirse zarf oluyor: Yavaş = zarf. –Burada birazcık duralım: Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’ne bakıyorum da zarf, yani Fransızca “adverbe” için, “belirteç” demiş, ama sıfat “sıfat” kalmış. Eh sıfat da belirteç olamaz mı? Pek tutmadım bu belirteci, ben gene zarf diyeceğim.– Bunlar başka dillerde yok, Türkçeye özgü. Türk dili üzerine neler öğretir bunlar bize, neye, nasıl bir niteliğe belirtidir, dilbilimi çerçevesi içinde nasıl yorumlanabilir, filan falan. Aman, Gülleyle, öyle bir cümbüştü ki bu Spitzer’in öğretimi, kıvılcımlar çıkıyor gibiydi ortalıkta, güle oynaya geçiyordu dersler, seminerler. Hele ben, nasıl mutluydum, anlatamam sana, çünkü benim bu işe hazırlığım öbür arkadaşlarımdankinden fazlaydı, Latince-Yunanca okumuştum, dilin kökenine gidebiliyordum. Dile de vurgundum kendimi bildim bileli. Ufuklar alabildiğine açılıyordu gözümün önünde. Spitzer de beni yanına alıyor “İşte filolojik bir kafa!” diye övüyordu uluorta. Övünmek gibi olmasın, ama Edebiyat Fakültesi’nde geçirdiğim ilk aylarda profesörler beni kapışıyorlardı diyebilirim. Karar karar, ben Spitzer’in kürsü başkanı olduğu Roman Filolojisi’ne yazılmıştım. Dickmann’ın Latince derslerine de giriyordum. Fuchs Alman Edebiyatı

okutuyordu, ona da katılıyordum. Bütün bu yan öğretimler filoloji bilimine daha hazırlıklı olarak yaklaşmamı sağlıyordu. Çokluk en iyi metinleri okuyor, ortaçağda dillerin Latince ve yerli dil kökenlerinden nasıl kaynaşa kaynaşa gelişip kurulduklarını görüyorduk. Ben coştukça coşuyordum. Ne dünya, ne sonsuz renk ve zenginlikte bir dünyaydı bu diller! O ara başka bir koldan beni çekmek istediler: Zeynep Hanım Konağı'nda Arkeoloji Bölümü de kurulmuştu, Prof. Helmuth Bossert onun başkanıydı. Onunla tanışmış, öğrencilerinden birkaçı ile dost olmuştum. Arkeoloji, hele Türkiye'de ne çekici bir bilimdi! Hoş, bu gerçeği bugün bildiğim kadar bilmezdim o zaman. Anadolu'nun ne eşsiz, ne tükenmez bir tarih ve sanat hazinesi taşıdığını nereden bileyim ki, Hitit araştırmaları yeni başlamıştı ve ben Brüksel'deki lisemde, yahut okul dışındaki konferanslarda yalnız Bizans'ın adını duymuştum. Avrupa da bilmiyor daha Anadolu'yu. İstanbul'a yeni gelmiş, İstanbul'dan dışarı da çıkmamıştım. –Ah, Gülleyle, sonra daha anlatacağım sana, 1930'lu yılların İstanbul'u daha Türkiye değildi, Anadolu'nun varlığı sezilmiyordu İstanbul'da, köhne Bizans'ın kalıntısı kozmopolit İstanbul yaşıyordu daha.– Spitzer ve metodu büyülemişti beni, ama bugün ah keşke arkeoloji de okusaydım, diyorum, keşke epigrafi de öğrenseydim, mavi yolculuklarımızda keşfe çıktığımız bu canım Anadolu'yu anlamak ve dile getirmek için daha güçlü araçlar sağlamış olurum. Ama olmadı işte, bak nasıl olmadı: Bossert benim Latince-Yunanca bildiğimi duyunca, hemen gözüne kestirdi, çağırdı beni, bu bilgilerimle benim için en elverişli alanın arkeoloji olacağını ileri sürdü. Roman filolojisiyle ne yapacaksınız, lisede bir Fransızca öğretmeni olacak ya da asistan olarak üniversitede kalacaksınız, oysa arkeoloji size umulmadık alanlar açar, ülkemizde yeni kurulmakta olan bir bilim

dalının araştırmacılarından biri olabilirsiniz, Latince-Yunanca bilginizden çok daha verimli bir yolda faydalanmak elinizde: Türkiye’de yetişkin arkeologlar yok, kimse de sizin gibi liseden hazırlıklı değil, bu fırsatı kaçırmayın, Spitzer’den ayrılın, bana gelin, dedi. Ve ısrarla söyledi bunu, kandıracaktı neredeyse. Şaşırdım, ne yapacağımı bilemedim: Fransızca, Latince güzeldi, ama yeni yeni sökülen Hitit çivi yazısı da çekici mi çekiciydi. Acaba oraya mı gitsem? Öyle ikircikli idim ki! Böyle olunca, kararı başkalarına bırakırım. Öyleyimdir, Gülleyle, en önemli anlarda, kimseye bir söz bile danışmadan dümdüz yürür giderim tek başıma, ama küçük kararlar vermeye gelince, seçmeye gelince, benden kararsızı yoktur, kırk kere danışırım ona buna, bugün sinemaya mı gitsem, yoksa evde oturup çalışsam mı, diye. Ne istersen yap, derler, ne istediğimi bilmem ki, pek bir isteğim de yoktur benim, istemek nedir bilmem, hele kendim için hiç, pek hesaba katmam kendimi, önemsemem, önemli olan başkalarıdır, başkalarına bir şeyler vermek, onları sevmek, sevin-dirmek. O zaman Herkül gibi güçlü duyarım kendimi. Eh şimdi Spitzer’in mi, Bossert’in mi gönlünü edecektim. Spitzer’i seviyor, Bossert’ten pek o kadar hoşlanmıyordum. Dümdüz bir Alman kafası vardı. Latinleşmemiş, incelmemiş. Gene de iki profesör kendileri karar versinler, dedim. Bir de evde sordum, annem olmaz, diye bağırdı, sen Anadolu’ya gidip kazı yapamazsın, sıhhatin, kalbin, falan filan, hep o eski terane. Oysa bal gibi yapabilirdim, ama o zaman annem nereden bilsin benim bir gün en azılı, en güçlü mavi yolcu olacağımı, bugün de 56 yaşında tutukluluk koşullarına yirmi yaşındaki kızlardan daha iyi dayanabileceğimi? Spitzer ağır bastı, höt, dedi Bossert’e, benim en iyi öğrencimi alamazsın, dedi. Bossert biraz kırıldı, bir gün gelir pişman olursun dercesine başını salladı bana. Sonra da

ilişkilerimiz büsbütün kesilmesin diye, çocuklarına ders vermemi istedi. Haftada iki ya da üç kez kızına Fransızca, oğluna Latince dersi verecektim. Haftada da bir buçuk lira mı, iki buçuk lira mı ne alacaktım. Valla unuttum, belki daha da azdı, o zaman paranın değeri bugünkünden çok, çok daha yüksek olduğu halde, sömürüldüğümün farkındaydım. Ne yapayım ki, cep harçlığımı bile annemden almak gücüme gidiyordu. Bak, Gülleyle, on dokuz yaşında başladım geçimimi sağlamak için kendim çalışmaya, o gün bu gün öyle gittim, hep kendim çalıştım kazandım. Ömrümde ne bir burs aldım, ne bir yardım. Araya o, başıma bela evlilik girdi, Ankara Fakültesi'ndeki yerimden oldum, iki yıl başkasının eline baktım, bundan daha feci, daha alçaltıcı bir şey düşünemem. Boşandıktan sonra da bir daha evlenmedim. Ekonomik özgürlüğümden bir nebze olsun ödün vermeyeceğim ömrüm oldukça.

Hey, gene daldım, uzaklaştım konudan! Spitzer grubunda kaldığıma hiç pişman olmadım. Öyle güzel, öyle insanca, dostça bir yaşam sürüyorduk ki! Spitzer Batı üniversitelerindeki havayı estiren, öğrenci-öğretmen birliğini sağlamasını canlı canlı başaran bir profesördü. Kendisi ve altı kişilik Alman yardımcılarıyla biz Türk öğrencileri ve o zaman doçenti olan Sabahattin Eyüboğlu tam bir yaşam birliği içinde çalışıyorduk. Hangi sınıftan olursak olalım, hepimiz birlikte çalışıyor, araştırma yapıyorduk. Bunun en parlak örneği perşembe akşamları kendi evinde düzenlediği İspanyolca seminerleri idi. İlk yıl öğrencileri olan bizler, yani Süheyla, Güzin, Reştan ve ben, hiç İspanyolca bilmiyorduk, ama ne çıkar, Spitzer metoduna göre bir metni açıklamak için dilini bilmeye, gramerini öğrenmiş olmaya gerek yoktu, metnin karşısında kalındı mı, sözlük ya da başka araçlarla o metni çözmenin, anlamına varmanın çareleri bulunurdu. Asıl semi-

ner de ondan sonra başlardı. Perşembe seminerleri evinde olurdu dedim ya, evi Galatasaray Hamamı'na çıkan sokakta, İstiklâl Caddesi'nden girerken birkaç adım solda büyük bir apartmanın ikinci katında, sekiz on odalı koca bir daire idi. Seminerler akşam saat sekizde başlar, gece 11-12'ye kadar sürerdi. Benim katıldığım dönemde 17. yüzyıl İspanyol yazarı Quevedo'nun "Don Juan" piyesi okunuyordu. Okunacak olan metni her birimiz önceden hazırlardık, seminerde birlikte okur, yorumlardık. Ama bununla da kalmaz, Spitzer her birimize "travail"ler verirdi, seçtiğimiz bir şiir ya da düzyazıyı kendi açıklama ve yorumlarımızla öbür arkadaşlarımıza tanıttırdık, sonra da hep birden tartışırdık. Bu yoldan hemen bilimsel araştırma ve inceleme alıştırmalarına başladığımız gibi, tartışma ve eleştirme yöntemlerini de öğreniyorduk. Bu perşembe seminerlerinden daha yararlı bir bilim öğretimi düşünülemez. Gerçi Spitzer uzun masanın başında oturup semineri yönetiyordu, ama aramızda öyle bir eşitlik havası esiyor, bir metnin bilimsel anlayışına öyle bir işbirliği içinde ulaşmaya çalışıyorduk ki, elde ettiğimiz bulgular ortak malımız oluyor, hoca-öğrenci ayrımı büsbütün unutulup siliniyordu. Daha o günden araştırmalarımızı yayımlamak fırsatını vermişti bize Spitzer, travaylarımız *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda çıkıyordu. "Üslup Üstüne" başlıklı 1935'te yayımlanan bir yazımın ayrı baskısı hâlâ durur evde.

Gece Spitzer'in evinden çıkınca Tokatlıyan Oteli'nin pastanesine gider, birer pasta yerdik. Üstü çikolatalı, içi krem şantili nefis bir pastası vardı Tokatlıyan'ın, onu yerken konuşmalarımızı sürdürürdük. Sanki balodan dönmüş gibi neşeliydik, güle oynaya dönerdik evlerimize. Spitzer balo gibi eğlenceleri de esirgemezdi bizden, evinde büyük toplantılar yapar, İstanbul'un en seçkin sanat, müzik, edebiyat adamlarını çağırırdı. Tiyatro da oynardık, ikinci ders yılında aramıza

Mina, Sabiha ve daha başka kız öğrenciler katılmıştı, hepsi Fransızca'yı çok iyi bilen, sağlam lise öğrenimi görmüş seçkin genç kızlardı. Güzin'in sesi çok güzeldi, bir zaman diksiyon dersleri almış, tiyatro mesleğine girmeye can atıyordu. Ama o zamanlar Ankara'da konservatuvar kurulduğu halde, babası artist olmasına bir türlü izin vermemişti. Onunla arkadaşlığımız Alfred de Musset'nin "La nuit d'octobre" şiirini ezberleyip onların Emlak Caddesi'nde oturdukları Kamelya Apartmanı'nda arkadaşlara oynamamızla başlar. Spitzer'in bize aşıladığı görüş şuydu ki, biz yaşıta üniversiteliler yalnız kurslara katılmakla kalmamalı, bütün gün ve gece öğrenci hayatı sürmeli, gerekirse sabaha kadar dans edip eğlenmeli ve sabah terütaze derse gelebilmelidir. Bütün günümüz Beyazıt'ta geçiyordu, yemeklerimizi Emin Efendi Lokantası'nda yer, Küllük Kahvesi'nde oturup başka fakültelerden arkadaşlarla saatler süren konuşmalar, tartışmalar yapardık. Yazın hep birlikte yürüyüşe çıkar, plajlara gider, yat ve motorla deniz gezintileri yapardık. Kendi bilincine varmış, tam Batılı bir aydın grubu olmuştuk. Bu tutumumuz başka bölümlerin kıskançlığını çekmiyor değildi. Fakültenin gerici grupları arasında dedikodu gırla gidiyordu, bizim için demediklerini bırakmıyorlardı. Ama kim takar! Biz gençliğimizin en canlı, yaşama, bilime ve sanata açık en verimli günlerini yaşıyorduk.

O sıralarda çok mutlu olduğumu sanacaksın, Gülleyle. Hiç, ama hiç mutlu değildim, giderek diyebilirim ki mutsuz yıllardı İstanbul'da geçirdiğim bu iki yıl. Neden? O zaman pek anlamıyorum, ama şimdi biliyorum nedenini. İlk zamanları profesörlerimin beni beğenmesi, övmesi oyaladı belki bir süre beni, ama sonra baktım ki bütün bu çalışmalar, Batılı üniversitelerin yaşamına özenmeler boş. Neye yarayacaktı bu yaptığımız, bu öğrendiklerimiz, diye soruyordum kendi ken-

dime. İstanbul'un o bulanık havası, o kozmopolit yaşayışı yapay ve yüzeyseldi, gerçek yanı yoktu. İlk yıl üç-beş kişiydik, sonra Spitzer'in dersleri bir sürü züppe ile doldu, İstanbul Frenklerinden edebiyat meraklıları. Ve Spitzer o havaya uyuverdi! Bir salon oluverdi Roman Filolojisi Bölümü. İşin en acı yönü, ben Türkçeyi unutmuştum ya da öğrenmemiştim daha. Gelir gelmez iyicene öğreneyim, dışarıda yitirdiğim zamanı kazanayım diye çırpındım, ama ne mümkün! Kimse benimle Türkçe konuşmuyor ki, herkes Fransızca görüşüyor, yalnız benle değil, aralarında da öyle, iki üç kelime Türkçe, sonra hemen Fransızcaya geçiliyor, ipsiz sapsız birtakım sosyetik konuşmalar, kırıtmalar, şakalar. Bir insan ilişkisi ki incir çekirdeğini doldurmaz. Bu mu bilim havası! Ben üzüldüm, büzüldüm, aşağılık kompleksi geldi bana, çünkü hiçbir yerim, hiçbir değerim yoktu bu çevrede. Öyle ki zamanla hocalar da beni önemsemez oldular. Türkçe ders alıyordum, Türk edebiyatına açılardım, onu okuyup öğreneyim, diyordum. Gerçeği söylemek gerekirse, pek sarmadı beni okuduğum romanlar. Dillerini iyice anlamıyordum bir kere, sonra da okumaya alıştığım büyük Batı romanları karşısında zayıf geliyordu bu eserler. İşte o zaman bende korkunç bir özlem başladı, özlem de değil, çünkü bir daha Belçika'ya gidemeyeceğimi biliyor, gitmek de istemiyordum. Bir yere kaçmak, kurtulmak istiyordum, ama nereye, onu daha bilmiyordum. Evelyn'e mektup üstüne mektup yazıyordum, bir ona dökabiliyordum içimi. Ama o da nasıl anlasın halimi? Tek anladığı, benim eski arkadaşlarımı, Brüksel'deki çevremi özlediğimdi, daha ötesine gidemezdi, Brüksel Lisesi'nin canlı, coşkun, enerji dolu öğrencisinin kendine güvenini yitirmiş, içine kapalı, kaçıp kurtulmayı özleyen bir zavallı olabileceğine nasıl akıl erdirdin? Yirmi yaşındaki bir kızın özlediği erek yalnız hocalarınca beğenilip övülmek değildir, bir keli-

meyle söylemek gerekirse sevmek ve sevilmek istiyordum. Oysa çevremizde pek erkek yoktu. Aramıza tek tük erkek arkadaşlar giriyorsa da, bunlar beni anlayacak, benimle ilişki kurabilecek gençler değildi, bense flört edecek bir kız değildim. O çeşit hafif ilişkileri on iki yaşındayken Viyana'da kafamda yaşamış, tüketmişim. Bilincine uyandığım günden beri büyük bir aşka hazırlamıştım kendimi, ama yaşadığım çevrede büyük aşk şöyle dursun, aşk bile doğamazdı. Çünkü ilişkilerin yüzeyde kaldıkları, hafif geçirtilirdikleri bir ortamda yaşıyorduk. Çirkin ya da güzel oluşum çoktandır ırgalamıyordu beni. Mesele orada değildi, mesele ortalıkta beni anlayacak, sevebilecek, benim kültürümle yetişmiş erkek bulunmayıştıydı. Varsa da, bu çevrede kendimi ona tanıtmak, anlatmak fırsatını bulamayacağım besbelliydi. Alçakgönüllülüğü, tevazuu filan bırak, Gülleyle, insan kendini bilir, değerini de değersizliğini de herkesten daha iyi ölçer, bir değeri var da yok gibi gösteriyorsa, o yalandır, riyadır. Benim aydın bir zekâm olduğunu o zamandan biliyordum, içimde büyük ve verimli bir insan sevgisi taşıdığımın da bilincine varmıştım, ama vereceğimi alacak insan bulmadıkça neye yarardı o sevgi gücü? Ailemin seçtiği ya da seçeceği bir kocaya varmayacaktım, gelenek göreneklere körü körüne baş eğecek akıllı uslu bir kız değildim, hanım hanımcık bir yaşam sürmeye katlanmayacaktım hiçbir zaman, bunu açık açık söylemesem de, içimde değişmez bir karar olarak seziyorum. Ben hayatımı kendi aklıma ve kendi eğilimlerine göre ya kurabilecek ya da kuramadığım için sönüp gidecektim. İstanbul'daki çevrede kalırsam hiçbir zaman gelişmeyeceğim belliydi. O halde kopmak gitmek tek çareydi, ama nasıl olacaktı bu?

Aile hayatımız da pek neşeli değildi hani. Dedem Teşvikiye Caddesi'nde, İnayet Apartmanı'nda bir kat kiralamış, ben

gelmeden annem, Ehat ve Fazıl'la oraya yerleşmişlerdi. Ben Belçikalı gelinle Brüksel'den dönünce, nikâh hazırlıkları yapıldı, Magda ile Ehat evlendiler. Ama ayrı eve taşınmadılar her nedense, dedemin apartmanındaki bir oda onlara ayrıldı. Fazıl Saint Michel Lisesi'ne gidiyor, eve yalnız yatmaktan yatmaya geliyordu, günü teyzemin evinde, aynı okula giden oğullarıyla geçiriyordu. Dedem yaşlıydı, büyük bir ameliyat da geçirmişti, yatalak gibi bir şeydi. Annem bir zamanlar yanında kalan hastabakıcıya yol vermiş, tek başına ona bakıyor ve evin bütün işlerini çekip çeviriyordu. Ah anneciğim, o yemek pişirmesini bilmeyen, elini ev işine sürmemiş, yalnız aşçı ve hizmetçilere buyruk vermeye alışmış nazlı anacığım! Pilav mı, köfte mi, reçel mi, tatlı mı, hepsini yapmayı öğrenmişti ve her işi o aydın zekâsı ve dinmez enerjisiyle yürütüyordu. Dedeme bir çocuk gibi bakmak gerekti, perhizi vardı, ama sofraya oturdu mu dayanamıyor, elini uzatıp en olmayacak şeyleri kapıp ağzına atıyordu. “Yapmayın, dedebey, ne olur yemeyin şu yumurtayı!” diye yalvarırdık, ama o homurdanarak “Zehir olsa otalamaz,” ya da “Atın ölümü arpadan olsun,” karşılığını verirdi.

Bu yaşam böyle sürüp giderken, Akile'nin Belçika'dan Semra ile birlikte dönmesi güçlüklerle tüy dikti. Eniştemin Anvers'teki işi bitmişti, karısı ile çocuğu önden göndermiş, kendisi de dönmek üzereydi. Tıklım tıklım dolu olan eve bir de onlar katıldı. İşin tuhafı, biraz bunamış olan dedem dört yaşındaki çocuğu çekemiyordu. Semruli eline aldığı her şeyi koşup pencereden aşağı atıyor, başka daha bir sürü yaramazlık yapıyor, dedebeyin kızdığını görünce daha beter azıyor, bir ağlamaya başladı mı, saatlerce susturulamıyordu. Dedem tedirgin oluyor “Muzır hayvan!” diye bastonuyla kovalıyordu çocuğu. Bu elektrikli hava aylar sürdü. Fakülteden eve dönerken ayaklarım geri geri gidi-

yordu. Sorunları hiçbir zaman çözülemeyecek gibi görünen, ufuklarda daha da büyük güçlük ve dramların belirdiği bu evden kaçmak düşüncesi saplanmıştı kafama. Kaçıp kurtulmak, kendi hayatımı yaşamak, geç olmadan kendi kişiliğimi gerçekleştirmek, Evelyn'e mektuplarımda açamadığım derin ve acı özlemlerim bunlardı. Bu tatsız aile hayatının arkasında bir de geçim problemi vardı ki, annem bu dertli konuyu bize açmamak için elinden geleni yapıyordu. Hiçbir zaman sormamış, o gün de bilmiyordum gerçek durumumuz neydi, dedemin, annemin ne kadar paraları vardı, dedem ölürse ne olacaktı? O Cenova'dan alacağımız para gelecek miydi? Sözü ediliyordu, ama sözü edilmekle kaldı o paranın: Davanın bittiği 1938 yılında alacağımızın babamın kontratında yazılı olduğu gibi İngiliz Sterlini olarak değil de, İtalyan Lireti olarak ödeneceği belli oldu, ne var ki para İtalyan bankalarında bloke edildi, birkaç ay sonra savaş patladı, liretin değeri sıfıra düştü ve bu para her birimize İtalya'ya kadar bir yolculuğu bile sağlayamadı. Aramızda kahkahalarla gülme konusu olmuştu babamızdan bize kalan miras! Fazıl sonraları o parayla Cenova'dan Paris'e bir tren bileti alabilmiş, ben 1959 yılında Cenova'ya gidip payıma düşeni aldığımda kendime moher yününden bir mavi şal, bir sarı yün hırka, bir çift ayakkabı, bir de ufacık bavul alabilmiştim. Babamdan kalma mirası en iyi değerlendirebilen ben olmuşum derlerdi. Sanırım o paraya İstanbul'dan giderken aldığım dövizleri de katmıştım, yoksa bu kadar şey alabilir miydim? Beni herkes çok zengin bilir, Gülleyle, bırak öyle bilsinler, meteliğim yoktur, ama edindiğim dostlar, kazandığım sevgi paha biçilmez değerdedir, bu varlığı hiçbir zenginliğe değişmem.

Burada sana Teyzecik'ten söz etmeliyim, Gülleyle. Sen onu hiç tanımadın, annen bile az gördü. Teyzecik bir güzellik ve cömertlik heykeli gibi dikilir gözümde. Düğününde sana

anlattığım o esmer, kadife tenli, siyah saçları pırıl pırıl dalgalı, gözlerinin içi gülen genç kadın İstanbul'a döndüğümüz yıllarda güzelliğinden hiçbir şey yitirmemişti. Gene o tatlı sesi, insanı okşayan kişiliği sevecenlikle saran, dile getirdiği her sözün, her düşüncenin arkasında iyilik, dürüstlük sezilen bir insandı. Ama boynu büküktü, bakışlarında dibine varılamaz bir hüznün seziliyordu. Neden? Nedeni bir sırdı. Teyzecik sağlığını yitirmişti, rahatsızdı, bir dert kemiriyordu içini. Ama o derdin ne olduğunu bilemedik, can verdiği son demine kadar anlayamadık. Günlerce odasına kapanır, kimseyi görmek istemezdi. Pazar günleri eniştem bütün aileyi toplar, öğle yemeğine hep birden sofraya otururduk, baştaki yer teyzemin yeri idi, beklerdik, umutla beklerdik ki gelip aramıza otursun diye, ama çoğu zaman gelmezdi, o yer ya boş kalır ya da eniştem otururdu oraya. Hastalık hastası sanırdık Teyzeciği, yahut zengin kadın kaprisleri derdik bu davranışlarına. Öyle olmadığını anlayınca iş işten geçmiş, teyzem tedavi gördüğü hastanede can vermişti. Babam öldükten sonra, teyzemle eniştem bizim ailenin ayakta kalmasını sağladılar. Eniştem bana bir baba oldu, o ölünce kendimi bir an boşlukta duydum. Ama şunu bil ki, Gülleyle, kara gününde bir babaya, bir desteğe ihtiyaç oldu mu, çıkar sana arka olacak bir baba, bir ağabey, bir dost. Ben ölen bütün sevdiklerimi yitik saymadığım gibi, yaşayanlar arasında onların yerini tutacak başka yakınlar edindim kendime. Yeter ki insanları hiç tükenmeyen bir sevgi ile sevesin.

1936 yılının bir Temmuz günü Spitzer ve grubu ile Florya plajına gidecektik. Bir çeşit veda gezisi idi bu, çünkü Spitzer Washington'dan, John Hopkins Üniversitesi'nden çağrı almıştı, Roman Filolojisi kürsüsüne başkan olmayı kabul etmişti. Birkaç aya kadar İstanbul'dan ayrılacaktı. Bu

haberi duyunca içten sarsıldık hepimiz. Spitzer'siz Roman filolojisi olur muydu? Gerçi grubu kalıyor, yalnız kendi gidiyordu, ama Spitzer bu grubun ruhu idi, onun yerini kim tutacaktı? Gitmesinin nedeni üstünde epey tartışmıştık biz öğrencileri. Gitmesi doğaldı bir bakıma, bu kadar ünlü bir profesör İstanbul'daki birkaç kız öğrenci ve dışarıdan gelen ilgisiz birkaç dinleyici ile yetinemezdi. Bilimde çığır açmış bir adamdı Spitzer, Edebiyat Fakültesi'nin kendisine hazırladığı yayın olanaklarından çok daha zenginlerini aramak hakkıydı. Doğru dürüst bir kitaplığı bile yoktu fakültenin. Spitzer İstanbul ve İstanbul'daki çevresini ne kadar sevse de, Batılı bilim topluluğunun dışında kalıyordu burada. Bilimsel ilişkileri kısıtlıydı, sınırlıydı, Hitler Almanyası'ndan kovulmuş öbür profesörlerle bir çeşit sürgün gibi yaşıyorlardı. Hem o kadar da genç değildi Spitzer, uzun yıllar Almanya'ya dönemeyeceğine, belki ömründe bir daha dönemeyeceğine göre, kendisine yeni bir yurt seçip yaşamını ve çalışmasını orada sürdürmeyi yeğlerdi elbet, İstanbul ancak bir geçiş dönemi olabilirdi onun için. Bütün bu nedenler ağır bastı ve Spitzer kararını yüzünde acı bir kırgınlıkla bildirdi. Kırgındı, çünkü İstanbul Üniversitesi kalması için en ufak bir çabada bulunmamıştı. Ne oldu, nasıl oldu, bunu biz hiçbir zaman kesinlikle öğrenemedik, ne var ki pazarlıktan hoşlanmayan bir ulusuz, gitmek isteyen kal, biz sana şunu bunu veririz demeyiz pek. Spitzer ise Batılı bir kafa olarak belki de kendisine daha elverişli koşullar sağlanmasını ve böylece kalmasını isterdi. Ama ne olduysa oldu, aradaki bağ koptu ve bize gideceğini kesin olarak bildirdi. Biz de kırıldık ve üzüldük. İki yıllık çaba ve bunca coşkun umutlar boşa mı gidecekti? Başka bir profesörün geleceği söylentileri dolaşıyordu, bu yeni profesörün Spitzer geleneğini sürdüren Erich Auerbach olacağı söyleniyordu. Ama kim olursa olsun, Spitzer'in yeri-

ni tutabilir miydi? Florya'ya gitmek üzere Sirkeci Garı'nda buluşmuştuk ki, ne görelim: Spitzer'in yanında hiç tanımadığımız bir adam: Prof. Georg Rohde diye tanıştırdı. Otuz beş yaşlarında, sarı saçları alnına dökülmüş, ak pak tenli, yuvarlak yüzlü, yumuşak ve son derece terbiyeli, nazık bir adamdı bu. Elini sıkarken yüzüne hayretle baktım. Prof. Rohde adını duymuştuk, İspanyolca seminerinin birinde Latince bir kelime geçmişti, bunun tarihçesi üstüne tartışmalar çıkmış, Spitzer bu konuda Ankara'daki klasik filoloji profesörüne mektup yazacağını söylemiş ve gelen yanıtı bize okurken Prof. Rohde adını da ağza almıştı. Alman olarak "Altphilologe" (klasik filoloğa eski filolog denir Almanca) demiş olacak ki, ben bu Prof. Rohde'yi yaşlı başlı bir adam olarak canlandırmıştım gözümde. Karşımda genç ve çekingen bir adam görünce epey şaşırdım. Prof. Rohde Fransızca'yı pek iyi konuşmuyordu, bizim grupta da benden başka Almanca bilen yoktu. Trende yanına oturdum ve konuşmaya başladık. Daha önce de Spitzer beni "İşte benim Latince-Yunanca bilen tek öğrencim," diye tanıtmıştı. Rohde bana hemen Ankara'daki çalışmalarından açtı, tek başına olduğunu, kendisine ne bir asistan, ne bir yardımcı bulunmadığını, Türkçe bilmediği için derslerini Türkçeye çevirecek bir adam aradığını, ama altı aydan beri bu sorun çözümlenemediğinden umutsuzluğa düştüğünü yana yakıla anlatıyordu. Kendisine birkaç çevirmen vermişler, ama bunlar Latince ve Yunanca bilmedikleri için, kendisinin Almanca olarak söylediklerini bir türlü anlamıyorlar, saçma sapan çeviriler yapıyorlarmış. Gülerek örnekler de veriyordu: "Enclitica" Yunanca gramerde geçen bir terimdir, vurgusunu yitiren bir tür sözcük için kullanılır, çevirmen bu terimi "angelica" diye anlamış, melek diye çevirmiş! Ah, diyordu Rohde, hem Almanca bilen, hem Latince-Yunanca okumuş bir asistan

gerek bana, ama nerede bulacağım onu! Güzel, derin bir sesi, ama ağlamaklı bir konuşması vardı Prof. Rohde'nin. Ah, diye içini çekmeden başlamazdı cümlesine. Böylece ah vah ederken, karşiki sırada oturan Spitzer yerinden fırladı, o coşkun el hareketlerinden biriyle "Alın işte, size Azra'yı veriyorum," dedi. "Aradığınız asistan odur. Alın götürün Ankara'ya! Ben de gidiyorum nasıl olsa, bensiz ne yapacak burada!" Bu sözlere hepimizin ağzı açık kaldı. Spitzer'in atılımlarına alışmıştık, yazılarında da, derslerinde de fikirler ok gibi fırlar, özgün, beklenmedik görüşleri ile şaşırtırdı okuyucuyu da, dinleyiciyi de. Bu da öyle beklenmedik bir öneriydi, ama öyle güçlü bir kişiliği, öyle kandırıcı bir atılganlığı vardı ki, daha Florya'ya varmadan Rohde'ye de, bana da, bizimle olan bütün arkadaşlara da benimsetti bu fikri. O gün deniz, kum, güneş hiçbir şeyin ayrımına varmadım. Prof. Rohde ile baş başa vererek geleceği konuştuk, planlar, programlar çizdik. Rohde ertesi günü hemen Ankara'ya dönecek, beni asistan olarak alma fikrini o zaman Maarif Vekâleti Yüksek Tedrisat Müdürü olan Cevat Dursunoğlu'na açacaktı. Bu arada öğretim için Türkçeye çevrilmesi gereken bir Latince gramer taslağını bana gönderecek, ben Türkçeye çevirip geri gönderecektim, başarırısam benim atanmamı resmen isteyecekti. İyi hoş ama ben daha bir öğrenciydim, hem klasik filoloji değil, Roman filolojisine yazılmış, iki yıldır okuyordum, nasıl asistan olabilirdim? Sonra başladığım bilim dalını yarıda bırakıp da başkasına mı geçecektim, yoksa Ankara'da bir yandan Roman filolojisi okuyacak, bir yandan klasik filolojiye asistan mı olacaktım? Bunlar çözümü zor sorunlar olarak çıkıyordu ortaya, ama Spitzer ile Rohde her şeye çare bulacaklarını söylüyorlardı. Ne çıkar, klasik filolojiye geçerdim, liseden tam hazırlıklı değil miydim buna? Gülleyle, sana burada bir şey daha açayım: Ben

üniversite yıllarında kendime bakmak, kendimi düşünmek fırsatını bulamadım, daha yetişmeden başkalarını yetiştirmek işine verdim kendimi. Rohde'nin dersleri benim düzeyimde Latince-Yunanca bilen bir öğrenci için değildi, başlangıç dersleri idi, bana ayrıca vakit ayırmasına da olanak yoktu, herkesle birlikte hocanın derslerini çevire çevire yetişıyordum, yalnız haftada iki kez akşamları Rohde'nin evine gidiyor ve eşi klasik filolog ve arkeolog olan Dr. Irmgard Rohde ile birlikte bir çeşit seminer çalışmaları yapıyorduk. Hiç unutmam, Aiskhylos'un Prometheus'unu okurduk Bayan Rohde ile. Daha sonraları Rohde Ankara'da bulunan Alman profesörlerine de haftada bir kez seminerler düzenlemişti, orada Petronius okunurdu, benim de o akşamlara gelmeme izin verilmişti. Böyle bölük pörçük geçti benim üniversite öğrenimim, kendi kendimi yetiştirmek zorunda kaldım, öyle olması da hayırlı oldu benim için, çünkü sonradan gördüm ki, insan bir şeyi ancak başkasına aktardığı zaman gerçekten öğrenir, dinlemek, algılamakla değil, çalışmak ve vermekle yaratıcı olabilir insan. Benden sonra yetişen klasik filologlar vardır Türkiye'de, hiçbiri etkinliğini dışarıya vuramamış, kamuya mal edememiştir. Bu davaya en iyi hizmet etmiş olan benim, bu kanımı açığa vurmaktan hiç çekinmem. Ama ben üniversiteden kovuldum, onlar kaldılar. Beni kovduğuna üniversite utansın. Bu çeşit haksızlıkların hesabını insan kendi sormaz, tarih verir.

Ne diyordum, evet, Sirkeci'ye döndüğümüzde her şey en ufak ayrıntısına dek karar altına alınmıştı. Benim bu kararı anneme bildirmem ve ondan alacağım izni Ankara'ya yazmam kalıyordu. Ayrıldık, koşa koşa eve geldim, annem sofraya oturmuş, geç kaldığım için yemeğini bitirmişti bile. İçeri girer girmez çantamı bir köşeye atıp:

– Anne, bana bir kısmet çıktı, diye bağırdım.

Annemin sevinçli cevabı şu oldu:

– Kiminle, kızım?

– Profesör Rohde ile.

O an annemin yüzünde okunan şaşkınlığı nasıl anlatabıyım? Yüzünü ekşiterek:

– O da kim, hiç tanımıyorum, diye geveledi.

Fırladım, kollarımı boynuna dolayıp öptüm de öptüm:

– Ne olur, izin ver. Ankara’ya gidiyorum, asistan olacağım, gidiyorum buradan, gidiyorum, göreceksin ne güzel olacak, Ankara’ya, Ankara’ya, yeni bir hayat, büyük bir iş, benden başka kimse yapamaz. Spitzer öyle dedi, benim için umulmadık bir şans...

Kesik kesik cümlelerle anlatmaya çalıştım. Annem ne desin, başını sallıyordu:

– Dur bakalım, eniştenin fikrini soralım, ama bilmem, sanmam ki münasip görsün. Bir genç kız Ankara’ya nasıl gider, tek başına, kimin evinde kalacaksın? Hem bu Profesör Rohde kim? Onu tanımadan, görmeden, emanet etmem seni ona...

Annem bu minval sözlerle yatıştırmaya çalıştı beni. Ama ateşi almıştım bir kere, olaylar yıldırım hızıyla gelişti. Teyzemle eniştem pek karşı gelmediler, dur bakalım, iş olacağına varır, dediler. Bir hafta geçmeden Rohde’nin grameri geldi, hemen çevirmeye koyuldum. Latincesini anlamak işten bile değildi, basit bir gramer, lisenin ilk sınıflarında okuduklarımin Almancası, ama bunu Türkçeye çevirmek başka meseleydi, benim Türkçem yok, hele Türkçe gramer terimlerini hiç bilmiyorum. İki yıldır gördüğüm filoloji öğrenimi ya Fransızca ya Almanca yapılıyor. Türkçe terimleri nereden bulayım, şu zayıf Türkçemle nasıl anlatayım? Türkçe gramerleri bulmaya koyuldum, yok da yok, olanlar da öyle eksik ki, üstelik Türkçe gramerin eskisinde de, yenisinde

de Latince gramer terimlerinin karşılığı yok. Ama yapmak gerek, bir çaresini bulup çevirmek gerek. Bir şeyler yaptım, Türkçeleştirdim elimden geldiğince. Hem de çok kısa bir zamanda, bir an önce atanmaya hak kazanayım diye yanıp tutuşuyordum. O yaz nasıl geçti bilmiyorum, ne yaz, ne tatil, hiçbir şeyi gözüm görmüyordu. Çalıştım, ara vermeden çalıştım ve bir ay geçmeden grameri çevrilmiş ve daktilo edilmiş olarak Rohde'ye gönderdim. O zamanlar işler çabuk gidiyordu, on on beş gün sonra atamam geldi: 100 lira ücretle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü'ne "mütercim" olarak atanmıştım. İmza: Cevat Dursunoğlu. 100 lira ücret! Düşün bir kere, Gülleyle, bugünün 2000 lirasından da çoktur o para. Yüksek bir memurluk demekti. Bu 100 lira ücret önerisi ailede epey etki uyandırdı. 100 lira ha? Ah bu kadar paranın arkasında yabana atılmayacak bir iş vardı demek, sonra da Maarif Vekâleti'nden geliyordu bu atama, ciddiye almak gerekti. Ama bir genç kız tek başına Ankara'ya gider mi? Neden gitmesin, Ankara dağ başı değil, ne de olsa Türkiye'nin başkentiydi ve Atatürk yaşıyordu daha o zaman. Ankara'ya gidip çalışmak şerefli bir işti. Ailemizde, çevremizde böyle bir işe atanan olmamıştı daha. Araya araya Ankara'da bazı akrabalarımız olduğu da çıktı ortaya. Annemin akrabalarından Aziz İsvan vardı –onların sıcak çevresinde geçirdim ilk Ankara yıllarımı–, bir de Emine, İzmir'de yan yana yaşadığımız, annemin çok sevdiği, güvendiği amca kızı Emine. Onların yardımıyla elbette bir yer bulunurdu bana.

1 Eylül 1936 günü işimin başında bulunmalıydım. 31 Ağustos akşamı Toros ekspresine bindik annemle ben. Ertesi sabah Ankara Garı'na indik. Prof. Rohde, karısı ve iki çocuğu ile bizi bekliyorlardı. Ankara'ya ayak basmıştım, Anadolu toprağına! Yayla havası ciğerlerime doldu. Birden anladım

ki, iki yıldır özlediğim kurtuluş buydu. Hayat başlıyordu, Brüksel Lisesi'ne ilk girdiğim günden beri hazırlandığım yolun sonundaki ereğe ulaşmıştım. Artık ben ben olacaktım. Kişiliğimi gerçekleştirmek yolundaki birinci aşamayı aşmış, ikinci aşamaya varmıştım. Ankara'nın havasıydı benim özlediğim, Ankara'ydı benim aradığım. Ama bunun böyle olduğunu nasıl anlamıştım? Bundan sonraki bölümde açıklamaya çalışırım.

ANKARA

Ankara'da on bir yıl kaldım, Güllelâ, senin ömrün kadar uzun bir süre neredeyse. Bu süre benim üniversitedeki meslek hayatımı kaplar. Bu hayatımı sana bir bütün olarak anlatmak, eski deyimle bir muhasebesini yapmak, bir tüm olarak özetlemek istemiştım, ama olmadı, birkaç taslak yaptım, baktım ki olmuyor. Neden olmuyor, çünkü meslek hayatım bitmiş değil. Ankara'ya varmamla çizilen yolda yürüyorum daha, düşe kalka yürüyorum, bilirsin başıma gelenler pişmiş tavuğun başına gelmez derler ya, öyle; öyle ama ne yapacaksın; insan yürür ömrü oldukça, doğru bildiği yoldan yürür, yere düştü mü, yeni baştan ayağa kalkmaya çalışır, yine yürümeye girer, sonuna kadar yürümeye.

Bu on bir yıllık Ankara yaşantısının çok çeşitli evreleri, aşamaları var, bugün düşündükçe en önemli ve tatlı anılarımın ilk Ankara yıllarına rastladığını görüyorum. Ne var ki 1940 öncesi ve sonrası Ankara senin gördüğün, bildiğin Ankara değildi. Ben o Ankara'yı bulamadım bir daha, kaç kez gittim aradım da bulamadım: Caddelerinin, sokaklarının adı değişmemiş gerçi, meydanlar, anıtlar, yapılar hep yerli yerinde, kent büyümüş, ortasına birkaç gökdelen dikilmiş, çevresini gecekondu tepecikleri sarmış, ama Ankara'nın havasını değiştiren onlar değil, Ankara'nın havası değişmiş,

yalnız pis kokuyor, kirlenmiş değil, yıllardır oturduğum Karanfil Sokağı gene o Karanfil Sokağı, ama karanfilin kokusu mu başka, rengi mi, bilmem, bir şey var ki benim Karanfil Sokağım olmaktan çıkmış orası, benim anılarımı taşımaz olmuş, Ankara benim sevdiğim, bildiğim Ankara değil artık. Neden dersen, anlatması zor ve yersiz belki: Bugünkü Ankara bir karınca yuvası ya da işçilerin koştuğu bir fabrikaya benziyor, bir kalabalıktır gidip geliyor. Bu kalabalık bu telaş neden diye pek anlayamıyorsun, oysa benim Ankaramın taşı toprağı insanını da, bitkisini de öyle anlamlı bir bütün olarak taşıyor, besliyor, geliştiriyordu ki, yaşam belli bir ereğe doğru dümdüz çizilmiş yoldan gidiyordu. Atatürk yolundan gidiyordu, hem de dev adımlarla.

Ankara'ya ilk vardığımda, özgürlüğe kavuşmuş olmanın sevinci içimde bir ışık gibi patladı. Şimdi düşünüyorum da bu duygunun nereden geldiğini araştırıyorum. Evet, ışıktı, Ankara'nın ışığından gelmeydi bu sevinç: Göz alabildiğine ışık yayılıyordu Ankara'da, bir aydınlık ki, engin bir esenlik yaratıyordu insanın yüreğinde ve kafasında. Engel yoktu sanki insan düşüncesinin dalgalanmasına. Düzlük çarşaf gibi uzanıyordu ufukta Hüseyin Gazi Dağı'na doğru, Dikmen Tepesi'ne ya da Çankaya'ya değin. Çankaya yukarıda bir yıldız gibi parlıyordu. Bugün olduğu kadar yakın değildi Çankaya, şıp diye otobüse, dolmuşa binilerek varılamazdı oraya, gidilse bile, nasıl diyeyim, ulaşılamazdı, o tepeden ışık süzülüp süzülüp yayılırdı aşağıya. Çünkü Atatürk yaşırdı orada. Ama nereye gitsen, biraz yükseldin mi gözün koca yaylayı kaplar ve bakınca da yalnız Ankara'yı değil, bütün Anadolu'yu, bütün Türkiye'yi görür gibi olurdun. Ve öyle tatlı, öyle umutlu bir hava sarmıştı ki çepeçevre ufukları! Bayılırdım Ankara'nın akşamlarına, ortalık pembe ve mora bürünür, gölgeler gümüş dalgaları gibi oynayırdı engin

bozkırın üstünde. İnsan bakar bakar, doyamazdı bakmaya. Yürüdükçe de yürürdü yeni açılmış asfalt yollardan. Tek tük ağaçlara rastlanırdı. Ağaç ağaç olalı anlam taşımamıştır Ankara ağaçları gibi. Ağaç yetişmez denirdi Ankara’da. Ağaç bitmezmiş, ama Atatürk bitmemek, olmamak, yani olumsuzluk tanır mı! Elbette yetişebilecek bir ağaç vardır, diye düşünmüş, araştırmış ve Ankara toprağında en iyi akasya ağacının biteceği sonucuna varmıştı. Nitekim yol yol akasyalar dikilmişti. Gerçi cılızdı bu akasyalar, ama cılız oldukları oranda da kokulu çiçekler açarlardı, sanki bütün güçlerini oraya vermişlerdi. Bir de iğdeler vardı, Kızılay’dan Bakanlıklar’a giden yolun sonunda. Kokuları akşam sarhoş ederdi insanı. Evet, ağaçların her biri Atatürk’ün istemini dile getirir gibiydi. Öyle bakardın ağaçlara, bitki olarak değil de, yüce bir istemin belirtisi olarak. Ankara olacak mı, Türkiye’nin başkenti büyük, sağlam bir şehir olacak mı, olmayacak mı, diye düşünüp yürürdün. Doğa ile insan karşı karşıya gelmişler, biri istiyor, öbürü direniyor: İki yaratıcı güç arasında bir söyleşidir gidiyordu; biri olsun diyor, ağaç diktiriyor, büyümesi, gelişmesi için var çabayı gösteriyordu, öbürü, yani doğa, ne diyordu? Olmasın mı diyordu, olmaması için mi direniyordu? Hayır, akşamları eve doğru yürüdükçe, doğa da Atatürk’ün istemine katılıyor, elinden geleni yapıyor gibime gelirdi bozkırı yeşile boyamak için.

Söyleşi dedim de aklıma geldi: Atatürk Bulvarı’nda Radyoevi’nden Sıhhiye’ye kadar, caddenin ortasında iki sıra kestane ağacı vardı ve ortalarında, çimenlik üstünde de büyük kırmızı çiçekler –bak unuttum gene çiçeklerin adını, oysa anımsatmıştı Nahit Hanım–, o yol boyunca Ataç yürür, bu çiçeklere bakar, çiçeklerin bittiği yere kadar yürür, döner, gene aynı yolu yürürdü çiçeklere baka baka. Ve ne derdi, biliyor musun: İşte bu çiçekler Ankara’dır, derdi,

bunlar İstanbul'da yoktur, bunlar Ankara'yı Ankara yapan çiçeklerdir, bu çiçeklerden ötürü severim ben Ankara'yı, derdi. Ve habire gider gelirdi, yanında kim yürüyorsa, ona yinelerdi bu sözleri. Bugün, Atatürk Bulvarı'nda o çiçekler de yok, kestane ağaçları da yok. Menderes caddeyi genişletmek için kestirmiş hepsini. O gün de Ankara bizim Ankaramız olmaktan çıkmış. Geç, acıdır, fazla uzatmayayım.

Benim İstanbul'dan çalışmaya geldiğim fakülte o zaman Evkaf Apartmanı'ndaydı, Evkaf Apartmanı bugün de durur, ama çevresinde yükselen çeşit çeşit koca yapıların arasındaydı göze görünmez pek. Oysa o zamanlar bir kale gibi tek başına dikilirdi istasyon ile Ulus Meydanı arasında. Hem nasıl bir yapıydı, anlatamam sana, Evkaf Apartmanı'nda her şey vardı, ambar gibi bir yerdi o, fakültesi de, bankası da, tiyatrosu da, hepsi içine tıklımış, insanlar orada çalışır, orada yatar, orada okur, orada eğlenirdi. Eşine rastlanmadık tuhaf bir binaydı bu. Kaç kapısı vardı bilmem, çepeçevre vardı, her birinden de başka bir yere çıkılırdı. Bizim klasik filolojiye ayrılmış kat ikinci kattı, yanılmıyorsam, öyle çok odamız yoktu, hem kitaplık, hem de seminer ve ders odası olarak kullandığımız bir büyükçe salon, bir de profesör odası, o kadar.

Gardan çıkar çıkmaz annemi bavullarla bir taksiye bindirdik, beni de Prof. Rohde alıp o zaman Büyük Postane'nin arkasında bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na götürdü, Cevat Dursunoğlu'na. Epey şaşkındım herhalde, ama Dursunoğlu'nun elimi sıkarak kalın parmakları ve babacan hali hemen rahatlatmış beni. Oradan doğru Evkaf Apartmanı'na geldik ve çalışma yerimiz olacak iki odayı gezdik. İlk izlenimim paket paket kitap ve bana merakla bakan birçok genç kız ve genç erkek gözü oldu. Öğrencilerimiz çoktu, Anadolu'nun dört bir yanından burslu öğrenci alın-

miştı yeni kurulan fakülteye. Prof. R hde adlarını bir bir saydı, ben yaşta kızlar, delikanlılar bunlar, benim gibi hayata yeni açılan gençler hepsi. Canlı, hevesli, Batı kültürüne susamış, ne olduğunu, ne işe yaradığını daha bilmedikleri, pek anlamadıkları bu Latinceye karşı sonsuz bir merak okunuyordu gözlerinde. Bir spor alanında koşu koşmaya, engeller atlamaya hazırlanan genç sporculara benziyorlardı. Kimi klasik filolojinin esas talebesi, kimi yardımcı talebesiydi. Klasik filolojiyi kendileri mi seçmişlerdi, yoksa burslar dağıtılırken kendilerine bu öğrenim kolu mu düşmüştü, orasını ilk günü kestiremedim, ama sonradan gördüm ki, fakültede okutulan Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi yaşayan diller, Türkoloji, Arkeoloji ve Tarih bölümleri ile Klasik Filoloji Bölümü arasında rastgele dağıtılmıştı bu  Ğrenciler. Yaşayan dil ve Arkeoloji bölümlerinde okuyanların hepsi bir süre Latince okumak zorunda bırakıldıkları için esas ve yardımcı öğrenciler arasında pek bir ayırım g zetilmiyordu. Nasıl olsa işin başlangıcındaydı hepsi, hepsi Latince ile Yunancaya alfabesinden başlamak durumunda. Hepsine de bu iki dilin ne kadar zor geldiğini, elden gelse bırakıp kaçacaklarını hemen anladım. Yıllar yılı bu böyle gitti, öğrenciler klasik filoloji okumakla nereye varacaklarını, mezun olunca hayatta nasıl bir yol seçeceklerini, ne olacaklarını pek bilemediler. ÖĞrenimin güçlüğü gelecek kaygısına katılınca, en hevesli öğrencilerin yıldığı, başka daha pratik, daha verimli bölümlere kaydığı g r l yordu. Profesör ile benim karşılaştığımız başlıca sorundu bu. ÖĞrencilerin, sonra ne olacağız, sorusuna karşılık vermek g  , giderek olanaksızdı. Klasik filolojinin, eski dillerin yararlı, güzel oluşu, insanı insan etmekte sonsuz erdemler taşıdığı ne denli vurgulansa, bu çocuklara klasik filolog olun da a  kalın denemezdi ya! Dört yıllık klasik filoloji okuduktan sonra ya bir liseye  Ğretmen ya da bir

müze'ye memur olarak atanacaklardı. Öyle olduktan sonra doğrudan doğruya bir yaşayan dil bölümüne, tarihe ya da arkeolojiye yazılmaları daha kestirme, daha doğru olmaz mıydı? Benim asistan mı, çevirmen mi, ne olarsa oraya atanmam öğrenimin daha düzenli, daha verimli bir düzeye yükselmesini sağlayacaktı belki. Profesör kendimi örnek olarak göstererek öğrenciler arasında bölüm için propaganda yapmamı da istiyordu. İşte bunu hiç yapamadım ve hemen arkadaş olduğumuz öğrencilerle konuşmalarımızda Belçika Lisesi'nde gördüğüm klasik öğrenimden edindiğim mutlu kazancı dile getirmekten ileri gidemedim, kimseye klasik filolojiye girmesi için öğüt vermeyi göze alamadım. Besbelli ki burada ödevimiz yalnız Latince ve Yunanca öğrenmek değil, Latince ve Yunancanın yararlı, verimli ve anlamlı olacağı ortamı da kurmaktı. Yapılacak iş çok, çok ve baş döndürücüydü.

Kitaplar açılmamış paketler olarak duruyordu karşımızda. Rohde Ankara'ya gelir gelmez, doğru dürüst bir klasik filoloji kitaplığının kurulması için gereken yayınları ismarlamıştı. Bu yayınlar da gelmiş ve gelmekteydi. Kitaplık kitaplıktır, yani çok sayıda kitap gerektirir, ne var ki klasik filoloji kitaplığı denince, normal bir bilim kolu kitaplığının en azından iki üç misli demektir. Eski Yunanca metinler, çevirileri, yaşayan dillere çevirileri, Latince metinler ve çevirileri, sözlükler, ansiklopediler, el kitapları, dergi koleksiyonları, klasik edebiyat ve tarihi üstüne araştırmalar, incelemeler, bir de ilkçağdan kalma, özellikle Anadolu'dan kalma yazıtları bir araya toplayan "Corpus Inscriptionum" adlı beş altı kilo ağırlığındaki koca koca kitaplar... Bunların hepsini numaralamak, kaydını yapmak, sıralamak ve her birinin fişini yazıp dizmek vardı, yani bir kütüphanecinin yapacağı bütün işleri yapmak. Benim bu işlerden hiç

haberim yoktu, daktilo yazmasını da bilmiyordum. Oysa profesöre yardımcı olabilecek bir ben vardım orada, her işi yapmak bana düşüyordu. Daktilo, sekreter, çevirmen, asistan, bütün görevler bende toplanıyordu. Normal bir öğretimin başlaması için de bütün bu işlerin yapılması ve tez elden yapılması gerekti. Geceyi gündüze katarak çalışıyordum. Rohde'nin öğretici gücü büyüktü, benimse iyi niyetim sonsuz. Ortaya yeni bir şey çıkarmak, bir şey kurmak, öğrencilerin ve onlarla birlikte benim de yararlanabileceğimiz bir çalışma ortamı yaratmak coşkumu kamçılıyor, çabalarım anlam kazandırıyor.

Daktiloluk, sekreterlik, kütüphanecilik, bunların hepsi kolaydı, gelgelelim Rohde'nin derslerini Türkçeye çevirmek başka meseleydi. Profesör, klasik filoloji öğrencilerine bizim kütüphane ve çalışma odamızda verdiği derslerden başka, bir de fakültenin hemen her bölümünden gelen yardımcı öğrencilere Latince dil dersleri ve “Kolleg” dediği Latin edebiyatı üzerine konferanslar veriyordu haftada bir. Aramızda, bir masanın çevresinde oturmuş olarak Almanca söylediklerini iyi kötü Türkçeye çevirmek haydi neyse, ama büyük bir amfinin kürsüsünde, profesörün sağında durarak Almanca notlarından okuduklarını dinlemek ve cümle cümle Türkçe olarak tekrarlamak, işte bu benim o zamanki yeteneklerimle başarılacak bir iş değildi. Rohde'nin düzgün ve güzel bir Almancası vardı, hocam bir üslup ustasıydı diyebilirim: Anadilinin bütün olanak ve zenginliklerinden faydalanmakla birlikte, Almancayı sanki klasik dillerin süzgecinden geçirerek daha bir hafifletiyor, aydınlatıyordu. Roma'nın ünlü hatipleri gibi, uzun ve dengeli “period”lar, yani bir düşüncüyü bütün yönleriyle aydınlatıp toplayan yuvarlak cümleler kuruyordu Almancada da. İlk zamanlar Rohde bana bu konferanslar için hazırladığı notları bir iki gün öncesinden

veriyor, benim de çevirileri yazılı olarak hazırlamam gerekiyordu. Viyana’da edindiğim iki yıllık Almanca’yı Belçika’da kaldığım sürece unutmamışsam da, rafa koymuştum denebilir. Ama İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde tazelenmişti bilgilerim, çünkü Fransız ve Latin edebiyatı derslerinin hiçbirini kaçırmadığım gibi, Alman edebiyatı seminerlerine de katılıyor, ayrıca Spitzer grubunun üyeleriyle Almanca konuşuyordum. Bu yüzden Rohde’nin bana verdiği notları Almanca bakımından anlamak gibi bir sıkıntım yoktu, tek derdim onları Türkçeye çevirmekti. Düşün ki 1936 ve sonraki yıllarda Türkçe bizim bugün konuştuğumuz, okuduğumuz halk Türkçesi olmaktan çok uzaktı, Arapça, Farsça eklentilerinden kurtulmak şöyle dursun, bu arınma çabası daha başlamamış, gereği duyuluyorsa da, dil araştırmaları tuhaf bir yöne kaydırılmıştı. “Güneş Dil Teorisi” diye bir teori atılmıştı ortaya: Bütün diller bir kaynaktan gelmedir ve bu ana kaynak da Türkçedir, deniyordu. Birtakım bilginlerin coşkuyla savundukları bu görüş bir zamanlar tartışma, sonra da alay konusu olmuş, bir süre sonra unutulup gitmişse de, Atatürk’ün önerdiği Türkçenin özüne gitme ve arı bir dil benimseme yolunda iyi kötü bir çığır açmış, bir çalışmaya başlangıç noktası olmuş sayılabilir. Ne var ki benim Ankara’ya geldiğim yıllarda, dünyanın en ilkel çağlarında insanın güneşe bakınca ne dediği, ne demediği ve ağzından çıkan seslerle dilin nasıl kurulduğu uzun uzadıya inceleniyorsa da, doğru dürüst bir Türkçe sözlük yoktu daha ortada, oysa benim eski ya da yeni Türkçe üstüne bilgilerim öyle kıttı ki, taş çatlasa yetmezdi Rohde’nin konferanslarını çevirmeye. Başımdan geçen şu olayı dinle: Bir derste –Allah’tan büyük konferansta değildi– profesör geyikten söz edecek oldu, Almancasını söyledi, bense unutmuşum Türkçe adını, ne geyik gelir aklıma, ne

karaca, ne yapayım iki elimle alnımın sağından ve solundan iki boynuz uzattım ve “Şöyle bir hayvan,” dedim. Sınıfta bir kahkahadır koptu, hoca da bu kahkaha acaba kendisiyle mi ilgili diye kuşkulu bakışlarla taradı ortalığı. O gün bu gün adım Türkçe bilmeze çıktı fakültede. Evet, çok zor geliyordu bana çeviri yapmak, konu komşu akraba kim varsa herkesi yardıma çağırıyor, oflaya puflaya hazırlıyordum dersleri. Ama çok uzun sürmedi bu, gün geldi ki seminer ve dersleri, hocayı dikkatle dinlemeden bile alışkanlığın ve konuyu bilmenin verdiği bir kolaylıkla çeviriyor, konferanslara gelince, hocanın her zaman iki kopya olarak hazırlayıp verdiği notlara göz atmadan, yalnız profesörün sözlerine kulak vererek, ahenkli cümlelerini kelimesi kelimesine Türkçeye aktarmaktan büyük bir zevk duyuyordum. Yüzlerce kişinin önünde konuşmak bir çeşit tiryakilik olmuştu bende, hocayla birlikte, sonra tek başıma verdiğim derslerden mutlu bir yorgunluk içinde çıkıyor, canımdan bir parça vermiş gibi oluyordum. Fakülteden ayrılınca o tadı tadamamak ve hele karşımda bana bakan gençlerin merakla açılmış gözlerini görememek benim için öyle bir eksiklik oldu ki, birçok başka çareye başvurdum, yine de dolduramadım bu boşluğu.

Ankara’da yaşamın tadına doyamıyordum. Kurduğum düşlerin hepsi gerçekleşiyor, tam bir özgürlük havası içinde yaşayabiliyordum. Annem bana pansiyon kalabileceğim bir aile bulmuştu: Bir anne kız, Atatürk Bulvarı’nın Kızılay’dan Bakanlıklar’a giden bölümünde caddeye bakan bir apartmanın bodrum katında oturuyorlar, kız bankada çalışıyor, bir odalarını kiraya veriyorlardı. Kahvaltı ve akşam yemeklerimi onlarla beraber yiyordum, ama sabahtan akşama kadar boştum, yani fakültede geçirdiğim çalışma saatlerinin dışında istediğimi yapabilirdim, kimseye hesap ya da haber

vermek zorunda değildim. Öğleleri Evkaf Apartmanı'nın bir kapısından çıkıp arkadaki başka bir kapısından içeriye girdiğim olurdu; orada Etibank'ın tümü mü, yoksa yalnız bir servisi mi vardı, her ne ise, Ahmet Ali Özeke çalışırdı orada. Ahmet, Ehat Ağabeyimin arkadaşıydı, Neuchâtel'de birlikte okumuşlardı. Viyana'ya bizimle geldiğini anımsıyorum, o tren yolculuğunda başlamıştı bizim arkadaşlığımız. Ahmet benden çok büyüktü, benim gibi onun da kalbi rahatsız derlerdi: Aramızdaki yaş farkı ilişkimizin daha bir derin, daha bir tatlı olmasını sağlıyordu, kendi ağabeyimde bulamadığım ilgiyi, sevgiyi buluyordum onda. Bir ağabeydi, ama benim bir genç kız olduğumu unutmayan bir ağabey. Kimseye ona açılabilirdiğim kadar açılmazdım, kimse de beni onun gibi anlayamazdı. Gözü her şeyi görür, gönül alma, gönül okşama fırsatlarının hiçbirini kaçırmazdı. Ahmet Ankara'ya benden önce mi, sonra mı geldi, bilmiyorum, ama Evkaf Apartmanı'nda onu sık sık görmeye giderdim, ikimiz ya da başka arkadaşları ile birkaç kişi yemeğe çıkardık. Çiftlik Lokantası'na giderdik. O lokantanın yerinde yeller esiyor bugün, daha doğrusu çirkin çirkin dükkânlarla bir pasaj olmuştur orası, üstünde de bilmem kaç kat, tepesine gözün uzanamadığı bir han vardır. Ulus otobüs duraklarının tam karşısında. Tek katlı, ferah, aydınlık bir lokantaydı Çiftlik Lokantası bizim zamanımızda. Sanırım ki Gazi Çiftliği'nden geliyordu yağı, peyniri, yoğurdu. Tertemiz ve ne kadar lezzetliydi yemekleri, bir de ucuz, öyle ucuz ki, akıl almaz bugün: Elli kuruşa mı ne doyururduk karnımızı. Bir et yemeği 35 kuruştı yanılmıyorsam. Ankara o zamanlar bir bekâr şehriydi, herkes memurdu, herkes çalışıyor, otelde, pansiyonda ya da küçük bir dairede oturuyor ve yemeklerini dışarıda yiyordu. Evli olanlar bile bu havaya uymuşlardı, hayat evin içinde değil dışarıda geçi-

yordu Ankara’da. Bugün de biraz öyledir, o bakımdan da daha özgür, aile ve akrabalık bağlarından kopmuş olarak duyar insan kendini Ankara’da, tıpkı Paris’te olduğu gibi. Ama yalnız bağımsız olmaktan değil, görececek bir işimiz olmasından da mutluluk duyuyorduk. O konuya değineceğim ileride. Evet, lokantaya gidiyorduk, istersem tek başıma da gidebilirdim Çiftlik Lokantası’na, kimse dönüp bakmaz, bir genç kızın ya da bir kadının lokantada tek başına yemek yemesi olağan sayılırdı o zamanın Ankara’sında, oysa bugün İstanbul’da bile olağan değildir, olmamış ve olamamıştır, olacağı da yoktur herhalde. Oh, ne zevkti Çiftlik’te yemek yemek, çevremiz erkeklerle dolu! Ben bir genç kız, hayata yeni atılmış, geçimini kendi sağlayan, önemli bir işi olan, Atatürk’ün Ankara’sına görevle gelmiş bir kadın. İyi giyinmiş, üstü başı tertemiz, derli toplu, süslü bir Türk kadını! Tanrım, neler de neler duyardım, nasıl bir güven, nasıl bir övünç! Güzellik müzellik vız geliyor, çok şıktım amma, o yüz liralık maaşımla ne tayyörler diktirebiliyordum, neler ve İstanbul’un en iyi terzilerine...

Ama dur, nerelere geldik derken! Lokantadaydık değil mi? Çevrem erkek dolu diye seviniyordum, bu duygumu biraz açıklayayım sana, Gülleyle, birçok şeyi daha iyi anlamana yarayacak. Koket bir kadın değilim, tersine, kadınca kırıtmalardan tiksiniyim, hemcinslerimi de çok severim, kadını kadın olarak erkekten daha çok tutar, daha iyi anlarım, ama çoğu kadınlar sinirime dokunur, neden dersin erkek değiller de ondan. Değerli kadın, erkek kadındır, erkeğe asalak olmayan, bağımsız ve özgür insan. İşte o çeşit kadınlar azdır bu dünyada. Atatürk kendilerine bu hakkı tanıdığı, böyle olmalarını kendilerine ödev gösterdiği halde azdırlar Türkiye’imizde. Oysa 1940 sularında Ankara’da çok çoğalacağı benziyordu öyleleri, erkeklerle tam bir eşitlik

içinde çalışacağı benziyorlardı, dünya ve ülke sorunlarına tıpkı erkekler gibi yaklaşacağı, aynı sorumluluğu paylaşacağı. Dedim ya, umut doluydu Ankara o dönemde. Gençtik, ama yalnız yaşça genç değil. Genç ve yaşlı ayrımı pek yapılmıyordu o zaman. Herkes gençti, çünkü genç bir Türkiye kuruluyordu, herkes de bu kurulan yapının güç ve güven dolu işçisiydi. Atatürk Türkiye’si gür bir ağaç gibi büyüyor, dal budak salıyordu. Gözümüzün önünde gerçekleşen bu oluş öylesine kökleşmiş, öylesine sağlama bağlanmış, herkesçe açık seçik görülüp bütün dünyaca onaylanmıştı ki, günün birinde başka olacağını, gelişmede bir duraklama, bir gerileme olabileceğini aklımızdan bile geçirmiyorduk. İnsan ilişkilerinde de aynı atılganca davranış, aynı kıvançlı gözü peklik seziliyordu. Öğrencilerimiz de el ele vermişler, güç de olsa Batı kültürü anlayışına varmak için öğrenilmesi gereken bu yabancı dilleri sökmeye çalışıyorlardı, çoğu yollarını seçmişler, kız-erkek hem hayat, hem de meslek arkadaşlığı yapmaya hazırlanıyorlardı. Aralarında nişanlıydı burslu öğrencilerin birçoğu, devletin kendilerine sağladığı öğrenimin karşılığını çalışmalarıyla öderken, bir yandan da işbirliğine dayanan bir aile yuvası kurmaya girişmişlerdi. Yaşam ile çalışmayı birbirinden ayırmayan aynı tek amaçlı davranış sonraları Köy Enstitüleri’nde de görülmüştür. Enstitüler yıkılmış, ama oralarda kurulan aile bağlantıları sapasağlam kalmıştır. Pis ağızlı, yoz kafalı kötü kişilerin çirkefe boğmak istedikleri bu çeşit ilişkiler ülkücü bir gençliğin şaşmaz belirtileridir. –Ne yazık ki, bu satırları bir daha kopya ettiğim bu 1977 güz aylarında ülkücü kavramının ve sözcüğün anlamı çok değişmişti. Ele aldığım dönemi olumsuz biçimde yorumlamakta direnen kimi aydınlar 1940 sularının Atatürk’e ve Atatürkçülüğün ülkemiz için yararlarına inanmış insanında aşırı bir ulusçuluk, kendi deyimleriyle “tersine ırkçılık”

görmek isterler, ileride tartışmaya açacağım bu görüşlerinde yanıldıkları kanısındayım.–

İçinde yaşadığımız çevrede ne çok konuşacak konumuz vardı! İstanbul'daki fakülte arkadaşlarımızla konuştuğumuz konulardan çok daha önemli, çok daha derin ve köklüydü bunlar, çünkü yapılan, yapılması gereken işlere değgindi tartışmalarımız. Bir duvarcı tuğlaları nasıl üst üste yerleştirip kurarsa yapıyı, biz de düşüncelerimizi üst üste koyarak kafamızın yapısını bir düzene sokmaya uğraşıyorduk. Ankara'da hocalarla da, öğrencilerle de, arkadaşlarımla da öyle uzun uzun, derin derin konuştuğumu anımsarım. İşin tuhafı, İstanbul'dan gelen dostlarla bile İstanbul'da konuşmadığımız gibi içten konuşurduk. Çokluk yolda yürürken olurdu bu konuşmalar. Ankara'nın caddeleri, sokakları ne kadar elverişliydi bu tür söyleşilere! Başkentin belli durak yerleri vardı: Ulus, Kızılay, Kavaklıdere, Çankaya gibi, Sıhhiye-Cebeci ya da İstasyon-Samanpazarı gibi, düz ya da çapraz yollarla kesişen, birbirine bağlanan noktalardı bunlar, birinden öbürüne rahatça yürünür ve yolda bir arkadaşla rastlandımı, bir duraktan öbür durağa, kimi zaman saatlerce gevezelik edilerek gidilirdi. Anılarımı yokladıkça, Ankara'daki ömrüm sokakta geçmiştir gibime gelir. Bütün kararlarımı yürüyerek verirdim, çözülecek bütün sorunları bir yolun bitimine varınca çözebileceğime inanırdım. Bir ara Özen ve karşısında –adı Kutlu değil miydi?– pastaneleri aydınların buluşma yeri olmuştu. Oraya uğrar, tartışmalara kulak verir, zamanı unuturduk. Geceleri bir misafirlikten çıkıldı mı, hemen eve dönülmez, saatlerce dolaşır durur, birimizin kapısından öbürümüzün kapısına dek sürdürürdük konuşmalarımızı, kimi zaman sert kavgaya varan tartışmalarımızı. Dünya sorunlarının hepsi bizi içten ilgilendirir, derinden sarsar olmuştu. Dünya patlamalar içindeydi, bir büyük savaşın arifesinde

ya da içinde. Sarsılmayacak gibi değildi. Gene de bizim en çok ilgimizi çeken konu, en ateşli tartışmalarımızın konusu edebiyattı. Hümanizm ve edebiyat.

Ama daha sonraları mı, 1940 sonralarına mı değinmiş oluyorum bunları anlatırken? Öyle olsa gerek, bu gece gezmeleri, bu fikir tartışmaları Ankara'ya Nurullah Ataç'la, Sabahattin Eyüboğlu ve Orhan Veli'nin geldikleri, benim de onlar ve daha başka arkadaşlarla bir grup olmamız dönemine rastlar. Bu aydınlar, sanatçılar ne zaman gelmişlerdi Ankara'ya? Kimisi 1940 öncesi de Ankara'daydı belki, ama ben onları tanımıyordum. Olabilir, ne olursa olsun, bu döneme gelmeden sana anlatacak daha çok şeylerim var Gülleyle.

Evkaf Apartmanı'ndan çıkmış ve yeni fakültemize taşınmıştık. Adı konmuştu bu fakülteye: Dil ve Tarih-Coğrafya denmişti. Güzelim yeni yapının alnına da büyük harflerle Atatürk'ün en özlü düşüncelerinden biri kabartılmıştı: "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." Biz de bunu böyle biliyorduk, ama yine de fakülteden içeri her girişimde durup cepheye baka baka düşünmeye daldardım. Büyük adamların sözleri öyledir ki, onları hem kendin söylemiş gibi ezbere bilirsin, hem de yeni duymuş, anlamına yeni varmış gibi olursun. Her an yeni bir şey söyler sana o söz, yeni bir yol açar, her ediminde kılavuzluk eder sana. O ne güzel, ne geniş, ne iç açıcı fakülteydi o! Klasik Filoloji Bölümü, Sümeroloji, Hititoloji ve Arkeoloji ile birlikte üçüncü katın sağ kanadında yer almıştı. Ortada profesör odaları ve sol uçta, bizden ayrı, bir kapıyla kapalı Antropoloji Bölümü geliyordu. Bütün bu kata, yanılmıyorsam, "Eski Anadolu Enstitüsü" levhası takılmıştı. Böyle bir levha gerçekten yazılı olarak konmuş muydu, yoksa somut olarak değil de, soyut olarak böyle bir kavram kurulmuş, böyle bir amaç güdülmüş müydü bu saydığım bölümleri bir araya getirmekle? Bu konuyu ileride tartışırız.

Klasik Filoloji'ye bir yer ayrılmıştı: Koridorun solunda sütunlu bir galeriye Roma'nın simgesi olan dişi kurdun emzirdiği Romulus ve Remus heykeli dikilmiş, çevresine de İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden gelme heykel ve kabartma kopyaları, mulajları konmuştu. Daha ötede bizim kitaplığı-mız vardı, bu öyle geniş bir salondur ki, duvarlarına dayalı raflara bütün kitaplarımız, ansiklopedi ve sözlüklerimiz sığmış, orta yerde de öğrencilerimizin çalışması için sıra masalar dizilmişti. Araçlarımızın hepsi el altında bulunduğundan, daha elverişli bir çalışma ortamı düşünülemezdi. Ben de çalışmak için bu masaların birini kendime seçmiştim, pencere önündeki masamdan dışarı tren hattından istasyona kadar uzanan düzlüğe baka baka, pembe bir ışık ve düşünce-yi kamçılayan bir aydınlık içinde çalışırdım. Öğrencilerimize yeni öğrenciler katılmış, aralarında hiçbir baskı görmeden klasik filolojiyi seçen ve sevenler vardı. Masaların çevresinde kümelenmiş, öylesine bir istekle sarılırlardı ki konulara! Elleriyle sözlükler, el kitapları, profesörün notları, canla başla çözmeye çabalarlardı en çetrefil Yunanca ve Latince metinleri. Gelip bana bir şeyler sordukları, benim de elden geldiğince yardım ettiğim, ama çoğu kez de bilmiyorum, bakmalıyım, araştırmalıyım, dediğim olurdu. Öğretici durumunda olan bir kimsenin "bilmiyorum" demesini epey yadırgamıştı öğrencilerimiz ilk zamanlar, ne var ki hocanın davranışından da bilimin sonsuz olduğu, her insanın her şeyi bilemeyeceği, biliyorum diyor ya da öyle görünüyorsa yalan ya da yanlış bir yola saptığı, gerçek bilimsel tutumun şüpheli tutum olduğunu er geç anlamışlar ve kendileri de benimsemişlerdi. Hoca sorunları çözümlemek için bir yol önermekten başka ne yapabilir ki?

Profesör Rohde o yıllar kendini fakülteye büsbütün vererek, yalnız klasik filoloji hocası olarak değil de, üniversite

öğretiminin düzenleyicisi ve yöneticisi, danışmanı olarak da çok çalışır, bölümler arasındaki uyumlu işbirliğinin ve öğretimin aksamadan yürütülmesini sağlamak için pratik çabalara girişirdi. Bir yandan da Latince öğreniminin liselerde yer alması, böylece öğrencilerimize bir çıkış, bir meslek yolu açılması, ilerisi için bir çalışma düzeyi kurulması, bu amaçla da bir Latince gramer ve el kitabı hazırlanması için uğraşırdı. Esas ya da yardımcı olsun bütün öğrencilerinin adını, soyadını ve numarasını belleğinde tutan, her öğrenciye içten bir sevgiyle bağlanan, çalışmalarında olduğu kadar sınavlarda da öğrenciye karşı aşırı bir hoşgörü ve iyimserlikle davranan profesörün bu çok yönlü çabaları şaşırtırdı beni. Gündüz de çalışır, gece de çalışır, yalnız “siesta” dediği öğle uykusuna toz kondurmaz, saat birle üç arasında rahatsız edilmesine ne olursa olsun katlanamazdı. Ne iyi, ne kadar yumuşak bir insandı Prof. Rohde! Sıhhiye’de, bugünkü Çalışma Bakanlığı’nın karşısındaki apartmanın –bu apartman yıkılmış, yerine bir otel konmuş şimdi– son katındaki, çepeçevre cam çalışma odasında bir tapınak havası eserdi. Profesörün kitaplığı bizim fakültedeki kitaplığımızdan daha zengindi neredeyse, daha bir eskimişliği, daha derin bir kültür geleneğine dayanan bir soyluluğu vardı o kitaplığın. Bayan Rohde’nin odasında ise Alman edebiyatının pırıl pırıl ciltler içinde bütün temsilcileri yer almıştı. Akşam çocuklar banyolarını yapıp yataklarına yattılar mı, Bayan Rohde Goethe ya da Schiller’den bir kitap alır eline ve uyumadan birkaç şiir dinlemelerini sağlardı. Ninni niyetine Goethe ya da Schiller’in dizeleri, bu da bir kültür anlayışı idi. Her şey sıkı bir düzen içinde yürürdü evlerinde, yalnız Alman disiplini değil de, başka bir şeydi bu, Almanlara özgü çalışma düzeni içine sıkıştırılmış seçkin bir uygarlık ve kültüre hizmet. Dedim ya, bir tapınak. Ama bu tapınağın bekçileri

Türkiye'ye gelmiş olmakla bilime yeni yollar açabileceklerine inanıyor gibiydiler. Anadolu tapınaklarına yeni heykeller dikmelerine yardım edecekti. Prof. Rohde onun için canla başla Latince ve Yunanca öğretimine vermişti kendini, bu öğretimin başka bilim dallarını aydınlatmaya yardım edeceğine inanır gibiydi. Bu bilim dalları Anadolu'nun eski tarihini incelemeye başlamış, şaşırtıcı sonuçlar elde etmekteydiler. Profesörleri hep bizim katta yerleşmişti: Landsberger, Güterbock, Von der Osten, daha başkaları. Rohde aslında pervane gibi onların çevresinde dönüp dolaşıyordu, asıl buluşlar onlardan gelecekti. Alman profesörlerinin yanında Türk bilginleri de vardı. Hepsi birden Atatürk'ün açmakta olduğu bir çığırda çalışıyorlardı. Ama bu çığırın ne olduğuna değinmeden, 1937 yılının Eylül ayına dönelim, Gülleyle.

ATATÜRK'ÜN GÖZLERİ

Bugün Pazar, 24 Ekim 1971 günü. Dışarıda güneş pırıl pırıl, içeride sobamız sıcacık, radyo Boccherini'nin bir viyolonsel konçertosunu çalıyor. İzmir'de 1921'de aldığımız Mustafa Kemal plakasını karşıma diktim, ona baka baka yazacağım. Sarı masamın üstü tertemiz. Seni çok uzaklara, otuz dört yıl öncesine götüreceğim bugün, Gülleyle, 20-25 Eylül 1937 tarihlerine. Dolmabahçe Sarayı'nda İkinci Türk Tarih Kongresi toplanıyordu. Ankara'da bir yıllık çalışmadan sonra, yazı geçirmeye İstanbul'a gelmiştim, profesörüm Rohde de kongrede bir tebliğ vermek üzere buradaydı. 20 Eylül Pazartesi öğleden sonra idi. Kongre sabah bir sergiyle açılmıştı, ama ben sergiye gitmemiştim, davetli değildim, öğleden sonra saat iki buçuk sularında kalabalık bir kuyruk arasında saraya doğru ilerliyordum. Yavaş yavaş seğirtiyordu kuyruk. Sarayın kapısından içeriye girdiğimizde toplantı salonuna doğru akın halinde süzülüyorduk ki, birden bir duraklama oldu, bir irkilme, herkes bir tekvücutmuş da o vücut içten bir heyecanla sarsılmış gibi, gözler bir anda gökte yeni doğan bir cisim görmüş de donakalmış gibi...

Atatürk geliyor!... Haber bir alev gibi sıçradı sıradan sıraya.

Atatürk! Dikkat kesildik, göz kesildik.

Bir hışırtı, sert adımlar, birçok insan ve başlarında bir adam. Bir adam mı, hayır, kollarını, bacaklarını, bedenini görmedim, yalnız iki göz gördüm. O iki göz önümüzden geçerken bize baktı. Bizi gördü mü? Belki gördü, belki görmedi, ama biz gördük, ben baktım ve gördüm, bütün benliğimle baktım ve gördükçe göreceğim o gözleri, ömrüm oldukça yeni yeni anlamlar çıkaracağım o bakışlardan. O gün yirmi yaşında toy bir kızdım, ama o bir tek bakış uzun bir yolun ucundaki ereği aydınlatan bir ışık çizgisi oldu bana.

Atatürk'ün gözleri ne renkti?.. Renklerin hepsiydi, Gülleyle, mavi, yeşil, boz, ak ve çelik ışınlar saçıyordu. Hem sert, hem yumuşak, hem, nasıl diyeyim, bulanıktı bu bakış. Böyle göz, böyle bakış görmedim ömrümde, anlamını yorumlamaya ömrümün yetmeyeceğini de bilirim, ama o göz bana bir bilinç açısı açtı, gün geçtikçe ne demek istediğini daha iyi anlıyorum ve anlayacağım, çünkü o kılavuz bakışın uyarısına kulak vermekten vazgeçmeyeceğim hiçbir zaman.

Atatürk'ün gözleri bulanıktı, çünkü 1937 Türkiye'sinde ve özellikle bu İkinci Türk Tarih Kongresi'nde durum bir kraterin içinde kaynayan toprağa benziyordu. Bu potanın dibinde birbirinden değerli taşlar fıkırdıyordu, ama onları birbirinden ayırmak, her birine rengini, değerini vermek, hepsini bir kültür camekânı içinde bir bir ve yan yana dizmek gerekiyordu. Karmakarışık bir kültür ortamına düzen vermek gerekiyordu. Bu korkunç bir işti, bütün bir ulusun tek tek ve toplu olarak çabasını gerektiren bir dev işi, tarihin akışını değiştirmek, geçmişi geleceği yeni bir görüşle aydınlatmak için uzun bir çalışma alanını açmak, döşemek ve işler hale getirmek gerekiyordu. Bir bozkırdan, üstünde altın başaklar sallanan verimli bir tarla yapmak. Türkiye'nin kültürünü kurmak. Ve Atatürk dünyanın dört bir ucundan bir araya getirdiği bilginlerin katıldığı bu kongrede sözüyle değil, gözüyle yol göstermek durumundaydı. Kongre tutanakları

karşımda, altı günlük toplantıların hiçbirinde Atatürk ağzını açıp bir söz söylememiştir. Yalnız hazır bulunmuş, dinleyicilerin arasında oturmuş, dinlemiş ve bakmıştır. Bütün bir topluluğu yalnız kişiliğiyle yöneten, yüzyıllarca süregelen kökleşmiş görüşlerin altını üstüne getirmeyi yalnız bakışlarıyla başaran başka bir yönetici daha görmemiştir tarih. İşte bu eşine rastlanmadık, olağanüstü rolü oynamaya kalkıştığı içindir ki öyle yüklüydü Atatürk'ün bakışları, öyle kuşkulu ve sertti davranışı, öylesine karmaşıktı çakır gözlerinin ak, gök ve yeşil ışınları. O canım gözleri Atatürk'ün, onlar bana diri diri olarak bir o gün baktı, resimlerinden de en sıkıntılı anlarımda gene baktı, hep konuştu, yol gösterdi. Bu yolu sana en ufak ayrıntılarına kadar anlatmak istiyorum şimdi, Gülleyle, can kulağıyla dinle, anladığını anlatmak görevinden kurtulamayacaksın çünkü bir daha. O yolun yolcusu olacaksın.

29 Ekim 1971 günü bugün, 48 yıl geçmiş sana anlattığım İzmir'deki ilk Cumhuriyet Bayramı'ndan bu yana. Ben Maltepe'de 7. Zırhlı Tugay Cezaevi'nde tutukluyum. Dışarıda bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor. İçeride soba yanıyor. Ben bu 1971 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda sana Atatürk yolunu benim açımdan, yani kültür açısından inceleyip açıklamaya çalışacağım. Bugün bu görevi görebildiğim için mutluyum. 1923 yılında olduğumdan daha mutlu, çünkü tam bilinçliyim. Bu bayram gününü bütün varlığımla kutlayacağım.

Gülleyle, ömrümün ereğidir Atatürk Türkiye'sini tarihin en eski çağlarından bugüne dek kültür açısından incelemek. Bu ereğe varmak için önümdeki yol daha uzundur, sana şimdi yazdığım bu satırlar bu alanda bir çeşit deneme olsun. Bakalım bu deneme ile nereye kadar varabiliriz. Ata'nın *Nutuk*'u önümde, bütün *Söylev ve Demeçler*'i önümde, hepsini bir daha gözden geçirdim, notlar aldım. İkinci Türk

Tarih Kongresi'nin tebliğlerini de inceledim. 1937'den bu yana gittiğim yolun bir taslağını çizmeye, bir özetini yapmaya çalışacağım. Benim işlemediğim korkunç bir suçla suçlandırıldığım bir anda yargıçlara karşı savunmam olacaktır bu, ama bu savunmayı yargıçların karşısında böyle yapamazmışım. Zararı yok, seni karşıma alıp sana savunurum kendimi. Sen küçük bir kızsın, bir Türk kızı, bir insan evladı. Sen beni dinle, beni anla, o kadarı bana yeter.

Niçin Tarih Kongresi diyeceksin. Evet, niçin toplandı Dolmabahçe Sarayı'nda dış ülkelerden ve Türkiye'nin her köşesinden bunca tarihçi, bunca öğretmen, düşünür, bilim adamı ve yazar 1937 tarihinde? Hem bu İkinci Tarih Kongresi idi, birincisi 1932 yılının Temmuz ayında Ankara'da toplanmıştı, oraya yalnız Türkiye'den delege gelmişti. Nedeni de şu: Osmanlı İmparatorluğu yıkılmıştı biliyorsun, dünyanın en yaygın, en eski imparatorluklarından biri temelleri üstünde çökmüş gitmişti, bu çözüntüyle temellerinin de ne kadar dayanaksız ve kof olduğu meydana çıkmıştı. Okulda yıllar boyunca okuduğun ve daha da okuyacağın tarihi sana hatırlatmayayım, bilirsin ki bu çöküntü yürekler acısı, yüz karası bir çöküntüydü. Çünkü koca yapının başında bulunan, yüzlerce yıllık bir geleneği sürdürmekle yükümlü, sorumlu kişiler ülkeyi yabancılara satmışlar ya da yaban güçlere dayanamayıp topraklarımızı ele vermişler, sinmişler pusmuşlar, İstanbul'da yalnız bencil çıkarlarını düşünüyorlar, taç mı, taht mı, saltanat ya da unvan mı, geçici, ölümlü varlıklara gözlerini dikmişler, koca Türkiye halkını görmez olmuşlardı. Bu tutum ve davranışlarıyla temsil ettikleri değerler de çökmüş oluyor, gelenek görenek diye bir şey kalmıyordu ortada. Oysa Türk milleti vardı, Anadolu halkı vardı, milyonlarca insan, hepsi bugünkü senin benim yurttaşlarımız gibi, değerli, derin kökenlere dayanan bir insan-

lık ve uygarlık geleneği sürdüren insanlardı bunlar. Tarih, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihçileri bu insanların ne hayat hikâyesini anlatmış, ne de niteliklerini dile getirebilmişlerdi. Onları bir topluluk olarak bile tanımıyorlardı çünkü. “Vatan” kavramı yoktu bu dünyanın dört bir yanına yayılmış dağınık ülkede, “millet” kavramı yoktu bu birbirinden ayrı ırk, dil ve gelenek görenekleri olan karmaşık topluluğun içinde. Osmanlı tarihçileri –ki bunlara vakanüvis mi ne denir, tarihçi bile denemez– yalnız sultanların, padişahların fütuhatını kaleme almış, onunla yetinmişlerdi. Onlar çökünce, ortada tarih diye bir şey kalmamıştı. Oysa tarihsiz bir millet olmaz, Türkiye'nin tarihini yeni baştan dile getirmek ve bambaşka bir açıdan, bir vatan ve bir millet olarak dile getirmek gerekiyordu. Dahası var, yüzyıllardır her işini başkasına gördürmeye alışmış tembel Osmanlı toplumu, tarihini de yaban ellere bırakmıştı, Anadolu topraklarında kazı yapıp tarih anıtlarını gün ışığına çıkaran –ve çıkardıktan hemen sonra da, padişahların fermanıyla aşırıp aşırıp götüren– hep yabancılardı. Bunca hazineye el koydukları yetmiyormuş gibi, Türkiye halkının cehaletiyle alay da ediyorlar, Türk milletini her türlü yetenek ve nitelikten yoksun bir barbar sürüsü sayıyorlar, bu kanıyı yaydıkça yayıyorlardı. Bu denli bir değer çöküntüsü, bunca yaygın bir düşmanlık havası içinde ne yaparsın? Gülleyle, Atatürk'ün yaptığını tarihte başka hiçbir önder, hiçbir devlet adamı, giderek hiçbir dâhi yapmamıştır, yapamamıştır: Bir milleti hiçten, yoktan yaratmıştır. Ama diyeceksin Türk milleti yok muydu, vardı ve İstiklâl Savaşı'nda varlığını dişini tırnağına takarak göstermişti, ama bilinçsiz varlık varlık değildir. Bu topluluğa millet bilincini vermek gerekiyordu. Atatürk bunu nasıl yaptı? Anlamının derinliğine ancak bugün tam varabildiğim tek tük sözlerle. Ankara'da, Kızılay'ın karşısındaki bahçeli alanda bir heykel

vardır, güzel değildir –Atatürk için bugüne dek güzel bir tek heykel yapamamış olmamız talihsizliklerimizden biridir– altında şöyle yazar: “Türk, övün, güven, çalış!” Niçin çalış, güven, övün değil niçin çalışmayı başa alıp övünmeyi sona almıyor, diye soranlar olmuştu bana. Ben de şimdi anladım niçin. O zamanlar önce Türk’e varlığının övünülecek, değerli bir varlık olduğunu aşılacak gerekti ki, kendine güven gelsin de çalışmaya koyulabilsin. Türkiye’ye “hasta adam” denildiğini duymuşsundur, gerçekten de hasta idi Türkiye toplumu, güçsüz, cılız, güvensiz yapmıştı onu yıllar yılı başında bulunan kötü yönetimler. “Ne mutlu Türk’üm diyene!” Atatürk’ün başka bir özdeyişidir. Niçin Türk’üm diyen mutlu olsun? Fransız Fransız olmaktan, Alman Alman olmaktan mutluluk duyar mı? Bu sözü uygarlığını kurmuş, onun üstünde bir bitki gibi gelişen ulusların söylemesine gerek yoktur, onlar kendi varlıklarının bilincine varmış uluslardır, ama Türk için öyle değildi, Türk aşağılayıcı bir sıfattı. Osmanlı derdi İstanbul efendileri kendilerine, Türk demezlerdi; Türk olsa olsa Anadolu halkına derlerdi, onu da aşağılık, yalnız sömürülecek bir mal olarak gördüklerinin izine hâlâ rastlarsın İstanbullularda. O halde, ilk iş Misak-ı Milli denilen sınırlar içinde –ki bunlar bugünün Türkiye’sinin sınırlarıdır ve bu sınırların dışına taşmamak Atatürk’ün ikinci bir deha eseridir– yaşayan halka bir millet bilincini vermek gerekiyordu, bu da yalnız ona bir tarih ve bir dil vermekle gerçekleştirilebilirdi. İşte bunun içindir ki, Atatürk, Türk Tarih ve Türk Dil kurumlarını kurmuştur. Hem nasıl kurdu, kendi kesesinden, kendi malından vererek, kendi benliğinin özünden katarak. Ortada bir tarih olmadığı gibi, bir Türk dili de yoktu. Bakma gerici birtakım kimselerin bugüne dek sürdürdükleri dırdırlara, yok yeni Türkçe lisanı altüst etmiş, neymiş bu uydurma kelimeler, bu yakıştırma sözcükler!

Kokuşmuş bir sözde aydın kuşağının egemenliği elden kaçırmamak için boşuna çırpınmalarıdır bunlar. Türk dili yoktu, daha doğrusu Türk dili vardı, ama İstanbul Osmanlıcası onu yadsımış, unutulması için elden geleni yapmış, görülmez bir köşeye atmıştı canım Yunus’umuzun dilini, canım Anadolu Türkçesini. Edebiyat kitaplarına bak, bugün bile kimse-nin anlamadığı ve anlayamayacağı –çünkü Arapça Farsça karışımı düzme dili anlıyorum diyenler yalan söylerler, bir şey anladıkları yoktur aslında, papağan gibi ezbere okurlar, yoksa düşünemezler o dille, düşünebilselerdi düşünce eser-leri çıkarırlardı ortaya– çorba gibi bir dille yazılmış şiirler okuturlar sizlere. Bir divan edebiyatı ki, insanca özü incir çekirdeğini doldurmaz, bırak onları, klasik nitelikte değildir bu eserler, yani insanı insan olarak eğitmez, yetiştirmez. Bunu Atatürk anlamış ve bunca yüzyıl gözden ırak tutulan gerçek Türkçeyi ön plana almak, bir de yüzyıllarca uygarlık ve kültür gelişiminden uzak kaldığımız için sözlüğümüze girmemiş sözcükleri öztürkçe köklerden türetmek, yeni yeni kökenler bulup çıkarmak gerekiyordu. İşte Atatürk’ün Türk Tarih Kurumu’nu ve Türk Dil Kurumu’nu kurmaktan amacı. Birinci ve İkinci Türk Tarih kongreleri bu amaca hiz-met etmekle görevliyidiler. Bu kongrelerde sözü geçen görev-ler nasıl yerine getirildi, nasıl bir çalışma ve araştırma yolu açıldı. Bunları sana anlatmadan, bu kongreden çok önce Atatürk’ün eğitim, kültür ve uygarlık konularında söylediği sözleri buraya almak isterim ki, Atatürk’ün asıl amacı ile yapılan çalışmaların ne derecede bağdaşıp bağdaşmadığını seninle eleştirelim. Ata’nın buraya alacağım sözlerinin çoğu 1930 yılından önce söylenmiş sözlerdir. Onları bugünün diline çevireyim mi, çevirmeyeyim mi diye çok düşündüm, olduğu gibi, yani Atatürk’ün dilinden çıktığı gibi almayı yeğ gördüm. Biraz Türkçesi eskidir, elbette öyle olması gerekiyor,

ama O'nun sözünü yeni Türkçeye çevirmek benim haddim değil, O'nu anlamak için sözlüklere başvurmaya değer, çalışmaya, üstünde durup düşünmeye değer. Aşağıya alacağım tümcelerin hepsi Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı *Söylev ve Demeçler*'den alınmadır. Üç cilttir bunlar, birinci cildi şu anda elimde yok, ondan alıntı olursa Fethi Naci'nin *Atatürk'ün Temel Görüşleri* (100 Soruda serisi, Gerçek Yayınevi, 1970) adlı kitaptan gelmedir. Bu sana yazdıklarım bilimsel nitelikte değildir, onun için dipnot denilen şeyi yapamayacağım, yani kitabın adı, söylevin başlığı ve sayfa numarasını kendi sayfalarımın altına değil de, verdiğim parçanın hemen arkasına yazacağım. Hiç yazmamazlık da etmeyeceğim ki, günün birinde asıl kaynağına gitmek istersen, kolayca bulabilirsin bu parçaların nereden alındığını. Örnek "II. s. 110" dersem, *Söylev ve Demeçler*, cilt II, sayfa 110 demektir vb.

Haydi başlayalım.

Cehalete Karşı Savaş

En başta, Atatürk'ün cehalete karşı açtığı amansız savaşı alalım, bak ne der:

... Hayatı içtimaiyemizin en büyük düşmanı olan cehil vesaire gibi sebepler milletimizi fakir ve zayıf düşürmekten hâli kalmamış ve kalmıyacaktır.

... Milletimizin istidat ve kabiliyetini azamî derecede inkişaf ettirmek ve memleketimizin bilcümle menabii kuvvet ve servetten (bütün kuvvet ve servet kaynaklarından) azami surette istifade ederek esbabı zaafımızı (zayıf olmanızın sebeplerini) izale etmek için bundan böyle hiçbir fırsat ve vakti fevt etmiyerek (kaçırmayarak) çalışmaya mecburuz. (6.XII.1922'de söylenmiş sözler, III. 46-48)

27.X.1922’de Bursa’da toplanmış öğretmenlere şöyle seslenir:

... Her şeyden evvel cehli izale etmek lâzımdır. Binaenaleyh maarif programımızın, maarif siyasetimizin temel taşı cehlin izalesidir... Bu izale edilmedikçe, yerimizdeyiz. Yerinde duran bir şey ise geriye gidiyor, demektir. (III. s. 42-46)

21.III.1923’te lise öğretmen ve öğrencilerinin önünde cehaleti en büyük düşman diye tanımlar:

Bu, cehildir; milleti kendi benliğine sahip yapmayan, milleti asırlarca kendi hakkında gafil bulunduran hep bu cehildir... (III. s. 153-156)

Harf Devrimi

Bu milletin gelişmesini önleyen en büyük engel cehalettir demek bugün de geçerli bir görüştür. Sen de biliyorsun ki, en büyük derdimiz okuma yazmayı bütün ülkemiz insanlarına yayamamış olmamızdan ileri gelir. Ama Atatürk’ün deyimiyle “cehlin izalesi” nasıl olacaktı? İşte burada, demin söylediğim gibi, hiçbir önderin, hiçbir devlet adamının, giderek hiçbir dâhinin girişmeyi göze alamadığı bir devrime girişti: Harf Devrimi. Arapça harflerle okuma yazmayı nasıl bir türlü öğrenemediğimi sana anlatmıştım. Bu harfler Türkçenin özüne, yapısına uygun olmadığı gibi, öğrenilmesi de olağanüstü zordu. Arapça harflerle doğru dürüst yazı öğrenmek uzun bir okumayı ve araştırmayı gerektiriyordu, ona harcanan zamanla bir öğrenci daha bir sürü şeyler öğrenbilirdi. Kaldı ki, yalnız küçük bir azınlık bu harflerle okumayı öğreten okullara gidebiliyor, yüzyıllardan beri Anadolu

yazıdan habersiz, sözlü bir gelenek sürdürüyordu. Baksana, bugün bile saz şairleri, halk şairleri ağızdan ağıza belledikleri koca destanları okurlar, ellerinde yazılı hiçbir metin yokken. Öyle ki koca Yunus Emre, Türk geçmişinin en büyük şairi Yunus Emre'nin okur yazar olup olmadığı bile tartışma konusudur. Türkiye halkı Arapça harfleri öğrenmeye yetenek ve olanak bulamadığı için, dünyada eşi görülmedik bir yaratıcılık gösterdi, bütün bir halk edebiyatını –ileride karşılaştırıp göreceksin, başka hiçbir halkın böyle zengin bir şiiri yoktur– ağızdan ağıza aktarma yoluyla meydana getirdi. Ama bu halka yazma okumayı kolayca öğrenmek olanağını vermek gerekti. Atatürk düşündü, danıştı ve Arap harflerini atarak, öğrenmesi çok daha kolay, Türkçenin ses kuruluşuna eninde sonunda çok daha uygun düştüğü anlaşılan Latin harflerini benimsedi. Devrimlerin devrimidir bu, bizim için en hayırlısı, en ufuk açıcı, en mutlu devrim. Dinle, Atamız nasıl anlatır bu devrimin gerekçesini; aşağıdaki sözleri İstanbul'da Sarayburnu Parkı'ndaki gazonlarda bir gece toplantısında, 8.VIII.1928 tarihinde söylemiştir:

Arkadaşlar,

Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığınızın âsarına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Buna katiyetle eminim.

... Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Artık benim için, hepiniz için çok söz söylemeye ihtiyaç kalmadı, kanaatindeyim. Bundan sonra bizim için faaliyet, hareket ve yürümek lâzımdır. Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır. **Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir.** Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milletperverlik vazifesi biliniz. Bu

vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu, okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez nevidendir. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır.

Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharlarla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamıyarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hatalarını tashih edeceğiz. Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğrenecektir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün âlemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir. (Halka doğru kadehini kaldırarak)

Eskiden bunun bin mislini mezbelelerinde gizli gizli içerek envai mefsedeki irtikâp eden mürâi sahtekârlar vardı. Ben sahtekâr değilim, milletimin şerefine içiyorum! (II. s. 251-253)

Bu son cümleyi de aldım, anlamı şudur: Atatürk kadeh kaldırırken diyor ki, eskiden gizli gizli içki içtikleri halde, her türlü çirkefi işleyen ikiyüzlüler vardı, ben ikiyüzlü değilim, diyor, milletimin şerefine açık açık içiyorum. Ne güzel değil mi, Gülleyle, Atatürk'ün bu davranışı? Bu millet yüzyıllardan beri ne yapmışsa gizli yapmış, bir kapalılık, bir ikiyüzlülük, oysa gizli kapaklı düşünce olmaz, uygarlık olmaz, açıklığın da bir aydınlık yolu olduğunu Atatürk anlatmıştır bu millete. Ne yazık ki biz yolundan gerektiği gibi hızlı adımlarla yürüyerek, anlatamamışız daha bu gerçeği birçok geri kafalıya.

Bu harf konusunda Atatürk'ün bir fotoğrafını al karşına, nasıl mahalle mahalle, sokak sokak dolaşıp halka karatahtada yeni harfleri kendi öğrettiğini seyret. Duygulanır, ağlar insan bu büyük adamın çabası karşısında. Böyle yurtseverlik, insanseverlik başka kimde vardı? Önümüzde böyle bir örnek

olduktan sonra, biz nasıl kaçarız görevden, nasıl çalışmayız onun yolunda canla başla? Ama bu konuda bir metin daha vereyim mi sana? Onu Fethi Naci'nin kitabından alıyorum, çünkü *Söylev ve Demeçler*'in birinci cildinde:

Her şeyden evvel bir inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol dışında kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır. Bütün Türk milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil dilline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir. (1 Kasım 1928, "Büyük Millet Meclisi açış söylevinden", *SD*, I. s. 359)

Bak Atatürk Harf Devrimi'nin açacağı mutlu çıkışı nasıl gerçek olarak değerlendirmiş:

Az zaman sonra, yeni Türk harfleriyle, gözler kamaştırıcı Türk manevi inkişafının vâsil olabileceği kudret ve itibaren beynelmilel seviyesini gözlerimi kapayarak şimdiden o kadar parlak görüyorum ki; bu manzara beni gasy ediyor. (Yani beni sevinçten sarhoş ediyor) (25.VIII.1928, "Anadolu Ajansı muhabirine demeç", III. s. 82-83)

Çalışkanlık

Atatürk'ün bu Harf Devrimi'nden beklediği nasıl gerçekleşirdi? Türk'e tembel diyenler olmuştur, bugün de böyle konuşanlar vardır, oysa Türk milleti tembel değil, tersine çok çalışkandır. Tembel olan Osmanlı efendileriydi, kolay saray hayatına alışmış, ekmek elden su gölden Anadolu köylüsünün emeğiyle geçinen İstanbul efendileriydi. Bak Atatürk milleti nasıl çalışkan olmaya çağırır:

Hiçbir şeye muhtaç değiliz, yalnız tek bir şeye çok ihtiyacımız vardır: Çalışkan olmak. Emrazı içtimaiyemizi (toplumsal hastalıklarımızı) tetkik ederek asıl olarak bundan başka, bundan mühim bir maraz keşfedemeyiz, maraz budur. O halde ilk işimiz bu marazı esaslı surette tedavi etmektir. Servet ve onun neticei tabiiyesi olan refah ve saadet yalnız ve ancak çalışanların hakkıdır. (16.I.1923'te İstanbul gazetecileri temsilcilerine söylenmiş, II. s. 54-62)

United Press gazete ajansının muhabirine 24.X.1922'de Türkiye'nin sulh şartlarından söz ederken şöyle der:

Fen ve irfan içinde çalışan bir hayata kavuşmak umde-i sulhiyemizdir. (Yani barışçı ülkümüzdür.)

11.IV.1923'te *Vatan* gazetesi muhabirine yeni seçim ve İstanbul konusunda verdiği bir demeç şöyle biter:

Paşa ile muhaveremiz epeyce uzun sürmüştü.

Paşanın gözü saatine ilişti:

- Çalışmak vakti gelmiş, artık çalışmak lazım... dedi.

Kendisine veda ettim, çıkarken arkamdan bağırdı:

- Evet çalışmak lazımdır. Bilhassa gençler çalışmalıdır.

Medeniyet ve Kültür

Atatürk'ün başlıca düşüncesi “medeniyet” düşüncesi ve Türk milletini medeniyete kavuşturmak, medeni âlemin içine sokmak, ona asri ve medeni bir millet olarak dünya milletleri, insanlık topluluğu arasında ve tarih gelişimi içinde layık olduğu yeri vermektir. Biz bugün medeniyet kelimesine uygarlık diyoruz, medeni sıfatına uygar diyoruz.

Ben sana Atatürk'ün bu konuda düşüncelerini kendi ağzından ve dilinden vereceğim ve onları anlayacaksın, çünkü anadilin Türkçedir ve Atatürk, düşüncesini bu dille eşsiz bir açıklık içinde yansıtmayı başarmıştır. Aşağıda okuyacağın parçalarda bir de “hars” kelimesi geçecektir, bu Ziya Gökalp'ın bugün “kültür” dediğimiz kavramı karşılamak için uydurduğu bir kelimedir, elverişli mi, anlamlı mı değil mi, onun tartışmasını bir yana bırakalım. Bu hars sözcüğü tutunmadığına göre, Türk dili onu benimsememiş demektir. Göreceksin ki Atatürk bir ara hars demiş, ama sonra kendisi –ve sanırım ilk kez olarak– kültür sözünü kullanmış ve yaymıştır. Bu kavramlar bizim dilimizde ve toplumumuzda tutunmuş kavramlardır. Türk milleti Atatürk'ün özlemini gerçekleştirmiş ve bütün dünyanın gözünde uygarlığın ve kültürün bir temsilcisi olmak payesine erişmiştir. Bu yolda yol gösterici Atatürk'tür. Bu yolu yalnız düşüncesiyle değil, yaşantısıyla da açmıştır. Ama sana bunu kanıtlamaya girişmeden, gene onun sözlerine kulak vermeni isteyeceğim. Dinle.

Medeniyet ve kültür üstüne en belgin, en dolgun ve tutarlı düşüncelerini bir Fransız yazarına açmış olması bir rastlantı olmasa gerek. Nedenini anlayacaksın. 29.X.1923'te Maurice Parnot adlı Fransız yazarına şöyle demiştir:

Biz hepimiz Fransa'nın hars menbaından içtik... Türkler bütün medeni milletlerin dostlarıdır. Ecnebler memleketimize gelsinler; bize zarar vermemek, hürriyetlerimize müşkilât irasına çalışmamak şartıyla burada daima hüsn-i kabul göreceklendir.

... **Memleketler muhtelifir, fakat medeniyet birdir** ve bir milletin terakisi için de **bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır**. Osmanlı İmparatorluğu'nun sukutu, garbe karşı elde ettiği muzafferiyetlerinden çok mağrur olarak, **kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştır**. Bu bir hatâ idi, bunu tekrar

etmeyeceğiz... Siyasetimizin, ananelerimizin, menafîimizin bizi fikr-i temayül itibariyle bir **Avrupa Türkiyesi**, daha doğrusu garba teveccüh etmiş bir Türkiye arzu etmeye meylettirmesi olacaktır.

... Türklerin asırlardan beri takibettiği hareket, devamlı bir istikameti muhafaza etti. **Biz daima şarktan garba** doğru yürüdük... Vücutlarımız şarkta ise fikirlerimiz **garba doğru müteveccih** kalmıştır.

... **Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz.** Bütün mesaimiz Türkiye’de asrî, binaenaleyh garbî bir hükûmet vücuda getirmektir. **Medeni-yete girmek arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?** (III. s. 66-70)

4.XII.1923’te *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin başyazarına şöyle der:

... **Memleket behemehal asrî, medeni ve müteceddit** (ilerici, yeniliğe, yenileşmeye çevrik) **olacaktır.** Bütün fedakârlıklarımızın semere vermesi buna mütevakkıftır (bağlıdır). Türkiye, ya yeni fikirle mücehhez, namuslu bir idare olacaktır ve yahut olamayacaktır. Halk ile çok temasım vardır. O saf kitle, bilmezsiniz, ne kadar teceddüt (yenilik, ilerilik) taraftarıdır. (III. s. 70-72)

Atatürk ilerlemenin ancak sürekli olarak değişme ile yenileşme yoluyla gerçekleşebileceğini de bilir. Bu bakımdan tabiat kanunlarının sırrına ermiş, geçen yıl *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir yazımla belirttiğim gibi, düşüncesiyle doğrudan doğruya Herakleitos gibi Sokrates öncesi filozoflara bağlanabilen, aydınlık yolunda yürüyen akılcı bir düşünürdür. Aşağıdaki sözlerini daha iyi anlayabilmen için Fethi Naci’nin yenileştirilmiş metninden alacağım:

Medeniyet yolunda başarı yeniliğe bağlıdır. İctimaî hayatta, iktisadî hayatta ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için yegâne tekâmül ve terakki yolu budur. **Hayat ve yaşayışa hâkim olan kanunların,**

zaman ile değişmesi, gelişmesi ve yenilenmesi zarurîdir. Medeniyetin buluşları, tekniğin harikaları, cihanı değişmeden değişmeye uğrattığı bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, geçişe bağlılıkla varlığını korumak mümkün değildir. (30.VIII.1924, II. s. 181)

Bu sözlerle Atatürk karşımıza gerçek bir devrimci düşünür olarak çıkar, bu devrimciliğinin ne derin bir insanıcı görüşe dayandığını ileride daha inceleyeceğiz. Şimdilik daha okuyalım; Türk milletinin zalim ve kabiliyetsiz olduğu konusunda, o zamanlar bütün dünyada yaygın olumsuz görüşlere Atatürk şöyle karşılık verir:

... güya milletimiz heyeti umumiyesiyle kabiliyetten mahrum bulunduğundan, bahçe halinde bulunan yerlere girmiş ve oralarını harabezara çevirmiş. Birincisi ile millete zalimlik atf ve isnat ediyorlar. İkincisi ile kabiliyetsizlik. **Eğer bu iki mütalea cidden varit olsa idi, milletimizin müstakil yaşamaya hakkı iddia olunamazdı. Hakikaten zulüm medeniyetle kabili telif değildir. İstidatsızlık da şayanı af bir şey olamaz.** Çünkü milletler işgâl ettikleri arazinin sahibi hakikisi olmakla beraber **beşeriyetin vekilleri** olarak o arazide bulunurlar. O arazinin menabii servetinden (servet kaynaklarından) **hem kendileri istifade eder ve dolayısıyla bütün beşeriyeti istifade ettirmekle mükelleftirler.** Bu düstura göre bundan aciz olan milletler hakkı beka ve istiklâlâ lâayk olmamak lâzım gelir. (II. s. 4-15)

“Beşeriyetin vekilleri” sözlerini kırmızı kalemle çizdim. Bu satırları yazarken yüreğim küt küt çarpıyor, gözlerim yaşıyor. Gülleyle, düşün, Mustafa Kemal şu sözleri 28 Aralık 1920 tarihinde, Ankara’ya gelişinin ertesi günü büyük bir heyet halinde Ziraat Okulu’nda kendisini ziyaret edenlere söylemiştir. Bu sözlerle Atatürk’ü Türkiye’nin **İLK HÜMANİST DÜŞÜNÜRÜ** olarak selamlayabiliriz. Milletini, vatanını, halkını, bütün benliği ve varlığı ile seven,

ama onu gerçekten seven, onu insanlık topluluğu içinde İNSAN olarak görmek isteyen ve onu bu yolda yetiştirmek için hiçbir çabayı esirgemeyen, çok görmeyen bir İNSANCI ÖNDER olarak kutlayabiliriz. Türk hümanizminin yolunu Atatürk açmıştır. Bu yolda yürüyene ne mutlu! İsterse hapiste çürüsün, isterse ölüm cezasına çarptırılsın. Atatürk'ün açtığı çığırda yürüyor demektir.

Şimdi bu amaç nasıl gerçekleştirilecektir? Türk milleti nasıl asri ve medeni bir toplum haline gelecektir? Bu yolda her birimize düşen görevi Atatürk şöyle dile getirir:

... **Bütün millet bir vücut gibi bir hale getirilmelidir.** Her millette olduğu gibi bizde de bir işe müteşebbisler başlar, en son ferde ve yukarıya doğru sirayet ettirilir. Az zamanda matlup veçhile istikameti hakikiyeye sevk edebilmek için münevverler daha çok vazifedardır. **Münevverlerin vazifeleri gayet büyüktür.** Hiçbir millet yoktur ki ahlâk esaslarına (esaslarına) istinad etmeden tefeyyüz etsin (yükselsin, ilerlesin). Münevverlerimiz vatan ve millet fikirlerini vermekle beraber rakip milletlere karşı muhafazai mevcudiyet için lâzım olan hususatı temin ederlerse vazifelerini daha vâsi surette ifa etmiş olurlar. (24.XII.1919, "Sivas'tan Ankara'ya ilk gelişinde Kırşehir gençlerine söylenmiş demec", II. s. 2-4)

Münevverler dediği bugün "aydın kişi" adını verdiğimiz kimselerdir. Atatürk en büyük görevi bu aydınlara yüklüyor, ama onlardan hem vatan ve millet fikirlerini benimseyip yaymalarını, hem de öbür milletler karşısında kendi öz varlıklarını korumalarını, kendi nitelik ve değerlerini dile getirmelerini istiyor. Atatürk zamanının aydınları bu görevi gereğince gördüler mi, onların, daha doğrusu İstanbul aydınlarının Atatürk tarafından nasıl eleştirildiğini sonraya bırakalım da şimdilik Atatürk'ün daha başka kollardaki önerilerine kulak verelim. 27.X.1922'de öğretmenlere şöyle seslenir:

Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve içtimai kuvvetler... Fikirler, mânasız, mantıksız safsatalarla mâli olursa, o fikirler marîzdir. Kezalik hayatı içtimaiye akıl ve mantıktan âri, bifaide ve muzır birtakım akideler ve an'anelerle meşbu olursa meflûç olur.

Evvelâ fikir ve içtimaiyat kuvvetlerinin menbalarını tathirden (arındırmaktan) başlamak lazımdır. Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için, hamiyet, hüsnüniyet, fedakârlık elzem olan evsaf-tandır. Fakat bir heyeti içtimaiyedeki marazı görmek, onu tedavi etmek, heyeti içtimaiyeyi asrın icabatına göre terakki ettirebilmek için, bu evsaf kâfi gelmez; **bu evsafın yanında ilim ve fen lâzımdır. İlim ve fen teşebbüsâtının merkezi faaliyeti ise mekteptir. Binaenaleyh mektep lâzımdır.**

...

Evet, milletimizin siyasî, içtimaî hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de **rehberimiz ilim ve fen olacaktır.** Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesinde ki Türk milleti, Türk sanatı, iktisadiyatı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün bedayiiyle inkişaf eder (bütün güzelliğiyle gelişir). (II. s. 42-46)

Milli eğitim programını kendi düzenler ve Ankara'da Maarif Kongresi'ni açarken (16.VII.1921'de) ilk toplantıda şöyle konuşur:

(Günün güçlükleri, milli hudutlar içinde düşmana karşı savaşta bütün güçlerimizi kullanmak zorunda olduğumuz, gene de bir milli eğitim programı hazırlamak gerektiği, çünkü geçmişten kalagelen bilgi ve öğretim yuvalarının gelecekteki milli eğitime temel olamayacakları belirtiliyor ve şöyle deniyor:)

Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahs ederken, eski devrin

hurafatından ve evsafı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, **seciyei milliye ve tarihimize mütenasip bir kültür kasdediyorum. Çünkü dehayı millimizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir.** Lâalettâyin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrup neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (Haraseti fikriye) zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir.

...

İşte biz, bu kongremizden yalnız, çizilmiş eski yollarda alâlâde yürümenin tarzı hakkında müdavelei efkâr etmeyi değil, belki serdettiğim şeraiti haiz **yeni bir sanat ve marifet yolu bulup göstermek ve yolda yeni nesli yürütmek için rehber olmak gibi bir hizmet bekliyoruz.** (II. s. 16-18)

Tarih ve özellikle Türkiye'nin tarihi hakkındaki görüşlerini, İran elçisinin Ankara'ya gelişi dolayısıyla verdiği bir şölende şöyle açıklar:

... Türkiye şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının icabatını değil, tarihin hakikî icabatını takip edecektir. Filhakika mevcut tarihlerin kaydettiği hâdisat milletlerin hakiki efkâr ve âmalî harekâtı değildir. Şark milletleri kendi iradeleri, kendi hisleriyle hareket etmiyorlardı. Onların başında birtakım müstebit, keyfî hareket den Çarlar, Hüdavendler vardı. Mazbutatı tarihiye daha çok onların tatmini hırsı için yaptıkları vekayidir. **Biz onların hepsini yırtacağız, yeni bir tarih yapacağız.**

Bu işte her ferde, her kişiye görev düşer:

... Fertler mütefekkir olmadıkça, kitleler istenilen istikamete, herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevk olunabilirler. Kendisini tahlis edebilmek (kurtarabilmek) için her **ferdin mukadderatiyle bizzat alâkadar olması lâzımdır.** (II. s. 4-15)

28.XII.1920’de Ankara’da yaptığı bu konuşmada Misak-ı Milli hudutları içindeki millet topluluğunu nasıl birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak gördüğünü de dile getirir:

Hepimiz bir devletin Müslüman ve anasını gayrimüslime (Müslüman olmayan unsurlar) dahil olarak aynı surette tebaasıyız. Ve bu itibarla cümlenizin hukuku birdir. (II. s. 4-15)

25/26.I.1923’te Alaşehir’de yaptığı bir konuşmada şöyle der:

Memleketimizin mâmur ve milletimizin mesut olması, her ferdin âzami ve fedakârlığı ile hâkimiyeti milliyeyi muhafaza etmesi ile kabil olacaktır.

... Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. **Fakat bu zafer süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır...** Yani ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım. (II. s. 71-72)

İzmir’de 31.I.1923’te halk ile konuşmasında toplumda kadının rolüne değinir ve şöyle der:

... Bizim heyeti içtimaiyemizin ademi muvaffakiyetinin sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz tekâsül (ihmal) ve kusurdan neşet etmektedir. İnsanlar dünyaya mukadder oldukları kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Binaenaleyh bir heyeti içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken diğer uzvu atalette olursa o heyeti içtimaiye meflûctur... Bizim heyeti içtimaiyemiz için ilim ve fen lâzım ise bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın iktisap etmeleri lâzımdır.

... Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kuağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti layikiyle anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacak-

lar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecatı tahsilden geçeceklerdir. Sonra kadınlar heyeti içtimaiyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin **muin ve müzahiri** (destek ve yardımcısı) olacaklardır. ... Milletimizin, memleketimizin darülrıfanları (öğretim, bilim kurumları) bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır. (II. s. 83-91)

Atatürk'ün kadını öyle bir anlayışı vardır ki, değme Batılı aydınlarda bile bulunmaz öyle insanca bir anlayış. Ve ben derim ki, Gülleyle, Türk kadını Atatürk'e olan minnet borcunu daha yeterince ödememiştir. Onun kadına sağladığı şaşırtıcı hakları gelişigüzel kullanmakla iş bitmez, Türk kadınının daha derin bir bilince varması ve Atatürk'ün isteğini yerine getirmek için daha da yükselmesi, toplumsal görevlerini daha da büyük başarıyla yerine getirerek dünya kadınlarına örnek olması gerekir. Çünkü dünyada hiçbir kadına çamurdan çıkarılıp bir heykel gibi kaide üzerine dikilmek nasip olmamıştır Türk kadınına olduğu gibi. Bak Atatürk'ün kadına saygısı ve sevgisi ne kadar derindir, bunu kendi sözleriyle belirtiyim sana. Şöyle anlatır:

Bir gün Akşehir civarında bir köye gittim. Çok yağmur yağıyordu ve soğuk vardı. Kendimi belli etmiyerek bir evin önünde duran bir kadına:

- Hemşire yağmur var, soğuk var, beni kabul eder misiniz, dedim. Hiç tereddüt etmeyerek:

- Buyrun, dedi ve beni bir odaya aldı. Odada ateş olmadığı ve yeni bir ateşin yakılması uzun bir zamana mütevakkıf olduğu için:

- İsterseniz bizim odaya gidelim. Orada hazır ateş var, dedi. Gittik, müteakiben komşulardan birkaç kadın ve birkaç erkek geldi. Beraber konuşmaya başladık. Konuşurken bana en mühim sualleri soran kadınlar oldu. Askerin vaziyetini, düşmanın halini, en mühim düşmanın hangisi olduğunu sordular ve bunları sorarken

hiçbir telaş ve tekayyüde lüzum görmediler. **İnsanca konuştular.** Fakat bilâhare benim kim olduğumu anlayınca, telaş gösterdiler ve söyledikleri şeylerden kendilerine bir zarar geleceğini zannederek korktular. Çünkü şimdiye kadar resmi bir adamla açıkça konuşmayı büyük bir kabahat telâkki etmişlerdi. (31.I.1923, II. s. 83-91)

Kültür ve sanat alanlarında Atatürk'ün söylediği sözler o kadar çok, öyle değerlidir ki, hepsini sayamam sana. Yalnız müzik konusunda bir Alman gazetesinin muhabirine 21-24. III.1930 tarihlerinde verdiği bir demeçten bir parça alayım. Atatürk ile muhabir arasında şöyle bir konuşma geçer. A. Atatürk'tür, M. Muhabir:

A.- Montesquieu'nün 'bir milletin musikicilikte meylane ehemmiyet verilmezse, o milleti ilerletmek mümkün olmaz' sözünü okudum, tasdik ettim. Bunun için, musikiciliğe pek çok itina göstermekte olduğumu görüyorsunuz.

M.- Biz garplılara göre şark musikiliğinin kulaklarımıza gelen garabeti cihetinden bahsettim ve dedim ki: Şarkın yegâne anlayamadığımız bir fenni varsa, o da musikiliğidir.

A.- Bunlar hep Bizans'tan kalma şeylerdir. **Bizim hakikî musikimiz Anadolu halkından işitilebilir.**

M.- Bu nağmelerin islahiyle terakki ettirilmesi mümkün değil midir?

A.- Garp musikiliği bugünkü haline gelinceye kadar, ne kadar zaman geçmiştir?

M.- Dört yüz sene kadar geçti.

A.- Bizim bu kadar zaman beklemeye vaktimiz yok. Bunun için, garp musikiliğini almakta olduğumuzu görüyorsunuz. (III. s. 84-89)

Her kişiye görevini böylece saptadıktan sonra, Atatürk, bu görevi yapmayan ya da yapmak yolunu bulamayan aydınları şöyle eleştirir:

Aydınların Eleştirisi

Konya gençleriyle 20.III.1923'te yaptığı bir konuşmada terakkiden söz ederken şöyle der:

Bunda muvaffak olmak için münevver sınıfla halkın zihniyeti ve hedefi arasında tabii bir intibak olmak lâzımdır. Yani sınıfı münevverin halka telkin edeceği mefkûreler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Halbuki bizde böyle mi olmuştur? O münevverlerin telkinleri milletimizin umku ruhundan (ruhunun derinliğinden) alınmış mefkûreler midir?

Şüphesiz hayır, münevverlerimiz içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat umumiyet itibarıyla şu hatamız da vardır ki, tetkikat ve tetebuatımıza zemin olarak alelekser kendi hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı almalıyız. **Münevverlerimiz belki bütün cihanı, bütün diğer milletleri tanır, lakin kendimizi bilmeyiz.** (III. s. 137-146)

Kendi kendimizi tanımak, bilmek için de Atatürk 24/25.X. 1919'da Amasya'da *Tasvir-i Efkâr* muhabiri Ruşen Eşref'e verdiği demeçte şunları önerir:

Siyasî cidallerin çoğu bisûddur (boşunadır). Fakat içtimaî mesai her vakit için müsmirdir. Bizim münevverler buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğraşmazlar? Neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar? **Memleketi gezmeli, memleketi tanımalı.** Eksiği nedir görüp göstermeli. Memleketi sevmek böyle olur. Yoksa lafla muhabbet fayda vermez. (III. s. 10)

İKİNCİ BÖLÜM
KOĞUŞTAN SEVGİ'YE

YAZILMAYAN ANILAR

Aradan beş yıl geçti. Bu anıların birinci bölümü koğuştta yazılmıştı, tutuklu bulunduğum Maltepe Yedinci Zırhlı Tugayı'nın kadınlara ayrılmış T biçimindeki büyük barakasında. Hafta içinde yazdığım sayfaları pazar akşamları açık zarf içinde gardiyanımıza veriyordum, pazartesi sabah görevli subaylarca okunup damgalanmak ve postalanmak üzere. Subaylar sevmişlerdi yazdıklarımı, boyuna gelip soruyorlardı bunlar ne zaman yayımlanacak diye. Bilmem, hemen çıkar çıkmaz yayımlanır belki diyordum, ama bitmedi ki. “Çıkmak” da pek öyle uzun sürmedi, tamı tamına dört ay tutuklu kaldım, duruşma başlar başlamaz da, bir kasım günü sorgum tamamlandıktan sonra hemen salıverildim. Bir ay kadar önce kitap biçiminde bir tomar beyaz kâğıt vermişlerdi elimize. İddianame mi ne diyorlardı buna, savcı yazmışmış. Bu tomar kâğıt suçluyordu bizi. Her birimizin adı altında birkaç satır yazı vardı, kendi adlarımıza başka bir ilişliğimiz olmayan kişilerin adları altında da rastlıyorduk. Karman çorman bir metindi bu. Okuyun, dedi kızlar, okuyun da savunmanızı hazırlayın. Tomarı evirdim çevirdim, orasını burasını okudum, baktım hiçbir şey anlaşılmıyor. O ne mantık ne Türkçe! Böylesi tuhaf ve tutarsız bir belge hiç görmemiştim ömrümde. Okuyamadın. Okumak da isteme-

dim. Sonra ne oldu bilmem, yitirdim, bir daha bulamadım iddianameyi. Duruşmaya çıktığım gün bile elimde yoktu. Sabahattin de iddianameyi şöyle bir gözden geçirmiş, bunu yazan bizi idama kadar götürebilir, demiş ve ranzasında yüzünü duvara çevirerek uykuya dalmış. Ama o gün benim içime bir korku düştü: Suçlanmak, cezaya çarpılmak korkusu değil, aklanmak için savunma kaygısı da değil, başka bir şeydi: Anılarım ne olacak? Ne güzel yazıp gidiyordum, Ankara bölümüne gelmişim, Türk Tarih Kongresi'nde gözümle gördüğüm Atatürk'ü anlatacaktım şimdi, sonra da Atatürk'ün öneyak olduğu kültür politikasını nasıl gerçekleştirmeye çalıştığımızı. Atatürk Türkiye'nin kültür alanında neyin nasıl yapılmasını istemiş, biz de, ben de o yolda ne kadarını uygulayabilmiş, ne kadarını uygulayamamıştık. Bunu inceleyecektim, inceleyebilmek için de koca koca kitaplar getirtmişim koğuşa, en başta, Atatürk'ün *Nutuk* ve *Söylevler*'ini, İkinci Türk Tarih Kongresi'nin tebliğlerini, daha birçok kitabı bulup taşımıştı bana senin baban Mehmet Cemal. Kimi ciltli, kimi ciltsiz bu kitapları okuyor, notlar alıyordum, konu konu ayırarak temize çekiyordum, bir dosya dolusu alıntı olmuştu ki, o beyaz tomar geldi çatı. Bir iğrenme, bir tiksinti kapladı bütün benliğimi. O güzelim dost kitapları karıştıramaz, notlarıma dokunamaz oldum. Daktilo makinemin koğuşa düzenli bir ses devinimi kattığı vuruşları durdu, sarı masam ölü kâğıtların kefeniyle örtülü kaldı. Hiç, hiçbir şey yapamıyordum, Gülleyle, çünkü anılarımı koğuştaki bitiremeyeceğimi anlamıştım. İçeride yazılmıştı o güne kadar, anı dediğin günün betimlenmesi, anlatılması değildir, anının anı olarak oluşması için zaman ister, çok katıklılı bir çorba gibi pişer insanın kafasında bir sürü olayın imgesi, kıvamına gelince de ayrı ayrı birçok renklerle, çizgilerle ortaya bir resim çıkarır. Bir anlam çerçevesi içinde bir

bileşimdir bu, gerçeğin ta kendisi değil elbet, olguların insan kafasında süzüle süzüle oluşturduğu bir anlam bütünü. Ne olursa olsun iplik koparılmıştı bir kez, örülmekte olan doku yarım kalmış, çünkü ören şişler çalışmaz olmuştu. Yandık işte o zaman ve kimsenin anlamadığı, özentisi ya da yaranma sandığı bir davranış içine girdim: Tahliye olmaktan korkuyordum, istemiyordum koğuştan ayrılmak, çünkü dışarıya çıktım mı, anıları sürdüremeyeceğimi biliyordum. Ama koğuş yaşamı çok mu hoşuma gidiyordu? Hayır, hele son aylar soğuk basmıştı, kızlar zor bela ısıtıyorlardı bize verilen bir külüstür sobayı. Bense, kalorifere alışmış burjuva kızı, soba yakmasını ya da temizlemesini bilmiyordum, hiçbir işe yaramamanın utancı içinde seyirci kalıyordum ömrümüzü sürdürmeye yarayan tüm etkinliklere. Tek başarabildiğim, yaşamın anlamını sürdürür, korur, kurtarır nitelikte olan anılarımı yazmaktı. O da kesilince fena oldum, Gülleyle, anlam ve akıldışı dileklere kapıldım: Kitap bitene dek koğuşta kalayım istiyordum.

Ama tutukluluk sona erdi işte ve bir akşam vakti, pis ve yağmurlu bir havada, Yedinci Zırhlı Tugayı'nın giriş kapısında buldum kendimi. Buldum da denemez ya, tümünden yitiktim, her türlü duyu, duygu ve bilincin çok ötesinde bir çuval canlı doku gibi bir şeydim. Ankara asfaltına bir cip bırakmıştı bizi, Sabahattin, Vedat ve beni. Cipte birbirimizin ayrımına bile varmadım. Konuşmuyorduk: Konuşacak bir şeyimiz yoktu. İndik ki Vedat'ın kız kardeşi, Eyüboğlulardan birçok kişi iki otomobille oradaydılar. Kollardan kollara atılıyorduk, sarılmalar, öpmeler, gözyaşları arasında geçmiş olsun sesleri. Bezden kuklalar gibi biz sanki. Götüreceklerdi, almaya gelmişlerdi, ama kim, Mehmet neredeydi, Semra nerede? Azra İnal'ın arabasıyla geleceklermiş. Onlar da bizim gibi duruşmadan çıkmışlardı, biz Maltepe'ye dönüp

tahliye kâğıtlarımızı aldığımız, eşyalarımızı topladığımız halde, onlar niçin gelmemişlerdi daha? Bir bırakılmışlık duygusu duyar gibi oldum. Koğuş sıcacıktı, burası kapkaranlık ve soğuk iliklere işlercesine. Bir süre sonra geldiler, bindim, yola koyulduk. Yalnız ışıkları gördü gözüm, ıslak asfalt üstünde vızır vızır otomobilleri, uzakta şehrin parıltısını. Konuşuyorlardı onlar: Sabahattin'in savunması ne güzelmiş, Vedat'ınki de yiğitçe, ama ben niçin şaşkın şaşkın ağlamışım tahliye kararını duyunca?.. Sisin içinde birer titrek görüntü idi bütün bunlar, uzak, gerçeklikten yoksun olaylar, sözler. Bedri Rahmi'nin evine uğradık, bir masa dolusu insan, ses ve söz uğultusu, gene sarılmalar, öpüşmeler, hep o anlamsız geçmiş olsun lafı. Neydi geçmiş, geçecek olan? Sonra gene yollar, araba vapuru ve sonunda, geç vakit Esentepe'de evin tüm pencereleri ıslıl ıslıl ve kapıda anan, deden, Sevgi ve sen, Gülleyle. Gerçek o an başladı, başlar gibi oldu. Yemek mi ne yendi, masada, koltuklarda oturuldu, TV diye bir şey de vardı. Bir süre sonra Sevgi'nin yatağında yatar buldum kendimi. Uyu, demişti Mehmet, ertesi sabah erkenden gene duruşmaya gidecektik ikimiz. Ne geceyi, ne sabahı bildim, gerçeğe ilk dönüşüm Beşiktaş'ta dolmuş motoruna ayak basıp da Boğaziçi'ni masmavi gördüğüm an oldu. Artık tutuklu olmadığımı o zaman anladım. Rüzgâr yüzüme vuruyor, ufacık dalgalar ise motorun teknesine. Bu özgürlüktü işte. Koğuşta yoktu böylesi, olamazdı. Birden sevinç harlandı içimde. O günkü duruşma ömrümde gördüğüm tiyatro oyunlarının hepsinden daha çok etkiledi beni, öyle dalmışım ki, duruşmadan vareste tutulmamı istemeyi unutmuşum. Avukatım Gül istemiş olacak ki, yargıcın ayakta dinlediğimiz kararında benim de adım vardı. Demek gelmeyecektim bir daha Selimiye'ye. Öbür, dışarıdaki hayat başlamıştı.

Onun hayhuyu içinde anı yazmak diye bir şey yoktu. Günlük yaşantıya yeni baştan alışmak gerekiyordu. Kolay

iş değildi. İnan bana. Dört ay uzun bir süre değildir aslında, ama tutukluluk bizim kırk yıllık alıştığımızdan öylesine apayrı bir durumdur ki, insan onun engininde boğulmamak için üstün bir çaba göstermek zorunda kalır. Bir trampoline çıkmışsın, yüzmeyi az çok biliyorsun, ama bunca yüksekte dalmayı hiç denememiştir, biri gelip de arkandan iter, atar seni denize, ah ne yapacaksın yüzmeyip de, yüzersin ister istemez, iyi kötü kulaç atar, tutunursun suyun üstünde. Birden çık dense tam dengeyi bulmuş, kolunun bacağına gücüne inanç getirmişken, bir tuhaf olursun. Sudan çıkmış balık derler ya, öyle yalpa vuruyorduk biz tutukevinden yeni çıkmış sanıklar. Ne koğuştaydık, ne tutukluluğun büsbütün dışında, ne et ne balık diye bir deyim vardır Fransızca, bizim durumumuzu iyi betimler. Bir yıl böyle geçti, ayrıntıları gerekmez, ne var ki uzayıp giden dava tüm tutarsız, anlamsız, sürecinin insanca akışın dışında birtakım soyut hukuksal biçimselliklerden alan gidişatıyla yıpratmaktaydı bizleri. Koğuştaki yıpranıştan da beterdi bu, çünkü, dediğim gibi, orada yüzüyordum var gücümle, o devinimdi çabama ve yaşamıma anlam veren, oysa dışarıda yarı özgür, yarı tutuklu yaşamak, üstelik de kendi kendini kurtarmak için bir uğraş içine girmemek tatsız bir durumdu. *Mitoloji Sözlüğü* gibi, bin bir kitap karıştırarak, yüzlerce fiş yapmayı, onları da yaşamımın içinde özleyip de bulamadığım bir sağlam düzene sokayım diye gece gündüz çalışmayı gerektiren bir iş bulmasaydım kendime, çok daha büyük bir yıprantıya uğradım kuşkusuz.

Anılara gelince. Maltepe'den sana gönderdiğim yazıları eş dost akraba, onun da ötesinde ve benim için çok daha önemli olarak senin arkadaşların, yaşıtların küçük kızlar okumuş ve beğendiklerini söylemişlerdi sana. Daha yazmamı istiyorlar, sonunu getirmemi bekliyorlardı. Tüm içtenlikle-

riyle, çocuklarda ve yalnız çocuklarda görülen o temiz, her türlü yan düşünceden arınmış ilgiyle. Okumuşlar, sevmişlerdi, ötesini verirsene ne âlâ, vermezsen unutup giderler, sen de vermemişliğinle kalırsın. Anıların yazılmasını isteyen bir başka kişi de babandı, Güllejlâ. Maltepe'ye taşıdığı bunca kitap bir yana, çıktıktan sonra ne istedimse, hangi kitaba değinip hangisinin sözünü ettimse, hepsini bana bulup buldurmayı amaç edinmişti. Tarihe olan merakı ile “Güllejlâ'ya Anılar”ın iyi bir kitap olacağına inanmıştı. Bu konu üstüne biraz durmam gerekir: 120 kadar sayfasını koğuştta yazdığım bu kitap neydi, ne olacaktı, amaçladığım türü ve içeriği saptamak gerekiyordu. Gel şimdi satır başına gidelim de iyicene düşünelim seninle. Bu düşüncenin oluşması beş yıl aldı, bugün bile 1976 yılının son günlerinde böyle bir açıklama yapmakla yükümlü görüyorum kendimi, ötesini yazmaya koyulmazdan önce.

Tutukevinde yazdığım anılar aslında sana mektuplardı, Güllejlâ. Sen sen olduğun ve benim küçük yeğenim olduğundan ötürü değil yalnızca, senin simgende bütün bir okuyucu topluluğuna sesleniyorum. Koğuştta varlığımı ancak öyle sürdürebileceğimi anlamıştım. Hem varlığımı, hem sağlığımı, hem de nasıl diyeyim, bir insan ve bir yazar olarak ünümü. Tutukluluk gerçekte çok önemli bir durum değildir, özgürlük görece bir kavramdır, onu oldum olasıya bilmişimdir. Salt özgürlük diye bir şey yoktur, insan onurunu az çok zedeleyen özgürlüksüzlüklerin dereceleri vardır. Özgürlüksüzlük çirkin ve tumturaklı olduğu kadar aşırı uzunlukta bir sözcük, yok bir kelime. Her ne ise. İnsan dış özgürlükten yoksun düşünce, yani haklı haksız bir suçlamaya uğrayıp da içeriye tıkılınca, hani o yüzme gücünü kazanmak için bir ölüm kalım savaşına girer. Çünkü insan onurunu korumak baş koşuldur, onsuz yaşanmaz. Sonra uzun uzun anlatacağım,

koğuştaki kızların o bana aşırı görünen kahramanlıkları da hep bu amacı gerçekleştirmek içindi. Onlar işkenceye dayanmış, bense aynı amaçla sana yazı yazıyorum. Dediğim gibi, hem sen vardın benim yakınım, hem de öbür, kafamda canlandırdığım tüm gençler. Sana diyeceğim, onlara diyeceğim vardı. Sana diyeceğim seninle ilişkili, senin tanıdığın, sevdiğin kişilere idi: Anan, baban, deden, kardeşin. Onlara bir mesajım olmalıydı, çünkü tutukluluk iyi hoş ama insan bir yerde yok oluşla yüz yüze, ölüm düşüncesiyle burun buruna gelir hapiste iken. Bilinmez ki ne olacağı. Hakka, adalete inandın, güzel, inanmak da gerekli, ancak bu güzel kavramların her zaman üstün geldiği görülmez, görülmemiştir. Çabayı bir yandan sürdürürsün yengi uğruna, yenilgiyi de göze alırsın, gerçekçi düşünmeye çalışırsın. Demek istediğim şu ki, sana yazarken bir yandan da senin ve benim yakınlarımın gönlünü almaya uğraşıyordum ki, ya işler bozulur da, çıkamazsam bu badirenin içinden, hoş bir seda kalsın benden sizlere. Bu amaçla “Gülleylâ’ya Anılar” özel bir yazıydı. Kişileri kendi adlarıyla anmıştım, ona buna, tutukevinde yardımına koşan bunca kişilere bir merhaba çakayım diye. Yazıların bu yönü dışarıya çıkar çıkmaz sırtıttı. Şöyle oldu: Yazıların iyi yazıldığını biliyorum, biliyordum, tatlı yazarım derler, bu bir erdem sayılır ya da sayılmaz, önemli değil, asıl önemli olan bu kişisel anıların özel koşulların dışında bir değer taşıyıp taşımadığı, taşıyıp taşımayacağı. İşte burada gel gene satır başı yapalım.

Koğuşta yazdığım yazılarda kendi yaşamımı anlatmıştım, ama yalnız içimi dökmek, tutuklulukla savaşımında özbenliğini yitirmemek için mi, yoksa özel durumumun dışında herkesçe okunup benimsenebilecek bir söz söylemek, bir bildiride bulunmak için mi? Kısacası bir yazının değeri var mıydı bu yazıların? Koğuşta bunu hiç düşünmedim, içimden

geldiği gibi yazdım, ama dışarıda önemli bir sorun çıkıverdi karşıma. Neydi bu anılar? İlk tanımlamada bir “formation”, yani bir eğitim-öğretim görme yolunun betimlenmesidir, diye düşündümdü. Klasik kültürü özümsemiş, özümsemesine değer veren bir insandım, karınca kararınca bu yolun bir yolcusu sayılırdım. Ben bu yola nasıl yetiştim, nasıl girdim, ne denli başarı ve mutluluk sağladım aşama aşama yürüyüşüm sırasında, bunu dile getirirsen, genel değeri olabilecek bir kitap çıkar ortaya, dedimdi. Kendime göre bir insancılık – insancılık mı, hümanizm mi ne dersen de– örneği verebilirim ola ki. Hele yaşamımın çeşitli evrelerinde tanışıp yakınlaştığım nice büyük insan vardır, onları da elimdeki fenerin gücü oranında aydınlatmaya çalışırsam, hepsi birden renkli bir tablo olarak çıkar ortaya. Ama bu tablonun asıl göz alacak odağı daha yazılmamış duruyordu. Koğuş dışında yazmak da, öyle kitap yok, tutukluyum, bu kadarını yapabildim, ötesine erişemedim demekle olmazdı, böyle bir özrü olmazdı insanın, yani yazarın. Şimdi sana bir gerçeği açıklayayım mı: Bu anıları geçen haftaya dek bir daha okumadım, elime de pek almadım. Nedenini bırak, istediğin gibi yorumla. Ben okumadım, ama başkalarına okusunlar diye verdim, hem de birçok kişiye. Onların izlenimlerini toplamaktı amacım. Eh, ne yalan söyleyeyim, bu izlenimler pek umut verici, yani ötesini yazmak için pek o kadar itici olmadı. Ha, sırası gelmişken anlatayım da gülesin: Anıların üçüncü kopyası (bir asıl, iki kopya yazmıştım daktiloda) dolaşıyordu, Remzi Kitabevi’nin yöneticilerinden Nejat Ebcioglu dostum bunu okumuş, kimi yerlerinde düzeltmeler önermiş ve çok beğendiği için kitabın bir an önce bitirilmesini dilemişti. Geçen yılın bir kış akşamı yeni dostum ve oğlum diye baktığım Cengiz Bektaş’a verilmek üzere bu kopyayı Dr. Özden’in arabasına almıştık. Bir pazartesi akşamıydı, Sabahattin

Eyüboğlu'nun pazartesilerini sürdürmeyi ödev bilen biz dostları Magdi'nin evinde toplanmış bulunuyorduk. Bektaş'ın ertesi sabah Ankara'ya götüreceği Anılar dosyasından başka daha basılmamış olan "Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı" kitabının bir nüshası da otomobilde kalmıştı. Eyüboğluların evindeki toplantı ise çok kalabalıktı o akşam. Geç vakit çıktık ve ben doğru evime geldim ki, telefon çaldı: İki dosyanın da arabadan çalındığı haberi telaşlı dostlarımca bana bildirildi. Bir MİT ajanı mal bulmuş mağribi gibi almakta yarar görmüştü herhal o iki yazıyı. Üstelik de hırsız niteliğine bürünerek arabanın kapısını zorlayarak ve bu iki kitap taslağının dışında arabada bulunan başka eşyalara hiç dokunmayarak. Eh hayrını görür inşallah!

Anılar üstüne oldukça olumsuz bir eleştiri de Şevket Süreyya Aydemir'den gelmişti. Dost saymakla onurlandırmaktaydı beni Şevket Süreyya, doğru anımsıyorsam *İşte İnsan* kitabım üstüne fazlasıyla övücü bir yazı yazmıştı. Hele ondan önce, Türk yazınının büyük ustası Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu kitaba değinmiş, öyle anlayışlı ve beni yüreklendirici birkaç söz söylemişti ki, ona mektup yazarak teşekkür etmekle kalmadım, Ankara'daki evinde görmeye gitmişim Türkiye'nin hümanizm akımında öncülerinden biri bildiğim o sevimli insanı. Karaosmanoğlu'nu da, Aydemir'i de kendime usta seçerek ikisiyle yazışmaya girişmişim. Şevket Süreyya'nın okuması için verdiğim anılar üstüne düşünceleri şu oldu: Anı türü sakıncalı bir türdür, kamuoyunu ilgilendirebilecek niteliğe erişebilecek miydi *Gülleylâ'ya Anılar*? Bu soruyu dile getirdiği söyleşimizde anı türünün nasıl olması gereğine değgin birçok örnekler de vermişti Aydemir, kendi anılarını saymış, onları kitaplarında nasıl değerlendirdiğini, kimini de değerlendiremeyip hiç yazmamayı yeğlediğini anlatmıştı. Gezi Oteli'nin salonunda uzunca

bir konuşma geçmişti aramızda. Ufukta gümüş renklere bürünmüş ölgün Boğaziçi'ne bakarken, bir yandan da içimde kimi parıltıların söndüğünü duyuyordum. Bir tencerede pişen reçelin kabarcıkları puf puf eder de, altını söndürürsün, dümdüz bir pelteden başka bir şey kalmaz, işte öyle. Tek tük savunayım dedim, sonra vazgeçtim. Haklıydı belki, elbette haklıydı eleştirisi o güne dek yazılmış bulunan sayfalara ilintiyle, ama yazılmış olan ileride yazılacak, yazılabileceklerin içeriği üstüne bir umut uyandırmıyor muydu, bir şeyler muştulamıyor muydu kitabın geleceği için? Böyle bir muştula varsa, onu sezememişti demek dostum Şevket Süreyya. Hiç alınmadım, kırılmadım, o talihsiz üçüncü kopyayı alıp eve döndüm, rafa attım ve unuttum. Benim reçelim daha kıvamına gelmemiştii zaten.

Bir on gün önce ne oldu? O can ve canlılık dolu Sevgi Soysal ayrıldı aramızdan. Onunla bir Bodrum gezimiz olmuştu, yıllar önce bir bahar günüydü, 12 Mart diye bir şey yoktu daha ortalıkta. Edip Cansever, Cevdet Kudret, daha birkaç dostla Bodrum yöresindeki bir deniz kıyısına gitmiştik. İlk kez görüyordum Sevgi Soysal'ı. Bir kır lokantasında balık yiyecektik, nisan ayı, havalar da buz gibiydi nedense, masayı açıkta kurup kurmayacağımız bile tartışma konusu oldu. Ama güneş ılıktı ve deniz masmavi. Biz yiyeceklerimizi hazırlamakla uğraşırken, bir de baktım ki Sevgi Soysal —o zaman daha Soysal değil, evlenmemiştii daha Mümtaz'la—soyunmuş, denize giriyor. Yüzdü de yüzdü, sonra çıktı, ıslak mayosu ile kumsalda jimnastik yaptı, amuda kalktı. Yapma etme, üşürsün, yeri değil, zamanı değil diyecek kadar teklifsiz değildik, ama bakakaldım ve içimden şu düşünceleri geçirdim: Bu güzelim genç insan doğaya meydan okuyor, toplum geleneklerine boş veriyor, Allah vere de öç almasın ondan “tanrılar”. Klasik bir görüşe dayanarak tanrılardan

ne kastettiğimi anlarsın, insanoğluna ve onun dizginsiz coşkularına karşı gelen durgun, baskın güçler vardır doğada da, toplumda da, ben kendimi bildim bileli korkarım bu güçlerden, onun için kısaca tanrılar derim onlara, yalın akıl-
la alt edilemezler bilirim, ölçüleri de yoktur ya da insanın ölçülerine uymaz, ama insan da onların karşısında kendi dar ölçülerine sığınmaktan başka çare bulamaz. Yunan'ın bunca tragedyasından, felsefesinden aldığım dersti bu. Sevgi Soysal'ın ölümüne çarpıldım. Kitaplarına sarıldım, özellikle daha okumadığım *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*'na. Burada gene satır başı.

12 Mart döneminden sonra ülkemizin bu yürekler acısı, yüz karası, Cumhuriyet tarihine leke getiresi olaylarını yazıya döken birçok kitap, belge yayımlanmıştır. Bunları okumaktan kaçındığımı, okurken onulmaz bir sıkıntı duyduğumu açığa vurmak, gerçeği söylemek olur. Bu duygumda 12 Mart olaylarına yakından karışmış olmam, onun rastgele bir kurbanı bulunmam bir rol oynar mı? Ola ki evet. Ama bununla kalmaz sanıyorum. Acı yaşantılarımızın yazıyla betimlenmesi, böylece anılarımızın tazelenmesi rahatsızlık verici olabilir, ne var ki benim tepkim daha nesnel, yazınsal bir düzeydeydi sanırım. Açıkçası: 12 Mart döneminin sömürülmesine karşıydım ve karşıyım bugün de. Gazetelerde yazılar, röportajlar, tefrikalar, anılar üstüne anılar, az çok romanlaştırılmış kitaplar da kitaplar! Hepsi de besbelli çok çabuk yazılmış. Bu tutum büyük bir olayı yüceltmek değil, yansıtmak hiç değil, şurada burada birkaç ya da birçok ödül koparılsa bile, eninde sonunda olayın harcıâlem olup yozlaşmasına, etkisinin törpülene törpülene silinmesine yol açar. Onurumuz ya da gövdemiz ne denli çok yara almış olursa olsun, kanlı yaranın tıpkıbasımını vermek aşağılık bir davranıştır. Çok tirajlı günlük gazetelerde öldürülenlerin

renkli fotoğrafları sizde tiksintiden başka bir şey uyandırır mı bilmem, ben bakmam onlara, tıpkı müstehcen resimlerden öğrenerek yüz çevirdiğim gibi. Yazı fotoğraf değildir, yazın da gerçeğin tıpkıbasımı değildir ve olamaz. Edebiyat –kimi tutucu ya da gerici yazar çizerin yahut sözüm ona bilginin edebiyatı “edep” kavramıyla ilişkili gösterip onda ille de nezahat araması bir yana– edebiyat bir sentezi gerektirir, olayı olduğu ya da gördüğümüz gibi vermeye yeltendik mi, onu vermiş olmayız. Yazın gerçeği, gerçeğin ta kendisi değildir, kaldı ki gerçeği bütünüyle ne görmek, ne de anımsamak olanağı vardır. Epey etki tepki yaratan *Raşomon* filmini getirin gözünüzün önüne. O halde, çarçabuk, özüne bilincine varmadan, yazın düzeyinde bileşimini kırmadan yazıya dökülen yaşıntının ne değeri olabilir? Belgesel değeri olmadığı gibi, yazınsal değeri de olmaz, propaganda aracı olduğu, olacağı bile su götürür. Olsa olsa üstünkörü okuyucu bulup yazarına geçici bir kazanç sağlar, o kadar.

Sevgi Soysal’ın kitabı öyle değil, yerli yerine oturmuş yetkin bir yapıttı. Yalın anlatımı gerçeği çok iyi yansıtıyordu. Ankara’daki tutukevleri bizim Maltepe’nin ilk aylarına kıyasla bir cehennemmiş. Söylemişler, orada yakını bulunan kimi dostlar kaygan bakışlar ve tek tük imlemelerle değinmişlerdi bu konuya. Kızlar orada çok “aşırı” imiş, aşırı olmakta da haklı, çünkü korkunç bir baskı altında. Fazla ilgilenmemiştim: İnsan yakayı kurtardıktan sonra bencil oluveriyor ne ayıp ki. Ama Sevgi Soysal’ın kitabı her şeyi aydınlatıyor ve değme öykü yazarının tutturamayacağı bir nesnellikle. Kendini nasıl yansıtıyor olaylar içinde? Bunu merak ettim her satırda. Kendisi de yaşıyor, ama uzun boylu anlatmıyor kendini. Çok başarılı, ölçülü bir kendini anlatış. Daha iyisini yapmak olanaksız gibi. Ya ben? Sevgi Soysal’ın kitabına benim ekleyeceğim bir şey olamazdı. Üstelik hemen

söyleyeyim: Benim koğuş yaşamımı anlatmak diye bir planım, bir projem de yoktu. Tam tersine, hiç başımdan geçene değinmek istemiyordum. Olan olmuş, geçmişti, ben de kendi koşullarımın içinde bu yaşantıyı yaşamış, kendime göre bir deney payı çıkarmıştım. Onunla yaşamımı sürdürüyordum. Hiç niyetim yoktu tutukluluk anılarımı yazmaya. Hem ben de yazmışım yazmamışım, kime ne yararı dokunabilirdi? Tersine, yazmamak daha onurlu görünüyordu gözüme. Maltepe’de anı yazdığımı bilen, duyan herkes tutukluluk yaşantımı kaleme aldığımı sanmışlardı, bense bir çeşit üstünlük taslayarak boyuna yalanlıyordum bu sanıyı. Başımdan geçen kimi komik, kimi acıklı olayların anlatımına benim zaman harcamam yazık olurdu, daha başka, daha önemli ve kalıcı yapıtlara adanmıştım kendimi. İnsan için yararına inandığım klasik değerlerdi benim dile getireceklerim. Hele hümanizm üstüne yapılagelen ve ne yazık, ne tuhaf ki polemğe varan tartışmada benim sesim, sözüm olmamalıydı. Bir hümanist isem yaşamımla göstermeli, kanıtlamalıydım, ben şuyum ya da buyum demekle değil. Burada, Gülleyle, seninle, yani okuyucumla bile tartışma kapısı açmam. İnsan ölümlüdür, ömrü de kısacıktır, bir değeri varsa, bir yararı dokunmuşsa kişinin, o yarar ve o değer ömrünün sürdüğü kısacık zamanda ölçülüp biçilemez, hele kendisi böyle bir yargının yaşadığı süre içinde verilmesini hiç bekleyemez. Yaşar, söyler, yazar, ötesi kendisini ilgilendirmez, ilgilendirmemeli. Ne güzel söylemiş Pir Sultan Abdal şu dizeleri:

*Yorulan yorulsun ben yorulmazam
Derviş makamından ben ayrılmazam
Dünya kadısına ben sorulmazam
Kalsın benim davam divana kalsın*

Ama o “ben” denilen, dile getirilmesi zor bir konudur. Fransızlar haklı olarak “le moi est détestable” derler, nefretlik değilse de, belalı bir iştir kendini anlatmak. Neden diye sorabilirsin sen, genç bir insan olarak. Kendinden söz etmek ayıp mı? Değil elbet, ama insanın kendini nasıl anlatacağı bir sorundur: “Anlatmak”, “anlama”nın dile getirmesi demek olduğuna göre, insanın kendi kendisiyle onca iç içe yaşadığı bir konuyu gerçekçilikle, nesnellikle açığa vurması elbette ki kolay olmaz. Kendini anlatmak hemen her zaman bir kendini savunma rengi taşır ya da daha kötüsü, bir kendini beğenme, kendini övme havası. İşte bu sezildi mi, hoşla gitmez, hele bu öz beğeni gizli kapaklı bir biçimde olursa. Böyle bir konuda içtenlik, gerçek içtenlik olmaz, çünkü içtenlik bir nesneyi gerektirir, hem özne hem nesne durumuna girmekse olanaksız gibi görünür. Oysa kimi büyük yazarlar bu olanaksızlığı olanaklı kılma yolunu bulmuşlardır. Alalım Montaigne’i – sevinerek söyleyeyim ki Sabahattin Eyüboğlu’nun *Denemeler* çevirisi dokuzuncu baskıyı yapmaktadır bugün–. Montaigne, “Ben kendimi olduğum gibi anlatıyorum,” diyor. Okuyucuya seslenişinde de hiç çekinmeden, “kitabımın özü benim,” diyerek, kendini anlatışta hiçbir özentiyeye kapılmadığını, kendisini kusurlarıyla açık açık ortaya koyduğunu, hiçbir ün kazanma hevesine düşmediğini vurgular. Ama kendini niçin anlattığını sorarsanız Montaigne’e, kim olursa olsun “insan”ı anlatmakta yarar vardır inancıyla karşılaşsınız, bu inancı hiçbir yerde açık seçik dile getirmiyorsa ve “Boş vakitlerini bu kadar sudan ve anlamsız bir konuya harcaman akıl kârı olmaz. Haydi uğurlar olsun,” deyip okuyucuya kitabını okumak zahmetine katlanmamasını yarı ciddi, yarı alaylı bir dille öğütliyorsa da önsözünün sonunda. Evet, Montaigne yalnız kendini inceler, başka amaç da gütmeyi bildirir. Oysa bunca yüzyıl yüz binlerce okuyucu *Denemeler*’de

Montaigne'in kendisinden başka neler de neler, nice insan hali ve insan düşüncesi bulmuşlardır! İnce özeleştirisiyle Montaigne şüphecilik felsefesinin bir öncüsü olmuştur. Yani, senin anlayacağın, Montaigne “ben”i nefretlik kılmamak yolunu bulmuştur. Kolay bulunur yol değil elbet. Başka yazarlar da bu sakıncayı önlemeye çaba ve özen göstermişlerdir. Aklıma iki “büyük” daha geliyor, ikisi de Fransız: Biri Sartre, öbürü yakınlarda ölen Malraux. Sartre nefretlik olmayayım diye kendi epey aşağılıyor *Sözcükler* adlı yapıtında; aşırı bir kendini hor görmesi, gülünç ve kusurlu göstermesi vardır ki, bu da bir çeşit özentî diye eleştirilmiştir kitabı çıktığında. Malraux'ya gelince; kitabının adından başlayarak önlemeye çalışmış bu yönden gelebilecek eleştirileri: *Antimémories* adını koymuş kitabına. Ne demek “anılara karşı olma” ya da “karşıt anı”? Anı değil mi yazdığı, yahut anı yazmaya karşı olduğunu mu belirtmek istiyor? Pek belli değil. Ne yalan söyleyeyim, o koca kitabı öyle ağır ve yoğun buldum ki, tadına vararak okuyamadım, sonunda da bıraktım elimden. Karşıtsan niye yazıyorsun diye sorarlar insana, ama o herhalde üstün zekâsıyla başka türden anılar, anıların kusurlarından arınmış anılar ortaya koymak istiyor. Nitekim okuduğum kadarında kendinden söz ettiğine rastlamadım hiç, çok büyük olaylar yaşamış, çok büyük kişiler tanımış, onları anlatıyor daha çok. Evet üstün akıllı kişiler Sartre ve Malraux. Bu üstünlükteki yazarlar ne yumurtlasalar hikmettir bir; ikincisi engelleri ustaca çevirmeyi becerirler, sakınca sakınca olmaktan çıkar onların kalemi altında. Ama nerede Montaigne'in içtenliği, sadece insan olma ve insanlığı dile getirmek erdemi, nerede bu çokbilmiş kişiler... Peki, ya bizler, titrek elleri kalemi zar zor yürüten orta, ortadan da aşağı halli yazarlara ne demeli? Bilmem ki, ne denir, Şevket Süreyya'nın dediği denir belki, yani elâleme ne senin anılarından!

Bu ne denir ne denmez kaygısı benim *Gülleylâ'ya Anılar*'ı beş yıl bekletmeme neden oldu diye düşünülebilir. Bu düşüncenin doğruluğunu saptayacak durumda olmadığımı içtenlikle yazabilirim burada. Asıl neden bu değil sanıyorum, ama benim bu konuda sanım ve kanım önemli olmasa gerek. Beş yıl yazılmadı, bugün yazılıyor, bugün niçin yazdığımı okuyucu merak etmez. Yazıyorum işte, ister okur, ister okumaz. Bense Sevgi Soysal'ın kitabını okuduktan sonra benim yazmama hiç gerek yok diye sarıldım yeni baştan kaleme, daha doğrusu daktilo makinesine. Beş yıl süreyle tutukluluk anılarımı yazmaya hiç niyetim yokken, şimdi onları da anlatmaya karar verdim. Nedeni bence açık: Çocukluk yıllarımı anlatan bu kitabın birinci bölümünün nasıl ve ne koşullar içinde yazıldığını açığa vurmazsam, kitabı bıraktığım yerden bir adım ileriye götüremeyeceğimi kesinlikle anladım: *Gülleylâ'ya Anılar* ya hiç tamamlanmayacak, kitap olmayacak ve öldükten sonra güdük bir "posthumus" diye yayımlanacak ya da ben kendim asıl düşündüğüm yapıtı sonraya bırakarak, araya bir ek bölüm koyacağım. Bu ikinci bölüm de, tutukluluk da ne oluyormuş, ben tutukluluk anıları yazmam diye üstünlük taslayarak yadsıdığım "Koğuş Anıları" olacak. Ona başlıyorum işte şimdi, biraz utanarak, çok da sevinerek, çünkü, bakıyorum, o koğuştaki geçen dört ay –dört yıl diye yazıyordum, düzelttim–, aradan geçen beş yıl içinde tatlandıkça tatlanmış, bayağı özlemle sarılacağım bir konu olmuş. Yani adı üstünde ANI olmuş. Çünkü kim ne derse desin, anı insanın belleğinde güzel bir şeydir, zaman ağusunu alır götürür acı veren olayların, beynimizin kıvrımları içinde dolaşa dolaşa gerçekler sivriliğini, keskinliğini yitirir, anılar kan dolaşımıyla birlikte yıkanır, arınır, ısınır mı ne, bilmem, ama sonunda gözlerimizin önüne bir daha serildiler mi, bakarsın ki hoş, anlamlı, hem ağlanacak, hem gülünecek

birer olgu oluvermişler, hem de senin bir parçan olmuşlar, yabancılıkları yok, giderek korkulur yanları da kalmamış. Eh böylesi bir konuyla oynamaktan, onu elinde dilinde evirip çevirmekten, dünün ve bugünün düşüncelerini birbirine karıştırarak bir kitap düzmekten daha tatlı bir uğraş düşünülebilir mi yazar için? Ben şimdi tam bir mutluluk içinde anlatacağım sana tutukluluk anılarımı, Gülleyle ve o zamanlar altı yaşında olan kardeşin Sevgi'ye hapis sözünden ürkmemesi diye, "Azra teyze nerede?" sorusuna, "Koğuştta," dendiğini anımsayarak Sevgi'ye adayacağım bu anılarımı. Tutuklu iken tasarlayıp da yazamadığım asıl anılarıma gelince; sanırım, üçüncü, belki de dördüncü bölümü olacak bu kitabın. Orada bu korkarım düşünülüp de yazılmamış konuların bir sayım dökümü yapılacak. Yani yazılmamış anılar olmaktan daha öte bir değeri olmayacak bu kitabın. Onun için ben de koca Montaigne gibi okurlarıma seslenerek derim ki: "Ben kendimi anlatmaktan başka bir amaç gütmüyorum. Bu kadar sudan ve anlamsız bir konuya harcayacak vaktiniz yoksa, bırakıp gidin. Uğurlar olsun!"

- A. Kadir 23
Adam, Gisele 87, 114
Adriyatik Denizi 61
Aida (opera) 63
Aiskhylos 140
Akil Muhtar 39
Akşehir 183
Alaşehir 182
Alfonso (Signor) 35
Almanya 44, 56, 68, 71, 100, 101, 121, 122, 137
Amasya 185
Amerika 100, 104, 122
Anadolu 23, 29, 32, 53, 87, 88, 113, 127, 128, 146, 150, 161, 167, 171, 185
Ananyan Apartmanı 19
Ankara 56, 57, 78, 121, 131, 138-143, 145-148, 150, 152-158, 163, 166, 167, 178-182, 197, 200
Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 97
Ankara Garı 142
Antibes 22
Anvers 67, 72, 109, 110, 113, 134
Ardennes Dağları 89
Arel, Gülleyle 24, 36, 41, 44, 47, 55, 58, 62, 63, 65, 66, 69, 72, 77, 78, 80, 82-84, 86, 87, 89, 91-93, 99, 102, 103, 105, 107-109, 111, 114-118, 120, 123, 126-129, 131, 133, 135, 136, 138, 139, 142, 145, 155, 158, 161, 163-165, 167, 173, 178, 183, 190-192, 194, 195, 201, 205
Arel, Mehmet Cemal (Gülleyle Arel'in babası) 190-192
Arel, Semra (Gülleyle Arel'in annesi) 91, 110, 134, 191
Arel, Sevgi 192, 205
Aristoteles 81
Ata (Azra Erhat'ın teyzesinin oğlu) 12
Ataç, Nurullah 158
Atatürk Bulvarı 147, 148, 153
Atatürk, Mustafa Kemal 11, 24, 28, 32, 36, 37, 118, 119, 122, 142, 146, 147, 152, 155, 156, 158, 161, 163-165, 167-169, 171-179, 183-185, 190
Nutuk 165, 190
Söylev ve Demeçler 165, 170, 174
Atina 22, 81, 85
Auerbach, Erich 137
Avrupa 24, 44, 57, 58, 66, 81, 89, 100, 102, 127
Avusturya 36
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 44, 45
Ayasofya 93, 114
Aydemir, Şevket Süreyya 197, 198, 203
Ayşe (Azra Erhat'ın büyük halası) 19
Aziz İsvan 142
Aziz Verhaegen 98, 99
Backx, Suzanne 86, 87, 114
Badgastein 48, 49, 53
Bahri 29, 32, 35, 37, 38

- Bakanlıklar 147, 153
 Bâle 108
 Balkanlar 44
 Bécassine 35
 Bedros Ağa 5, 28
 Beethoven, Ludwig van 112
 Bektaş, Cengiz 196, 197
 Mektuplarıyla Halikarnas
 Balıkçısı 197
 Belçika 57, 65-67, 69-74, 76, 77,
 80-82, 90, 96, 97, 98, 104, 105,
 109, 111-114, 125, 132, 134,
 152
 Ben Hur 75
 Beşiktaş 192
 Beyazıt 119, 120, 131
 Birinci Dünya Savaşı 45, 74, 84
 Blanche 31
 Bodrum 198
 Boğaziçi 105, 192, 198
 Boileau, Nicolas 109
 Bornova 32
 Bossert, Helmuth 127, 128
 British Museum 113
 Brixa, Martha 36, 41
 Brueghel, Pieter 73
 Bruges 72, 73
 Brüksel 22, 62-65, 67, 68, 70, 71,
 74, 76, 79-81, 86, 88-91, 93,
 95, 97, 103, 104, 112, 114,
 119, 127, 132, 134
 Brüksel Lisesi 72, 78, 132, 143
 Brüksel Üniversitesi 80, 81
 Buca 32
 Buffon 125
 Burgtheater 62, 63
 Bursa 171
 Büyük Postane 148
 Büyükkada 17, 93
 Cansever, Edip 198
 Catilina 109
 Cavit Bey 7
 Cebeci 157
 Cenova 91, 92, 135
 Chaillo Sarayı 112
 Charleroi 72
 Charles Quint 44, 74
 Cinquantenaire 76
 Cocteau, Jean 86
 Orphée 86
 Comédie Française 62
 Corneille, Pierre 79
 Cos 84-86, 89, 103, 107
 Coster, Charles de 69
 Cosyn, Marie-Anne (Latince öğret-
 meni) *bkz.* Cos
 Cottage Sanatoryumu 43
 Cumhuriyet 177
Cyrano de Bergerac (tiyatro metni) 79
 Çankaya 146, 157
 Çekoslovakya 44
 Çiçero 109
 Çiftlik Lokantası 154, 155
 Demosthenes 109
 Dickmann 126
 Dikmen Tepesi 146
 Dinant 72
 Dolmabahçe Sarayı 163, 166
 Don Hosserhaste (resimli kitap) 54
 Dudul *bkz.* Erhat, Fazıl
 Dumas, Alexandre 79
 Üç Silahşörler 79
 Dumreicher (Baron) 50
 Dursunoğlu, Cevat 139, 142, 148
 Dürer, Albrecht 105
 Ebcioglu, Nejat 196
Edebiyat Fakültesi Mecmuası 130
 Egon 43
 Ehat Bey 7, 8, 10, 17, 27, 36, 39,
 40, 43, 61, 91, 93, 95, 114,
 115, 134, 154

- Eleni 15, 39
 Emin Efendi Lokantası 131
 Emine (Azra Erhat'ın annesinin amcasının kızı) 33, 35, 142
 Emlak Caddesi 131
 Ensor, James 112
 Erasmus, Desiderius 22
 Erenköy 11
 Erhat, Akile (Azra Erhat'ın ablası) 7, 8, 10, 15, 16, 19, 21, 27, 31-34, 37-40, 48, 53, 58-60, 79, 88, 90-93, 109, 113, 134
 Erhat, Fazıl (Azra Erhat'ın kardeşi) 7, 9, 11, 12, 15, 16, 18, 20, 27, 29, 31, 33, 35, 40, 47, 48, 50-53, 55, 57, 61, 76, 79, 88, 91, 93, 95, 134, 135
 Ernestina 15, 18, 39
 Erzurum 79
 Escaut Irmağı 109, 113
 Esentepe 192
 Evkaf Apartmanı 148, 154, 158
 Eyüboğlu, Bedri Rahmi 192
 Eyüboğlu, Magdi Rufer 197
 Eyüboğlu, Sabahattin 129, 158, 190-192, 196, 202
 Fadıl Efendi 7
 Fatma (Babaannesi) 19
 Fatma Teyze 9
 Fatmanım (Nenesi) 6, 7
 Flandre 67
 Flaubert, Gustave 109
 Florya 136, 138, 139
 Forest 80
 Fortunée (Matmazel) 21
 Fransa 21, 22, 45, 56, 66, 69-71, 100, 125
 Franzi 50, 53, 54
 Franz-Joseph 45
 Fuchs, Traugott 127
 Furtwaengler, Wilhelm 112
 Galatasaray Hamamı 130
 Galatasaray Lisesi 27, 39, 43, 61
 Gand 72
 Garbo, Greta 75
 Gare du Nord Meydanı 74
 Gazi Çiftliği 154
 Gezi Oteli 197
 Gina 35, 36
 Goethe, Johann Wolfgang von 160
 Gökalp, Ziya 176
 Göztepe 32, 38
 Grindelwald 107, 108
 Grinzing 46
 Gül (Avukat) 192
 Günyol, Vedat 191, 192
 Güterbock, Hans Gustav 161
 Hasan 88
 Herakleitos 177
 Herta 53
 Hıristos Tepesi 17
 Hitler, Adolf 121
 Hollanda 70, 71, 73
 Hollywood 75
 Homeros 23, 72, 87
İlyada 22, 23
 Hugo, Victor 79
Notre Dame'm Kamburu 79
Sefiller 79
 Hüseyin Gazi Dağı 146
 Ignaz Bittmann 47, 48
 Ixelle 80
 İnal, Azra 191
 İnayet Apartmanı 133
 İngiltere 100
 İrlanda 81
 İspanya 89
 İsplandit Oteli 93

- İstanbul 3, 4, 10, 11, 13, 17, 18, 20,
22, 24, 25, 27, 30-32, 36, 39,
43, 49, 78, 87, 92, 93, 95, 96,
99, 114, 119, 122, 127, 130-
133, 135-137, 148, 155, 157,
163, 166, 172, 175
- İstanbul Arkeoloji Müzesi 159
- İstanbul Üniversitesi 121, 122, 137
- İstasyon 157
- İstiklâl Caddesi 47, 130
- İstiklâl Marşı 70
- İsveç 91
- İsviçre 61, 107
- İşte İnsan 197
- İzmir 4, 15, 24, 25, 27-34, 36-41,
50, 58, 115, 142, 163, 165, 182
- Jacqmain, Emile 98
- Jardin Botanique 74
- John Hopkins Üniversitesi 122, 136
- Joséphine 45
- Kaerntnerstrasse 47
- Kanuni Sultan Süleyman 44
- Kapalıçarşı 10
- Karanfil Sokağı 146
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 197
- Karlo Apartmanı 7, 8
- Kavaklıdere 157
- Kazancakis, Nikos 22, 23
- Kâzım Emin 27, 41
- Kemal 32
- Kessler, Jeanne 104-107
- Kessler, Jean-Pierre 106
- Kessler, Julianne 105
- Kessler, Maria 106
- Kessler, Sanki 106
- Kırşehir 179
- Kızılay 147, 153, 157, 167
- Konak Meydanı 37
- Kongo 105, 106
- Konya 185
- Kordon 29, 31, 34, 37
- Ksenophon 87
- Anabasis* 87
- Kudret Amca 16
- Kuzey Denizi 66, 89, 110
- Küçükbahçe Sokağı 5
- Küllük Kahvesi 131
- La Fontaine, Jean de 125
- La Monnaie 112
- Landsberger, Benno 161
- Latife Hanım 28
- Le Maître des Forges* 79
- Le Mouron Rouge* 79
- Liège 72
- Lion 52, 55
- Londra 113, 114
- Londra Kalesi 113
- Louis, XVI 45
- Leuven 72
- Leuven Üniversitesi 80
- Lugano Gölü 91
- Luther, Martin 81
- Lüksemburg Dükaliğı 71
- Lycée de la Ville de Bruxelles 81
- Lycée Emile Jacqmain 98
- Macaristan 44
- Maden 93
- Maeterlinck 69
- Magda 114, 134
- Malines 72, 73
- Malraux, André 203
- Antimémories* 203
- Maltepe 7. Zırlı Tugay Cezaevi
37, 165, 189, 191, 193, 194,
200, 201
- Manisa 32
- Manneken Pis 98
- Marburg Üniversitesi 122
- Mariahilferstrasse 47, 53
- Marie Antoinette 45

- Marie-Louise 45
 Marsilya 93, 114
 Martha 49
 Mathilde 49, 51
 Mehmet 88
 Melek (Doktor) 18, 39
 Melek (Osman Bey'in kızı) 33
 Menderes, Adnan 148
 Menkes, Eddy 104
 Menkes, Evelyn 85, 86, 103-105,
 112, 132, 135
 Menkes, Hilda 104
 Menkes, Hugo 103
 Menkes, Lily 103
 Meuse Irmağı 66
 Miramare Oteli 92
 Mitzi 49, 53
 Molenbeek 80
 Molière 79
 Mons 72
 Montaigne, Michel de 109, 202,
 203, 205
Denemeler 202
 Musset, Alfred de 131
 Mustafa (Arnavut) 29, 31, 35, 38

 Naci, Fethi 170, 174, 177
Atatürk'ün Temel Görüşleri 170
 Nahit Hanım 147
 Namur 72
 Napoléon Bonaparte 45
 Napoli 114
 Napolyon, III 77
 Nazmiye Hanım 12
 Nemrut Dağı 79
 Nesibe Hanım 21, 41
 Nesim Oteli 38
 Neuchâtel 61, 90, 154
 Nişantaşı 93
 Nizam 17
 Novarro, Ramon 75

 Nowi, Frida *bkz.* Nowilein
 Nowilein 50-55, 60-64, 74, 111
 Nusile Hanım *bkz.* Nesibe Hanım

 Olga (Madam) 15, 21
 Orhan Veli Kanık 120, 158
 Orient Express 43
 Orta Avrupa 44, 52
 Osman (Emine'nin oğlu) 33, 35
 Osman Bey (Yazıhane müdürü) 33, 38
 Osmanbey 28
 Osmanlı İmparatorluğu 29, 44,
 166, 167, 176
 Osten, Hans Henning von der 161

 Özden (Doktor) 196
 Özen, Ahmet Ali 154

 Palace Hôtel 74
 Palais des Beaux-Arts 112
 Parc Léopold 97, 98
 Paris 45, 62, 112, 114, 135, 155
 Parnot, Maurice 176
 Petronius 140
 Philippe, II 74
 Pir Sultan Abdal 201
 Pisiğalar 4-6, 24, 38
 Platon 81, 87
 Proust, Marcel 109
 Puppenfee 47

 Quevedo 130
Don Juan 130

 Racine, Jean 79, 109
 Radyoevi 147
 Raşomon 200
 Recep Ağa 16
 Reichenbach, Hans 121
 Remzi Kitabevi 196
 Résidence Palace 75, 90, 97
 Reşat 33

- Reştan 129
 Rimini Plajı 61
 Rohde, Georg 78, 138-142, 148-152, 159-161, 163
 Rohde, Irmgard 140, 142, 160
 Rubens, Peter Paul 67, 73, 110
 Rue de la Loi 76
- Sacher Pastanesi 46
 Saint-Gilles 80
 Samanpazarı 157
 Sarayburnu 114
 Sarayburnu Parkı 172
 Sartre, Jean-Paul 203
Sözcükler 203
 Schiller, Friedrich 160
 Schönbrunn Sarayı 45
 Selanik 17, 20, 31
 Selimiye 192
 Semruli *bkz.* Arel, Semra
 Sen Mişel Lisesi 134
 Sertel, Sabiha 131
 Sıhhiye 147, 157, 160
 Sirkeci 140
 Sirkeci Garı 138
 Sokrates 85, 124, 177
 Solok, Cevdet Kudret 198
 Solvay Enstitüsü 97, 98
 Soysal, Mümtaz 198
 Soysal, Sevgi 198-200, 204
Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu 199
 Spitzer, Leo 121, 122, 125-132, 136-139, 141, 152
 Square Coghen 105
 Sultanahmet Camii 93, 114
 Suzette 85, 86
 Süheyla 129
- Şemsipaşa Mahallesi 3
 Şişli 5, 23, 24, 27, 29, 39
- Tagnon, Henri 104
Tasvir-i Efkâr (gazete) 185
 Tate Gallery 113
 Teniers, David 73
Tercüman-ı Hakikat (gazete) 177
 Teşvikiye Caddesi 133
 Teyzecik 6, 8, 12, 135, 136
 Tokatlıyan Oteli 130
 Torbalı 32
 Tournai 72
 Tuna Irmağı 44, 46
 Tutacık 16
 Türk Dil Kurumu 168-170
 Türk Tarih Kurumu 168, 169
 Türkenschanzpark 45, 49, 52
 Türkiye 10, 17, 23, 24, 56, 65, 69, 78, 87-89, 96, 119, 120, 126-128, 140, 142, 146, 147, 156, 161, 164, 166-168, 175, 177, 178, 181, 190, 197
- Uccle 80, 104
 Ulus 154, 157
 Ulus Meydanı 148
 United Press 175
 Urgan, Mina 131
 Uskuyi Dadı 15
- Ünaydın, Ruşen Eşref 185
 Üsküdar 3
- Valentino, Rudolph 75
 Van 79
 Van Dyck, Anthony 73
 Van Eyck, Jan 73
 Varsenik 6, 40
Vatan (gazete) 175
 Verhaeren 69
 Verlaine, Paul 79
 Verviers 72
 Vigny, Alfred de 79

Viyana 21, 22, 32, 38, 41, 43-50,
53, 55, 57-63, 74, 84, 88, 89,
133, 152, 154
Viyana Operası 59, 61
Vliegner, Lucette De 114
Wagner, Richard 112
Wallonie 67
Walter, Bruno 112
Washington 136
Westminster Abbey 113
Yeritza (soprano) 61
Yunus Emre 51, 172
Zeynep Hanım Konağı 119, 127

“Koğuşta yazdığım yazılarda kendi yaşamımı anlatmışım, ama yalnız içimi dökmek, tutuklulukla savaşımda özbenliğimi yitirmemek için mi, yoksa özel durumumun dışında herkesçe okunup benimsenebilecek bir söz söylemek, bir bildiride bulunmak için mi? Kısacası bir yazın değeri var mıydı bu yazıların? Koğuşta bunu hiç düşünmedim, içimden geldiği gibi yazdım.”

12 Mart 1971. Hümanizim anlayışının Türkiye’de yaygınlaşmasına öncülük etmiş yazar ve çevirmen Azra Erhat, o dönem pek çok aydın gibi tutuklanır ve dört ay Maltepe Askeri Cezaevi’nde kalır. Yaşamöyküsünü kaleme almaya da o günlerde başlar. Yeğeni Gülleyle’ya öyküler anlatır gibi yazdığı anılarında çocukluk ve ilkgençlik yılları vardır. *Gülleyle’ya Anılar*, “En Hakiki Mürşit” adıyla ve dört bölüm olarak yayımlamayı planladığı anıların ilkidir.

Cezaevinden çıktıktan beş yıl sonra yazmayı sürdürdüğü yaşamöyküsünün “Koğuştan Sevgi’ye” adlı ikinci bölümünü tamamlayamadan aramızdan ayrılır Azra Erhat. Burada anlatılanlar, onun kırılmaz aydın duruşunun en canlı örneğidir.

